

Vår relation till den muslimska världen
i EU:s grannskapsområde

ISSN 1653-0942
ISBN 91-85050-82-2
Riksdagstryckeriet, Stockholm, 2006

Förord

När utrikesutskottet hösten 2002 fastlade inriktningen för sitt arbete under mandatperioden 2002/03–2005/06 beslöts att särskild uppmärksamhet bl.a. skulle ägnas den muslimska världen. En arbetsgrupp tillsattes därför för att studera dessa frågor. Gruppen inledde sitt arbete våren 2003 och har fördjupat sig i frågor om mötet mellan den muslimska världen och västvärlden, med fokus på EU:s grannskapsområde. Arbetsgruppen har studerat både generella frågor, som religion, värderingar och livsstil och också mer konkreta dagsaktuella frågor, som demokratisk utveckling och konflikterna i Mellanöstern och Irak.

Gruppens arbete har resulterat i denna rapport som utgör det huvudsakliga underlaget för och innehållet i betänkande 2005/06:UU8 *Vår relation till den muslimska världen i EU:s grannskapsområde*. Betänkandet behandlar också ett antal motioner med koppling till de frågor som arbetsgruppen studerat, främst konflikter i Mellanöstern. I betänkandet återfinns också utskottets förslag till riksdagsbeslut.

Stockholm mars 2006
Urban Ahlin
ordförande

Thomas Hörberg
kanslichef

Innehållsförteckning

Sammanfattning	7
1 Inledning	11
2 Kort om historia och islam	15
2.1 Den muslimska världens tidiga historia	15
2.2 Väst och den muslimska världen i historien	16
2.3 Islam av i dag	18
3 Värderingar och livsstil i den muslimska världen	26
3.1 Värderingar	26
3.2 Livsstil.....	27
4 Politik i den muslimska världen	32
4.1 Islamism	33
4.2 Demokrati och de mänskliga rättigheterna	39
4.3 Väst och den muslimska världen i dag	49
4.4 Aktuell utveckling i några länder	55
5 Kanaler för lyssnande, dialog och påverkan.....	64
5.1 Barcelonaprocessen.....	64
5.2 EU:s grannskapspolitik	67
5.3 Svenskt samarbete i regionen	69
6 Konflikter i Mellanöstern	75
6.1 Israel–Palestina	75
6.2 Irak	78
7 Reflexioner och slutsatser	81
7.1 Religion	82
7.2 Värderingar och livsstil	84
7.3 Demokrati och de mänskliga rättigheterna	85
7.4 Kvinnors situation	89
7.5 Det civila samhället.....	90
7.6 Vår relation till den muslimska världen	91
7.7 Konflikter i Mellanöstern	97

Sammanfattning

Arbetsgruppen har i denna rapport behandlat relationen mellan väst och den muslimska världen, främst med fokus på Sverige och EU respektive EU:s grannskapsområde. Arbetsgruppen vill med rapporten bidra till och stimulera en diskussion som leder till att problem och missförstånd kan undanröjas samt att vår relation till den muslimska världen kan utvecklas och förbättras.

I rapporten har arbetsgruppen inledningsvis definierat sitt perspektiv vad avser vår relation till den muslimska världen. Arbetsgruppen har också tecknat en översiktlig bild av vad som kan uppfattas som generella och utmärkande drag för den muslimska världen och då särskilt de som är av vikt vid mötet mellan den muslimska och den i huvudsak kristna, västliga kulturen.

Arbetsgruppen menar att nedsättande och fördomsfulla beskrivningar och demoniseringar av muslimer respektive människor i väst försvårar starkt den konstruktiva dialog som behövs för att vår relation skall kunna utvecklas. En utvecklad och fruktsam relation krävs för att väst på ett positivt sätt skall kunna bidra till den muslimska världens utveckling.

Det är av yttersta vikt att vi i vår relation till den muslimska världen söker tillräcklig kunskap om muslimska utgångspunkter så att vi kan bemöta muslimer med respekt och förståelse. Därför bör vi söka olika sätt att öka förståelsen och bygga broar mellan våra kulturer. Det är viktigt att den kulturella och religiösa dialogen inte försummas.

Delar av väst har agerat på ett sådant sätt att intrycket av en ”civilisationernas kamp” stärkts i den muslimska världen. Inte minst gäller detta det sätt på vilket kampen mot terrorismen har förts. Det faktum att denna kamp har beskrivits som ett krig mot terrorismen har sannolikt bidragit till känslan av fiendskap. Arbetsgruppen vill i sammanhanget erinra om den speciella roll medierna har för att muslimer och människor i väst porträtteras på ett rättvist sätt. Medier kan vara ett kraftfullt instrument för att öka förståelsen men kan också bidra till att förstärka fördomar och schablonbilder. Yttrandefriheten är central för demokratin och innefattar en rätt att diskutera och kritisera även religioner, men det finns också ett ansvar för att det görs på ett sätt som inte förnedrar och kränker anhängare av den religion som kritiseras. Ömsesidig respekt och tolerans är universella värden vi alla gemensamt bör sträva efter att upprätthålla.

Vår relation till den muslimska världen påverkas givetvis också av hur muslimer uppfattar att de blir behandlade i väst. Även i Sverige handlar det därför om att bygga broar för dialog och ömsesidig förståelse. I likhet med rasism och antisemitism betraktar arbetsgruppen islamofobi som ett allvarligt samhällsproblem som kraftfullt måste bekämpas.

Rätten att utöva sin religion utifrån egna övertygelser är central. Arbetsgruppen måste dock tyvärr konstatera att religion alltjämt är en faktor i konflikter och att politik och religion ibland sammanblandas på ett negativt sätt. I

den muslimska världen pågår en teologisk diskussion och debatt om möjligheten till nytolkning av islam i modernistisk riktning. Arbetsgruppen ser positivt på den tolkning av islam som medger en institutionell åtskillnad av det världsliga och det religiösa. Religionen skall kunna påverka politiken men inte kunna överpröva den. Det är arbetsgruppens uppfattning att det är oacceptabelt att med hänvisning till religionen ursäktas avsteg från demokrati och de mänskliga rättigheterna.

Tillståndet för demokratin och de mänskliga rättigheterna i den muslimska världen i EU:s grannskapsområde är djupt bekymmersamt. För detta har de berörda regimerna ett stort ansvar. En viktig uppgift för västliga länder är enligt arbetsgruppen att genom en offensiv utrikespolitik bidra till en demokratisk utveckling och ökad respekt för de mänskliga rättigheterna i regionen. Ökad spridning av demokrati minskar grogrunden och riskerna för terrorism, krig och väpnade konflikter och leder därmed till ökad internationell säkerhet på lång sikt. Målet måste vara fria, stabila och demokratiska länder i den muslimska världen, där respekten för mänskliga rättigheter sätts i främsta rummet.

Arbetsgruppen menar att det inte finns något inneboende i islam eller den muslimska kulturen som hindrar en demokratisering. Förutsättningen för en demokratisering är dock en progressiv och modern tolkning av islam. Arbetsgruppen ser mycket positivt på de steg som tagits mot ökad demokrati i den muslimska världen och menar att det är viktigt att stödja de progressiva krafter som arbetar för demokrati, pluralism och mänskliga rättigheter. När dessa aktörer är inhemska har demokratiseringsprocessen större möjligheter att nå framgång. Demokrati som politiskt styrelseskick utvecklas bäst inifrån och bör inte införas utifrån.

Arbetsgruppen har noterat att det inom politisk islam finns moderata krafter. Extrem islamism måste dock fördömas. Våld är inte ett legitimt medel för att uppnå samhällsförändringar. Demokratiska principer och rättsstatens principer måste respekteras. De mänskliga rättigheterna är universella, och avsteg kan inte ursäktas.

Bristen på jämställdhet lyfts fram i alla Arab Human Development Reports. Denna brist beskrivs som ett av arabvärldens främsta problem. Diskrimineringen har ofta en rättslig grund, och många kvinnor är därför helt oskyddade för våld, inklusive sexuellt våld. Det faktum att kvinnor har en så svag ställning i den muslimska världen är ett allvarligt hinder i våra relationer. Sverige måste därför oförtrutet arbeta för att stärka kvinnors ställning.

Arbetsgruppen vill betona det civila samhällets roll för demokratisering, modernisering, institutionsbyggande och skapande av en nationell identitet och enhet. Stöd till det civila samhället är således enligt arbetsgruppens mening centralt för vårt samarbete med regionen. Satsningar på kvinnor och ungdomar förtjänar i sammanhanget särskild uppmärksamhet.

Den muslimska världens problem kan delvis kopplas till utebliven ekonomisk utveckling. Försök att imitera Europas väg till utveckling har i flera fall misslyckats och därför lett till en negativ motreaktion. En lösning av de stora

socioekonomiska problem som förekommer i delar av den muslimska världen skulle vara ett mycket värdefullt bidrag till att förbättra människors livssituation. En viktig förklaring till regionens bristande utveckling är det förtryck som råder i de berörda länderna samt regimernas maktmissbruk och misskötsel av samhällsstyret.

De kanaler för dialog och samarbete som står till buds måste användas effektivt. De handlingsplaner som utarbetas i samråd med partnerländerna inom EU:s grannskapspolitik kan bidra till målet om fria, stabila och demokratiska länder i den muslimska världen. Barcelonaprocessen bidrar redan nu till att ge gynnsamma förutsättningar för ekonomisk och demokratisk utveckling bland staterna i södra och östra Medelhavsområdet. Arbetet med att förverkliga processens mål måste dock gå vidare och intensifieras. När det gäller Sveriges insatser inom Barcelonaprocessen anser arbetsgruppen att denna rapport kan utgöra ett viktigt underlag. Det i rapporten anförda förhållningssättet bör också utgöra det grundläggande synsättet för svensk utrikespolitik i tillämpliga avseenden.

Arbetsgruppen menar att ett framtida EU-medlemskap för det muslimska Turkiet skulle vara ett värdefullt bidrag till att utveckla relationen mellan EU och den muslimska världen.

Arbetsgruppen har erfaren att Sverige och de andra skandinaviska länderna ibland lyfts fram som ett föredöme av demokratiska krafter i den muslimska världen. Sverige har som ett litet och alliansfritt land med en lång demokrati-tradition en komparativ fördel som bör tas till vara i relationen till den muslimska världen. Sveriges riksdag bör därför bidra till demokratidialogen som ett komplement till regeringens politik.

Broar kan byggas av många aktörer i samhället. Partiernas demokratiarbete förtjänar här att lyftas fram. Kontakterna med andra partier är mycket värdefulla för båda parter. Detta gäller inte minst i förhållande till den muslimska världen i EU:s grannskapsområde. Förutsättningarna för att utveckla dessa bör säkerställas. Resurserna för stöd genom svenska partianknutna organisationer till demokratiuppbyggnad bör därför utökas. Vidare bör riksdagen försöka påverka andra EU-länder att i större utsträckning prioritera arbetet i Europa-Medelhavs-partnerskapets speciella parlamentariska församling (EMPA). Arbetsgruppen anser också att föreliggande betänkande bör utgöra ett underlag för riksdagens insatser inom ramen för EMPA.

Sidas förslag till MENA-strategi saknar referenser till den religiösa dimensionen. Religionen har en central roll i den muslimska världen, och vårt biståndsarbete måste bygga på en medvetenhet om religiösa och kulturella värderingar. Den strategi som nu är under utarbetande av regeringen bör därför tillföras ett resonemang om dessa värderingar samt bör innefatta insatser för att främja den religiösa och kulturella dialogen.

Arbetsgruppen menar att föreliggande rapport tydligt visar på behovet av ett komplement till MENA-strategin i form av en svensk samlad strategi för alla politikområden gentemot den muslimska världen i EU:s grannskapsområde, vilken bör sträcka sig längre än den MENA-strategi som är under utar-

betande. En sådan strategi bör inte minst beakta behovet av sammanhållna insatser för att stärka demokrati och de mänskliga rättigheterna i regionen.

En förutsättning för att vi i vår relation till den muslimska världen skall kunna bidra till att dessa värden accepteras som universella är att vi närmar oss med respekt och en beredskap att lyssna och lära. Vi kan inspirera, informera och stödja, men vi kan inte räkna med framgång om vi försöker pådyvla våra värderingar med den överlägsnes attityd. En sådan ansats diskrediterar budskapet. I detta sammanhang är den interkulturella dialogen av yttersta vikt. Arbetsgruppen vill därför lyfta fram betydelsen av det arbete som bedrivs av Anna Lindh-stiftelsen, Svenska institutet i Alexandria och på sektionen för turkisk-svenskt samarbete på Svenska generalkonsulatet i Istanbul för att främja dialog och förståelse.

Arbetsgruppen har i rapporten utifrån olika perspektiv visat på vikten av dialog mellan väst och den muslimska världen. Det är arbetsgruppens uppfattning att dialogen som metod har en helt avgörande betydelse för att utveckla våra relationer med den muslimska världen. Sverige har ett antal institutioner för dialogskapande som bör stärkas. Arbetsgruppen anser också att den diplomatiska representationen bör stärkas i den muslimska världen.

Israel–Palestinakonflikten försvårar en utveckling av relationerna mellan väst och den muslimska världen. Konflikten skärper motsättningarna mellan Israel och väst å ena sidan och den muslimska världen å andra sidan. En fredlig, hållbar och rättvis lösning av den israelisk–palestinska konflikten skulle underlätta utvecklingen i riktning mot demokrati, stabilitet och ekonomiskt välstånd i hela Mellanösternregionen. Direkta förhandlingar mellan parterna och insatser från ett samlat världssamfund är nödvändiga förutsättningar för att nå en lösning på konflikten.

Såsom konflikten i Irak har utvecklats sig försvårar den en utveckling av relationerna mellan den muslimska världen och väst. En vanlig tolkning av händelserna i Irak från muslimsk sida är att västvärlden vill dominera den muslimska världen, ta kontroll över dess tillgångar, och att väst ser islam som sin fiende. Relationerna försvåras också av de praktiska omständigheter som följer av konflikten. Möjligheterna till dialog och utveckling av relationerna begränsas av den svåra säkerhetssituationen och det allmänt sett svåra läget i landet. Samtidigt har irakierna nu ett historiskt tillfälle att upprätta ett fritt, demokratiskt och sammanhållet Irak. Det internationella samfundets ansträngningar att stödja framväxten av demokratiska strukturer i Irak måste fortsätta.

En successiv avveckling av den USA-ledda militära närvaron är nödvändig för att förbättra västs relation till den muslimska världen. Detta kan dock inte ske förrän säkerhetsläget medger detta eller koalitionen av den irakiska regeringen ombeds dra tillbaka sina styrkor. En FN-insats vore i detta skede sannolikt nödvändig.

1 Inledning

Förhållanden mellan stater, samhällen och kulturer präglas av både samarbete och konflikt. Svårigheterna med kommunikation över kulturgränser gör dock att det finns en risk att fokus hamnar på skillnader och konflikter. Detta gäller inte minst relationen mellan västvärlden och den muslimska världen. Samtidigt blir det allt viktigare att utveckla relationerna mellan väst och den muslimska världen. Globaliseringen, konflikters internationalisering, migrationsströmmar, terrorism och utvidgningen av EU är exempel på faktorer som gör det alltmer angeläget att relationerna mellan väst och den muslimska världen är goda, konstruktiva och bygger på ömsesidig förståelse och respekt.

En arbetsgrupp i utrikesutskottet har sedan våren 2003 fördjupat sig i frågor om mötet mellan den muslimska världen och västvärlden. Gruppens arbete utgör stommen i betänkande 2005/06:UU8 Vår relation till den muslimska världen i EU:s grannkapsområde. Denna skrift är en särskilt utgåva av arbetsgruppens arbete.

Arbetsgruppens syfte har varit att närmare studera relationerna mellan västvärlden och den muslimska världen och olika sätt att utveckla dessa relationer. Ambitionen har också varit att öka arbetsgruppens kunskap om den muslimska världen. Kunskap är en förutsättning för en konstruktiv politisk dialog som kan bidra till att bygga broar mellan folk, kulturer och länder. Inom ramen för denna dialog, som bör präglas av ömsesidighet, lyssnande och lärande, kan svenska profilfrågor tas upp, t.ex. demokrati, mänskliga rättigheter, jämställdhet och konflikthantering.

Den övergripande inriktningen på EU:s och Sveriges politik gentemot den muslimska världen är i stora drag att långsiktigt bidra till fred och stabilitet, skapa ömsesidigt goda relationer och ett gemensamt välstånd. Dialogen mellan kulturer är i detta sammanhang ett väsentligt instrument, och Barcelona-processens s.k. tredje korg handlar bl.a. om detta. Konkreta svenska insatser har redan gjorts för att stärka dialogen mellan våra kulturer. Betydelsefulla exempel är Euroislamprojektet, som initierades av den svenska regeringen på 1990-talet, samt etablerandet av Svenska institutet i Alexandria och centerverksamheten vid generalkonsulatet i Istanbul. Arbetsgruppens förhoppning är att föreliggande arbete kan bidra till att bygga vidare på dessa insatser.

Den muslimska världen är naturligtvis ingen enhetlig storhet utan inrymmer en mångfald av stater och kulturer samt etniska och religiösa grupper. Variationen är stor mellan dessa och ännu större mellan individer. Detta gäller självfallet också det som kallas ”väst”, ett samlingsbegrepp som innefattar ett föreställt politiskt, ekonomiskt, socialt och kulturellt system i de industrialiserade staterna, främst i Västeuropa och Nordamerika.

Det är per definition en förenkling att tala om den muslimska världen och väst som enhetliga storheter. En kategorisering i en muslimsk och en västlig värld riskerar också i sig att bidra till föreställningen om ett avstånd mellan

väst och den muslimska världen. En sådan kategorisering skulle därmed kunna försvåra den diskussion denna rapport syftar till att stimulera. Arbetsgruppen är medveten om denna risk men har ändå valt att förhålla sig till den i dag vanligaste utgångspunkten i den politiska, allmänna och till viss del också vetenskapliga debatten – nämligen att det är meningsfullt att tala om en relation mellan den muslimska världen och väst. I de diskussioner som förekommer i rapporten problematiseras denna relation så långt det är möjligt och arbetsgruppen studerar, analyserar och ger sin syn på olika aspekter av relationen, den muslimska världen och väst.

Det är också viktigt att föra en övergripande diskussion om relationer mellan kulturer, inte bara mellan stater som ju traditionellt sett står i fokus i den internationella politiken. För att en sådan övergripande diskussion skall vara möjlig är det nödvändigt att beskriva generella och utmärkande drag för den muslimska världen och då särskilt de som är av vikt vid mötet mellan den muslimska och den i huvudsak kristna, västliga kulturen. När generella drag skall beskrivas kan det specifika inte alltid tas med. När det i denna rapport talas om ”den muslimska” världen avses därför inte hela den muslimska världen utan undantag, utan det gruppen uppfattat som det generella och utmärkande. Arbetsgruppens sätt att hantera svårigheterna i detta upplägg har varit att i den inledande faktainriktade delen ta fasta på just de studier som inriktar sig på att övergripande beskriva den muslimska världen.

I en diskussion om relationen mellan väst och den muslimska världen kan en lång rad olika synsätt beaktas. En övergripande fråga är vad som präglar en relation och vem som är betraktare. I detta arbete tenderar fokus att ligga på vår syn på den muslimska världen. Skälet till detta är att det är svårare att anamma den muslimska världens perspektiv och försöka se väst utifrån.

Arbetsgruppen har i sitt arbete valt att belysa olika aspekter som är av betydelse för relationen till den muslimska världen. Dessa innefattar bl.a.

- historiska förhållanden
- religionens roll
- värderingar och värderingsgrunder
- kulturella uttryck
- livsstil och genderfrågor
- det civila samhället
- politiska frågor (demokratisering, styrelseskick etc.).

De aspekter som studerats är ofta överlappande och samverkande. Vissa seder och bruk kan t.ex. härledas till kultur, tradition och religion. Arbetsgruppen har inte ansett det meningsfullt att i beskrivningarna av den muslimska världen särskilja vad som främst är att betrakta som t.ex. religiösa eller kulturella uttryck. En sådan analys för helt enkelt för långt i det aktuella sammanhanget. Vissa av de företeelser som i rapporten tillskrivs den muslimska världen är inte unika för den muslimska världen utan återfinns också på flera andra ställen i världen. Det gäller t.ex. demokratiska brister och bristande respekt för de mänskliga rättigheterna. Arbetsgruppen har dock i denna rapport valt

att fokusera på den muslimska världen i EU:s grannskapsområde och beskriva förhållandena i andra länder och områden annorstädes.

Efter att ha prövat olika avgränsningar av arbetet, som relationen till den muslimska världen i stort, arabvärlden, Mellanösterns kulturer och de muslimska staterna runt Medelhavet har arbetsgruppen stannat för att inledningsvis arbeta med en bredare ansats, för att därefter avgränsa arbetet till vår relation till den muslimska världen i *EU:s grannskapsområde*. Även om en geografisk indelning inte är utgångspunkten för arbetet fokuserar diskussionerna på *EU, Nordafrika* och *Mellanöstern*. I rapporten används ofta samlingsbegreppet ”den muslimska världen”, men avser då alltså i geografisk bemärkelse inte hela den muslimska världen. De områden och delar av den muslimska världen som inte diskuteras är de i Centralasien, Sydostasien (Indien, Pakistan och Bangladesh), Afrika söder om Sahara och Indonesien. I kulturell och religiös bemärkelse åsyftar begreppet ibland hela den muslimska världen.

Arbetsgruppen har genom seminarier och möten med främst författare, forskare och andra personer med kompetens på området fördjupat sig i frågor rörande den muslimska världen. Gruppen har träffat följande personer:

- Ingmar Karlsson (introduktion)
- Lars Lönnback (Euroislamprojektet)
- Lars Bjarne (Barcelonaprocessen)
- Jan Hjärpe (allmänt och religion)
- Mohammad Fazlhashemi (historia och utveckling)
- Jan Henningsson (religion och värdefrågor)
- Thorleif Pettersson (värdefrågor, World Value Survey)
- Sigrid Kahle (historia och kulturfrågor)
- Karin Ådahl (konst)
- Anne Sofie Roald (genderfrågor)
- Sune Persson (dagspolitiken)
- Johan Gärde (det civila samhället)
- Hisham Kassem, chefredaktör för Cairo Times (dagspolitiken)

Dessutom har arbetsgruppen genomfört litteraturstudier. En studieresa genomfördes i mitten av januari 2005 som ett komplement till den kunskapsinhämtning som skett i Sverige. Resan fokuserade på den muslimska världen i EU:s sydostliga grannskapsområde. Gruppen besökte Istanbul, Damaskus och Kairo–Alexandria. Programmen gjordes upp i nära samverkan med de två svenska instituten i Istanbul och i Alexandria, liksom med det svenska generalkonsulatet i Istanbul och ambassaderna i Damaskus och Kairo.

I arbetsgruppens program ingick möten – i samtliga besökta städer – med personer och grupper som utifrån det lokala perspektivet kunde ge en bild av de problemområden och frågeställningar som gruppen tidigare fått belysta av svenskar med kunskaper på området. Arbetsgruppen träffade representanter för den politiska makten liksom representanter för forskningsinstitutioner, religiösa och kulturella institutioner och frivilligorganisationer. Personerna vid dessa institutioner representerade såväl traditionella som förnyande per-

spektiv. Även de svenska diplomaterna på respektive plats delade med sig av sina omfattande kunskaper.

Utrikesutskottet och Utrikespolitiska Institutet höll i december 2005 en offentlig utfrågning om Iraks framtid. Utfrågningen syftade till att ge möjlighet till en diskussion mellan politiker, forskare och allmänhet kring Iraks framtid. En utskrift av denna utfrågning återfinns i utrikesutskottets betänkande 2005/06:UU15.

Gruppen besökte i början av februari 2006 moskén i Stockholm för att inhämta svenska muslimers syn på Muhammedkarikatyrerna som publicerats i en dansk dagstidning. Den sammanträffade då med Mostafa Kharraki, vice ordförande i Sveriges muslimska råd, Mehmet Kaplan, talesman och sekreterare i Sveriges muslimska råd, samt Abdallah Salah, tidigare ledamot i Sveriges muslimska råds styrelse.

De sakuppgifter som det refereras till i rapporten kommer till största delen från andrahandskällor. Dessa består t.ex. av material från riksdagens utredningstjänst, Nationalencyklopedin, Landguiden, regeringen, medierna och EU:s webbplatser. Omfattande material har hämtats från Nationalencyklopedin och Landguiden, och flera textavsnitt bygger till mycket stor del på dessa källor. Detta gäller särskilt beskrivningarna av islams historia, religionen islam och den aktuella utvecklingen i några länder. I dessa avsnitt har bl.a. också texter från Anne Sofie Roalds bok ”Islam – Historia, tro, nytolkning” använts. Avsnittet om islamism bygger i stor utsträckning på Mattias Gardells bok ”Bin Ladin i våra hjärtan”.

Dessutom har andra ledande svenska och internationella islamologers skrifter använts, bl.a. professor Jan Hjärpes, Christer Hedins, Mohammad Fazlhashemis och Ingmar Karlssons texter. Fakta har också hämtas från en lång rad andra källor t.ex. Albert Houranis ”De arabiska folkens historia”, John L. Espositos ”Islam – Den raka vägen”, flera böcker av Bernard Lewis, Carl-Johan Gardells ”Islamisk fundamentalism” och ett antal rapporter från UNDP och Freedom House.

Arbetsgruppen har letts av Berndt Ekholm (s). Övriga medlemmar har varit Veronica Palm (s), Kenneth G Forslund (s), Ewa Björling (m), Cecilia Wigström (fp), som ersatts av Cecilia Wikström (fp), Holger Gustafsson (kd) och Sermin Özürcüt (v). Sekreterare i gruppens inledande skede var Thomas Belius och Per-Arne Ströberg som ersattes av Robin Travis.

2 Kort om historia och islam

Endast en kortare beskrivning av islam och den muslimska världens historia kan av utrymmesskäl ges här. Arbetsgruppen besitter ingen egen historisk expertis, och framställningen är hämtad från andrahandskällor, främst texter från Nationalencyklopedin, Jan Hjärpe och Anne Sofie Roald.

2.1 Den muslimska världens tidiga historia

Islam som religion växte på 600-talet fram på Arabiska halvön. Islams grundare Muhammed föddes ca 570 e.Kr. och var omkring 40 år när han tog emot den första uppenbarelsen från Gud förmedlad via ärkeängeln Gabriel. Uppenbarelsen berättade att det bara finns en Gud, och inte flera gudar som de flesta araber trodde. Denne Gud hade skapat världen och skulle en dag komma att döma mänskligheten. Polyteismen kritiserades hårt.

Muhammeds predikningar utmanade både traditionen och de ledande i Mekka och hans budskap började så småningom ifrågasättas; motståndet mot honom växte. Muhammed och hans anhängare begav sig därför till staden Medina år 622 där det första muslimska samhället grundades. I Medina upprättades en samhällsordning i gemenskapen (*umma*) kring Muhammed, en viktig förändring i stamsamhället. Genom att Muhammed var både religiös förkunnare och ledare för samhället kom religion och samhällsordning att bli nära nog synonyma. Muhammeds uppenbarelsen under Medinatiden innehåller levnadsregler för medlemmarna i det växande muslimska samhället. Under den följande tioårsperioden utkämpades flera strider mellan Muhammeds styrkor från Medina och deras fiender, framför allt de i Mekka. Allt fler anslöt sig till islam och rörelsen växte sig allt starkare. Mekka intogs 630 under fredliga former och många av stadens invånare anslöt sig till islam.

Vid Muhammeds död 632 hade han skapat en religion, och stora delar av Arabien hade anslutit sig till honom. Ingen efterträdare till Muhammed hade dock utsetts, och hans död utlöste en kris. Abu Bakr utsågs till kalif, men det fanns de som menade att ledarskapet i stället borde tillhöra Muhammeds kusin och svärson Ali (se mer nedan om sunni och shia). Efter Muhammeds död följde kalifernas (profetens efterträdare eller ställföreträdare) tid och en snabb expansion av islam till Arabiska halvön och områdena däromkring. På de ställen där islam blev den dominerande religionen utvecklades också en särskild kultur. Den gemensamma religionen och det arabiska språkets roll som kommunikationsmedel bidrog till att en mängd olika folkslag integrerades i en civilisation.

Abu Bakr efterträddes av Umar ibn al-Khattab (634–644). Umar efterträddes i sin tur av Uthman ibn Affan som mördades 656. Ali utsågs till hans efterträdare, vilket mötte opposition bl.a. från umayyaderna, den släkt som Uthman tillhörde. En period av inbördeskrig följde som utmynnade i att uma-

yyaddynastin tog makten. Konflikten resulterade också i en splittring i olika riktningar. Den umayyadiska dynastins kalifat erkändes av sunniterna men inte av shiiter och kharijiter (se nedan om sunni och shia). År 680 försökte den tredje shiitiska imamen, Husayn, starta ett uppror mot kalifen. Detta ledde till att Husayn dödades, vilket spelar stor roll i den shiitiska föreställningen om martyrskapets betydelse.

Under umayyaderna flyttade maktcentrum från Arabien till Damaskus i Syrien och därefter till Bagdad i Irak under abbasiderna. Från och med 900-talet började kalifatet brytas sönder, och rivaliserande kalifat uppstod i Egypten och Spanien.

2.2 Väst och den muslimska världen i historien

Islam bygger vidare på arvet från judendom och kristendom, och muslimer anser att de två religionerna är föregångare till islam. På ett religiöst plan finns således en relation mellan islam och kristendom och därmed väst som går tillbaka till islams begynnelse. Islam växer också fram i ett geografiskt område som ligger nära judiska och kristna områden. Judar och kristna har tolererats under stora delar av den muslimska historien och har också varit integrerade i muslimska samhällen. Detta har bl.a. visat sig i judars och kristnas rätt att praktisera sin religion i Jerusalem. Med detta är inte sagt att anhängare av de tre religionerna har levt i harmoni i alla tider. Relationerna mellan den muslimska världen och det kristna väst har uppvisat perioder av fredlig samexistens och perioder av spänningar och konflikt.

Den islamiska filosofin inspirerades av klassiskt antikt tänkande (t.ex. Aristoteles och Platon), och man skrev kommentarer till och vidgade den grekiska filosofins läror och insikter. Denna kunskapsström vände sedan och fram till 1600-talet kom en stor del av kunskapsflödet från den muslimska världen till Europa. Arbeten av muslimska vetenskapsmän översattes till latin och andra europeiska språk, och de användes som textböcker och praktiska manualer. Europeiska vetenskapsmän och tänkare var regelbundna besökare vid muslimska utbildningscenter i Cordova, Fez, Kairo, Bagdad och Samarkand för att studera hos mästarna. Arabiska var språket för vetenskap och kultur, och de som brydde sig om tänkandet och lärandet visade detta genom att klä sig som muslimska vetenskapsmän. Den europeiska renässansen och framgångarna inom vetenskap, teknologi, medicin och humanism byggde delvis på arbeten som genomförts vid muslimska universitet och utbildningscenter.

Expansionen under islams första århundraden kom att omfatta områden som tidigare varit delar av den kristna världen. I Europa gjorde islam sitt intåg på 700-talet, och på 900-talet upprättades det islamiska kalifatet i Andalusien i södra Spanien där muslimerna höll stånd fram till 1492 då Granada föll. Sedan medeltiden har islam haft ett fäste på Balkan, och ända fram till modern tid har det europeiska islam främst representerats av muslimer från f.d.

Jugoslavien och Albanien. De kristna korstågen under 1100- och 1200-talen syftade till att återta tidigare kristna områden i öst, främst Jerusalem. Under det osmanska imperiet expanderade islam kraftigt, och osmanerna erövrade Konstantinopel 1453. På 1500-talet dominerades den muslimska världen av tre mäktiga imperier. Det safavidiska Persiens maktsfär sträckte sig över Kaukasusområdet, det mesta av Afghanistan och de nutida centralasiatiska republikerna. Mogulernas imperium expanderade i norra Indien. Det osmanska riket stod på höjden av sin makt och kontrollerade Mellanöstern, den nordafrikanska kusten, Balkanhalvön och Svartahavsregionen. Hela arabvärlden styrdes av den turkiske sultanen i Istanbul. Den muslimska världens framgångar sågs som ett bevis för dess överlägsenhet.

Osmanerna trängde långt in i Europa och lade Wien under belägring vid två tillfällen. Stora delar av sydöstra Europa förblev muslimskt. Vid tiden för den andra belägringen 1683 visade dock de muslimska imperierna tecken på stagnation. I freden i Karlowitz 1699 berövades sultanen en stor del av sina europeiska besittningar. Även på handelsområdet utgjorde europeiska handelskompanier sedan länge en stor konkurrent.

Vid 1700-talets början var Europa på frammarsch i relation till den muslimska världen. En rad reformprogram inleddes i den muslimska världen för att modernisera enligt västerländsk förebild. Försöken att reformera och stå emot den europeiska offensiven misslyckades dock. Vid 1800-talets början kontrollerade briter Indien, och många andra områden blev kolonier eller tvangs lyda under olika former av mandat. Alla muslimska områden koloniserades inte, men nästan alla kom i någon typ av beroendeförhållande till, eller var under starkt inflytande från väst. Detta rörde flera olika plan – politiskt, teknologiskt, kulturellt, ekonomiskt och psykologiskt. Den europeiska kolonialismen och européernas övertag på många områden kom att innebära en kris för islam som inte längre kunde ses som den överlägsna kulturens religion.

Under 1800-talet fram till 1900-talets början utgjorde den europeiska synen på vetenskap, rationalitet och förnuft en inspiration för många modernistiska krafter i den muslimska världen. En insikt spred sig att islams budskap skulle behöva förnyas för att möta den moderna världens krav. Vissa eliter menade att den muslimska världen borde följa i västerlandets fotspår för att nå samma utveckling. En del av denna rörelse förespråkade sekularisering. Enligt Jan Hjärpe innebar också den västerländska kulturens roll att betydelsefulla grupper ville tillgodogöra sig den vetenskapliga och tekniska utvecklingen som kommit genom den:

Många sökte sig till de europeiska universiteten. Men det gällde då att legitimeras den idémässiga förnyelsen och den nya tekniken genom att visa att den inte stred mot islam, eller t.o.m. att den var ett uttryck för islam. Det innebar alltså reform i betydelsen nytolkning. "Sann islam" var inte detsamma som det traditionella muslimska samhället och dess islamtolkning. Nytolknningen kunde bli så radikal att den uppfattades som heresi (jfr Ahmadiya), eller som en brytning med islam. En stark motsättning mellan "traditionalism" och "modernism" kännetecknade islams utveckling under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

En rad politisk-religiösa ledare framträdde som en reaktion på kolonialismen. En del av dessa var starkt negativa till det västliga inflytandet och vad som uppfattades som icke-islamiskt. En intellektuell och filosofisk rörelse för islamisk renässans växte också fram och vann inflytande i det sena 1800-talet fram till det första världskriget. Dessa tänkare betonade reform, återupplivande och återvändande till ursprunget samt att det inte fanns någon motsättning mellan islam och modernitet, religion och vetenskap. Tänkare som Jamal al-Din al-Afghani, Muhammad Abduh, på Indiska halvön Sayyid Ahmad Khan och andra menade att sann islam till sin natur är en rationell religion som kan ligga till grund för ett modernt och progressivt samhälle. Islam var enligt detta synsätt förenligt med modern utbildning och teknologi.

Kampen mot den koloniala överhögheten var av central betydelse för modernisterna och politisk islam. I takt med att kolonialmakterna slog ned muslimska självständighetssträvanden och att framsteg uteblev i den muslimska världen, kom bilden av väst att bli alltmer negativ. De koloniala erfarenheterna spelar alltså en roll för självbilden och politiken i den muslimska världen och därmed också för relationen till västvärlden.

Under första världskriget ingick kalifatet allians med Tyskland. Nederlaget i kriget medförde att det osmanska väldet upphörde, och genom Kemal Atatürks revolution omvandlades Turkiet till en sekulär nationalstat. Det gamla osmanska imperiet styckades upp och nya statsbildningar skapades. Majoriteten av dessa kom att omfamna en sekulär syn på islam vilken inkluderade negativa beskrivningar av religionen som omodern och bakåtsträvande. Detta vände sig islamistiska rörelser emot, och en rörelse som utgick från islam i konstruktionen av en politisk ideologi grundlades.

Under tiden efter första världskriget blev självständighetsrörelserna i den muslimska världen allt starkare. Mellan 1945 och 1965 fick de flesta muslimska områden utanför Sovjetunionen sin självständighet. I många av dessa länder tog den icke-religiösa eliten över den politiska makten, och de flesta muslimska länder orienterade sig antingen mot väst eller Sovjetunionen. Samtidigt etablerades flera islamistiska rörelser (se nedan i kapitlet Islamism).

Från 1950-talet och framåt har många muslimska invandrare bosatt sig i Europa, USA och Australien. De europeiska länderna uppvisar olika migrationsmönster (arbetskraftsinvandring, familjeåterförening och flyktingar) i den muslimska invandringen, och konstellationen av etniska grupper skiljer sig åt länderna emellan. Islam har blivit den näst största religionen i åtskilliga europeiska länder, och man beräknar antalet muslimer i Europa i dag till drygt 30 miljoner.

2.3 Islam av i dag

I dag finns det 1,2–1,3 miljarder muslimer i världen, vilket gör islam till den näst största religionen efter kristendomen. I 46 länder är islam den största

religionen, och muslimska folkgrupper återfinns i majoriteten av världens länder.

Indonesien är med sina drygt 200 miljoner muslimer världens största muslimska nation, följd av Pakistan med 130 miljoner och Indien med 120 miljoner. I Malaysia, Bangladesh, Iran, Afghanistan, hela arabvärlden inklusive flera länder i Nordafrika är islam den största religionen. Muslimer är i majoritet även söder om Sahara i Senegal, Mali, Niger och Tchad samt utgör en betydande minoritet i flera andra afrikanska länder. Det antas ofta att ungefär hälften av alla nigerianer i dag är muslimer. Stora muslimska folkgrupper finns även i de centralasiatiska republikerna i det f.d. Sovjetunionen, i Kaukasusområdet och i Kina.

Muslimer i olika världsdelar

(miljoner)

Afrika	323,6
Asien	845,3
Europa	31,7
Latinamerika	1,7
Nordamerika	4,5
<i>Totalt</i>	<i>1 207</i>

Källa: Encyclopædia Britannica

Alltfler bekänner sig till islam, och utbredningen av religionen är snabbare än för någon annan av de andra världsreligionerna. Det sker också en omfattande migration från den muslimska världen till västliga länder. Det har bl.a. medfört att islam nu är den näst största religionen i Europa och så även i Sverige.

Inom islam, liksom inom de flesta andra religioner, finns olika skolor, samfund och riktningar med varierande tolkningar och uppfattningar om de religiösa skrifterna. Bland troende muslimer finns lika många schatteringar som bland kristna. Vissa är starkt religiöst orienterade medan andra inte bryr sig så mycket om de religiösa föreskrifterna. Islams mångfald innebär att många religionsforskare talar om flera islam. Den engelske sociologen Bobby Sayyid definierar begreppet islam som en "övergripande beteckning" på de värden som muslimer anser som "goda" eller "upphöjda". Muslimer i olika länder och i olika sociala och kulturella miljöer har en mycket skiftande syn på vad som är "de goda islamiska värdena". Flexibiliteten i det islamiska tänkandet har skapat en mångfald som ryms inom samma islamiska ram. Förändrade värderingar medför, även inom islam, att de heliga texterna omtolkas och ses i nya perspektiv.

Islam har två huvudinriktningar – sunni och shia – som båda innefattar en rad olika undergrupper och samfund. Mellan 85 och 90 % av alla muslimer betecknas som sunnimuslimer – övriga som shia. En särskild riktning inom islam är sufismen, som är en beteckning för den islamiska mystiken. Sufism finns inom både sunni och shia.

Splittringen mellan sunni och shia

Splittringen mellan sunniter och shiiter går som tidigare nämnts tillbaka till islams tidiga historia strax efter profeten Muhammeds död år 632. Då fanns olika åsikter om vem som skulle bli ledare efter Muhammed och hur denne skulle utses. Enligt sunniterna utsåg aldrig Muhammed någon efterträdare. I stället hölls ett rådslag mellan de ledande männen som då enades om att utse Muhammeds svärfar Abu Bakr till kalif. Förutom funktionen som ställföreträdare för Guds sändebud skulle kalifen leda bönen och vara befälhavare för muslimerna. Under den andre kalifen Umar ibn al-Khattab (634–644) inleddes den omfattande islamiska expansionen och muslimerna intog Syrien, Irak, Egypten och Persien – Jerusalem intogs 638. Kalifens uppgift utvecklades och förutom att vara religiös och militär ledare kom han att bli centrum för såväl politisk som juridisk och ekonomisk maktutövning.

De fyra första kaliferna (förutom Abu Bakr och Umar även Uthman och Ali ibn Talib) kallas inom sunnitisk islam för de ”rättledda”. De betraktas inte bara som politiska och militära ledare utan även som religiösa auktoriteter – deras föredöme och uttalanden har stor tyngd i den sunnitiska traditionen. Ali – den fjärde kalifen – som var Muhammeds svärson och enligt shiiterna den förste imamen (se nedan) – dödades av en av sina tidigare anhängare i kampen mot Muawiya som senare blev den femte kalifen. Striden mellan Ali och Muawiya kallas *fitna*, den stora oenigheten, och ledde fram till slaget vid Siffin år 657. Muawiya grundade den umayyadiska dynastin (661–750) med säte i Damaskus. Varken sunniter eller shiiter betraktar umayyaderna som föredömen ur religiös synvinkel – sunniterna menade dock att det viktigaste var att undvika inbördesstrider och att det var nödvändigt att ibland acceptera dåliga ledare.

Enligt shiiterna måste muslimerna ledas av en släkting till Muhammed, och de anser att profeten utnämnde sin kusin och svärson Ali ibn Talib till efterträdare och ledare. Utnämningen skall ha ägt rum på Muhammeds sista pilgrimsresa, vid oasen Ghadir Kumm på återresan till Medina. Den grupp som stod bakom Ali kallades ”shiat Ali” (Alis parti) varifrån beteckningen shia och shiiter kommer. Ali var den förste imamen, och imamatskapet var tänkt att fortsätta så att det alltid fanns en imam som hörde till Alis ättlingar. Imam betyder ”den som står längst fram” och ”böneledare”.

Alis son Hasan anses som den andre imamen, och en annan son – Hussein – räknas som den tredje shiitiska imamen. Hussein dog martyrdöden i slaget vid Karbala i nuvarande Irak år 680 efter att ha gjort uppror mot umayyadernas kalifat. Denna händelse är en av de viktigaste inom shiismen och högtidligt hålls av shiiterna varje år genom omfattande ceremonier med bl.a. passionsspel och processioner i Karbala.

Skillnader mellan sunni och shia

Motsättningen mellan sunni och shia var från början politisk och handlade om en strid mellan Alis anhängare och umayyaddynastin om den politiska makten. Kampen kom att påverka även det teologiska och filosofiska tänkandet

inom islam som vid denna tid befann sig i ett formativt skede. De huvudsakliga skillnaderna mellan sunni och shia kan sammanfattas enligt följande:

Sunniterna kallar de fyra första kaliferna för ”de rättledda” kaliferna och deras föredöme och uttalanden spelar en stor roll i den sunnitiska traditionen. Shiiterna erkänner bara den fjärde kalifen – Ali – och menar att muslimerna måste ledas av en ”rättledd och ofelbar” imam som måste vara släkt med Muhammed genom Ali. Det s.k. imametet spelar en central roll inom shia. Olika riktningar inom shia erkänner olika många imamer. De shiitiska religiösa ledarna har intagit en särställning gentemot de politiska härskarna och har, i förhållande till de sunnitiska motsvarigheterna, haft ett större inflytande på den politiska makten. Shiitiska rättslärda som anses ha kompetens att nytolka den shiitiska traditionen kallas mujtahid, och ett fåtal av dessa kallas i sin tur ayatolla. Ayatolla Khomeyni, som styrde Iran under 1980-talet, utvecklade en politisk teori som innebar att den högste religiöse ledaren också skulle vara statens högste politiske ledare.

Inom islam är Koranen den heliga boken och den mest normativa källan. Som komplement till Koranen finns den s.k. hadithlitteraturen som är samlingar av, oftast korta, berättelser om vad Muhammed och hans följeslagare brukade säga och göra i olika situationer. Hadithlitteraturen spelar en avgörande roll i utvecklingen av islamisk etik och rättstradition. Sunni och shia erkänner olika traditioner inom hadithlitteraturen. Inom sunni är det främst hadithsamlingar efter Muhammed al-Bukhari (d. 870) och Muslim ibn al-Hajjaj (d. 875) som är de mest kända och anses som de ”autentiska” ända in i vår tid.

Sunni och shia har även utvecklat skilda rättsskolor utifrån olika tolkningar av vad som anses vara islamisk lag. Fram till 1200-talet fanns en mängd olika rättsskolor, därefter urskiljdes fem. Fyra var sunnitiska: den hanafitiska, den malikitiska, den shafiiitiska och den hanbalitiska skolan. Den jafaritiska skolan var shiitisk. Den stora skillnaden var att det inom sunniskolorna inte tillkom några nya tolkningar och principer efter 1000-talet medan shiaskolan utvecklades fortlöpande. Denna linje inom sunni fanns kvar fram i modern tid. Skiljaktigheten på detta område berodde bl.a. på att de rättslärda inom shia hade en starkare ställning än de inom sunni.

Sufismen

Den islamiska mystiken – religionen som personlig och intensiv upplevelse – kallas sufism. Sufismen finns både inom sunni och shia och har stora likheter med både judisk och kristen mystik. Syftet är att med andliga övningar, askes och meditation komma närmare Gud – att uppnå en personlig gudsrelation. Olika ritualer förekommer där bl.a. kroppsliga uttryck, som dans, rörelser, musik och rytmiskt framförd bön, spelar en stor roll. Sufismen innehåller även inslag av strikt lagtrogen islam genom att man lägger stor vikt vid att varje muslim håller sig till någon av rättsskolorna.

Det finns i dag över 200 olika sufiska brödraskap, s.k. dervischordnar. Dessa leds av en shejk eller pir som fungerar som andlig vägledare för de

övriga. Många shejker betraktas som heliga män och kvinnor och vördas även av människor utanför sufiordnarna. Vissa dervischordnar har haft ett betydande politiskt och ekonomiskt inflytande under historiens gång.

Shiitiska undergrupper

Shia kan delas in i tre huvudgrupper: zayditer, ismailiter och imamiter, den sistnämnda är den största gruppen. Grupperna skiljer sig åt beroende på hur många och vilka historiska imamer man erkänner. Zayditerna står sunniislam närmast bland de shiitiska grupperna. De avvisar bl.a. tron på den ”fördolde” tolfte imamen som förespråkas av imamiterna (se nedan). Zayditerna finns i dag främst i Jemen.

Ismailiterna, som även kallas Sjusekten, var från början en revolutionär motståndsrörelse inom islam. Ett exempel på detta är assasinerna som bildades på 1000-talet och som hade sitt högkvarter i Elbrusbergen i Iran. Under flera århundraden mördade de abbasidiska furstar och religiösa ledare. Abbassiddynastin var sunnitisk och varade från år 750 till 1258. På 1800-talet fick en ättling till assasinernas grundare al-Sabbah, titeln Aga Khan. Den som var Aga Khan var imam med anspråk på härstamning ända från Ali. Denna gren, nizariterna, finns i dag främst i Indien, Pakistan, Syrien och Sudan. Övriga undergrupper till ismailiterna är följande:

- Druserna, som finns i Libanon, har sina rötter hos ismailiterna men kallar sig inte längre för muslimer.
- Alawiterna eller nusayrierna, som i dag främst finns i Syrien. President Assad och hans familj tillhör denna riktning.
- Jeziderna är en religionsform som inte särskilt berörts av den intellektuella och religiösa utvecklingen inom den muslimska världen och som i dag inte räknar sig till muslimerna. Jezider finns bl.a. hos kurderna.

Det stora flertalet shia är imamiter, som även kallas Tolvsekten eftersom de erkänner tolv imamer. När den elfte imamen, al-Askari, dog 874 visste man inte om han hade några ättlingar. Enligt imamiterna hade han en son som fötts av en bysantinsk slavinnor – det är denne, Muhammed al-Mahdi (den rättledde), som imamiterna räknar som den tolfte imamen. Gud låter den tolfte imamen leva fördold för människorna, enligt imamiterna, men han skall träda fram och visa sig för världen strax före domens dag.

Wahhabismen

Wahhabismen, som är en sunnitisk utlöpare inom islam, är numera statsreligion i Saudiarabien. Där finns i dag såväl regimtrogna som oppositionella wahhabiter. Från de senare har en rad extrema grupper vuxit fram, bl.a. den militanta islamism som Usama bin Ladin representerar. En del av dessa extremistgrupper kallas jihadister eller *salafiyya*-jihadister.

Det var på Arabiska halvön på 1700-talet som Muhammed ibn Abd al-Wahhab lade grunden till den riktning som uppkallats efter honom. Han menade att dåtidens islam urartat och förvandlats till sin motsats och bekämpade

vissa former av sufism samt olika former av vördnad och dyrkan av platser eller ting – ”inget fick dyrkas vid sidan av Gud”. Wahhabiterna blev en militant rörelse som genomförde regelrätta krigståg som slutade med att de på 1920-talet erövrade Mecka och Medina och senare makten i det som kom att bli Saudiarabien. Därmed hade wahhabiterna slagit den hashimitiska familjen, som härstammar från Muhammeds klan, och erövrat islams ideologiska centrum. Hashimitiska statsöverhuvuden finns numera kvar endast i Marocko och Jordanien.

Att leva med islam

För många muslimer är religionstillhörigheten en central del av den egna identiteten. Islam är ett arabiskt ord som betyder lydnad och överlämnande. Centralt för islam är som tidigare nämnts tron på att det inte finns någon gud utom Allah, och att Muhammed är hans profet. Koranen, som är evig och ofelbar, är nedsänd från Gud genom ängeln Gabriel till Muhammed. Det finns olika profeter och den främsta och slutgiltiga av dessa profeter är Muhammed.

Enligt synsättet i islam har Gud gett vägledning till människorna genom profeten. Denna gudomliga lag benämns sharia. Sharian är en av Gud given ledning för hur en muslim i praktiken skall uttrycka sin tro och omfattar både jordelivet och relationen till Gud. De rättskällor som utgör sharia är främst Koranen och Muhammeds eget föredöme (*sunna*). Människan skall följa Guds lag och en viktig del av islam är därför att följa lagen, och det finns regler som täcker vardagslivets flesta områden. Islam har fem pelare: trosbekännelsen, vällfärden, fastan under ramadan, allmosan och tidebönen. De två huvuddogmerna, Ingen gud utom Gud och Muhammed är Guds Sändebud, utgör islams trosbekännelse. Vällfärden är plikt en gång i livet under förutsättning att man inte är förhindrad. Muslimer skall fasta under månaden Ramadan. Det sociala ansvaret är också en viktig del av islam, och i samband med brytandet av fastan är det vanligt att man skänker en allmosa som vanligen uppgår till 2,5 % av förmögenheten.

Inom islam finns sedan de första decennierna efter Muhammeds död fasta bönetider. Före soluppgången bes gryningsbönen. Mitt på dagen, när solen börjar sjunka, bes middagsbönen. Eftermiddagsbönen bes cirka två timmar före solnedgången, varefter följer solnedgångsbönen och kvällsbönen. Fredagens middagsbön är veckans huvudgudstjänst i moskén och innefattar predikan. När bönen utförs gemensamt, fungerar en person som böneledare (*imam*). Bönen utförs i riktning mot Mekka, som utgör centrum i islams världsbild, varför också moskéerna byggs med den orienteringen.

Deltagande i gudstjänsten förutsätter rituell renhet, vilket har medfört detaljerade regler för när man är oren eller inte, och hur de rituella tvagningarna skall utföras. Till religionsutövningen räknas regler som skiljer mellan tillåtet och förbjudet. Det gäller t.ex. föda, där griskött, blodmat och kadaver räknas som förbjudet liksom vin (och i analogi med vin även alkohol och droger över huvud taget).

Det finns också regler som rör relationerna mellan kvinnor och män. I förhållande till västliga utgångspunkter är det klart att den religiösa tolkningstraditionen för närvarande leder till en underordnad ställning för kvinnan i den muslimska världen. Flera kulturellt och religiöst betingade frågor har uppmärksamats i den internationella debatten, t.ex. kravet att bära slöja, månggifte, barnäktenskap, könsstympning och hedersmord. Vissa av dessa företeelser kan inte kopplas till islam, utan skall främst ses som kulturellt och traditionellt betingade. Hur islam skall tolkas på dessa punkter är omstridda i den muslimska världen. De tolkningar som blir dominerande har stort inflytande på kvinnors liv.

Muhammed var en man av folket som bodde i den arabiska regionen och talade en form av arabiska som än i dag går att förstå. Många muslimer identifierar sig också med Muhammed som en närliggande gestalt. Ofta vittnar muslimer om en stark och personlig kärlek till profeten som betraktas som ett föredöme man försöker efterleva. Den helighet med vilken profeten betraktas är djup och personlig. De flesta muslimer anser att det är förbjudet att avbilda profeten, och muslimer upplever det som mycket kränkande om man smutskastar profeten.

Skillnader och likheter mellan kristendom och islam

Grundläggande för islam liksom för kristendom och judendom är tron på en enda Gud. Det finns många andra likheter med judisk och kristen tradition. Muslimerna menar att Gud har meddelat sig genom profeter, av vilka den siste är Muhammed. Till tidigare profeter räknas bl.a. personer som också återfinns i kristna och judiska skrifter: Noa, Abraham, Moses, David, Salomo, Johannes Döparen och Jesus. Många av personerna i Bibeln nämns eller anspelas på i Koranen, och en del berättelser är likartade.

Många religiösa föreställningar är också gemensamma: Gud är världens skapare; människan ställs till ansvar för sina gärningar; Gud skall döma världen på den yttersta dagen, som föregås av naturkatastrofer och av en uppståndelse från de döda. Djävulen finns också, liksom demoner som försöker locka människorna till olydnad. Himmel och helvete väntar som slutlig belöning eller straff. Det finns – särskilt bland shiamuslimer – en hel lära om vilken roll Jesus kommer att spela i de yttersta tiderna.

Koranen förnekar dock att Jesus skulle ha korsfästs eller att Jesus skulle vara Gud förkroppsligad. Föreställningen om en arvsynd saknas liksom försoningsläran, dvs. Jesu lidande som ställföreträdande för mänskligheten. Gud är dock för muslimerna den barmhärtige Förbarmaren, den som förlåter.

Moses är en viktig förebild inom islam, liksom Abraham som intar en särställning. Abraham förknippas med Mekka och med byggandet av Kaba (den kubformade stenbyggnaden mitt i den heliga moskén i Mekka). Muhammed betraktas som Guds sista profet och Guds lag är med Honom slutgiltigt uppenbarad. Tidigare profeter anses också ha mottagit Guds budskap i form av böcker, och både Toran och Bibeln anses vara heliga böcker. Enligt islam innehåller dock judendomen och kristendomen inte korrekta och ursprungliga

tolkningar av Guds uppenbarelse. Delar av dessa har glömts och misstolkats av människor, vilket innebär att böckernas budskap förvrängts över tiden.

Koranen intar som normerande källa generellt sett en viktigare roll i muslimska samhällen än vad t.ex. Bibeln gör i kristna samhällen i dag. Denna skillnad är dock mindre framträdande om man går tillbaka i historien då Bibeln också i kristna samhällen intog en central plats som normkälla, både för individer och samhällen. Likheterna mellan islam och kristendom i synen på t.ex. familjen, kvinnor, socialt ansvar, mystik etc. är också fler när religionerna jämförs i ett historiskt perspektiv. Anne Sofie Roald, universitetslektor och docent, menar att islamiska lärde och intellektuella inte i nämnvärd omfattning har använt historisk-kritisk metod i sin skrifttolkning och att det råder jämförelsevis stor enighet om Koranens ofelbarhet. I jämförelse med detta är det vanligare bland kristna med en historisk-kritisk tolkning av Bibeln där framför allt Gamla testamentet bedöms utifrån sin historiska kontext.

3 Värderingar och livsstil i den muslimska världen

Det är svårt att ge en generell bild av en muslimsk livsstil och ett liv med islam. Skillnaderna är stora mellan länder, folkgrupper och, framför allt, individer. Ett sätt att ge en bild av ett samhälles livsstil är att undersöka vilka värderingar som företräds i detta samhälle. Den främsta källa som finns att tillgå i detta sammanhang är World Values Survey som beskrivs nedan.

3.1 Värderingar

Människors värderingar och värderingarnas utveckling studeras av forskare världen över. En av de mest erkända studierna som också möjliggör globala jämförelser är World Values Survey (WVS). Den har hittills genomförts i fyra omgångar under åren 1981–2001 i över 80 länder och samhällen och beräknas täcka in över 80 % av världens befolkning. Undersökningarna genomförs i intervjuform där ett representativt urval av befolkningen i respektive land får ta ställning till ett stort antal värderande påståenden om bl.a. familjeförhållanden, politik, religion och arbete. WVS leds av en styrkommitté bestående av representanter från hela världen. Ordförande för kommittén är professor Ronald Inglehart, verksam vid Institute for Social Research of the University of Michigan. Ronald Inglehart har undersökt om det finns värderingar som är gemensamma för den muslimska världen. Resultaten visar att befolkningarna i muslimska länder har distinkta och relativt likartade gemensamma värderingar. Dessa skiljer sig också från värderingar i andra samhällen.

Delvis förklaras detta enligt Inglehart av att det finns en generell skillnad i värderingar mellan fattiga och rika samhällen. Inglehart finner dock också att det kulturella och historiska arvet spelar en stor roll. Det finns stora skillnader i värderingar mellan muslimska, katolska, protestantiska, ortodoxa, buddistiska eller konfucianska samhällen. Inglehart menar också att de tio muslimska samhällen som studerats som grupp har relativt likartade värderingar. Den muslimska världen, trots dess geografiska spridning, ger i undersökningen alltså uttryck för likartade värderingar.

Slutsatsen av Ingleharts undersökning är att det i den muslimska världen betonas traditionella värden och ”överlevnadsvärden”. Traditionella värden har i undersökningen mätts med följande indikatorer:

- Religion är mycket viktigt.
- Barn skall läras att lyda.
- En stark känsla av nationell stolthet.
- Ett av livets huvudmål är att göra föräldrarna stolta.
- Skilsmässa kan aldrig rättfärdigas.
- Abort kan aldrig rättfärdigas.

- Det behövs strängare regler för försäljning av utländska varor.
- Det behövs mer respekt för auktoriteter.

För att mäta ”överlevnadsvärden” har följande aspekter använts:

- Ekonomisk säkerhet är viktigare än självförverkligande.
- Män är bättre politiska ledare än kvinnor; män har mer rätt till arbete än kvinnor.
- En bra inkomst och ett säkert arbete är viktigare än en känsla av att ha utträttat något.
- Homosexualitet kan aldrig rättfärdigas.
- Utlänningar avvisas.
- Är olycklig, otillfredsställd med livet.
- Är inte engagerad i politik eller skydd för miljön.

Som en jämförelse kan nämnas att de svarande i den västliga världen, och framför allt i Sverige som utgör den ena extremen i materialet, betonar motsatsen till de värden som kategoriseras som traditionella eller överlevnadsvärden. I väst handlar det mer om sekulära rationella värden och självförverkligande, i islam mer om religion, tradition och materiella värden. Noteras bör också att Ingleharts undersökning visar att t.ex. toleransen för homosexuella, värderingen av yttrandefrihet, politiskt deltagande och jämställdhet betonas eller värderas mindre av svarande i den muslimska världen.

Det låga stödet för jämställdhet och sexuella rättigheter i den muslimska världen är enligt författarna problematiskt eftersom det är en pålitlig indikator för hur starkt stöd som finns i ett samhälle för tolerans och jämlikhet. Möjligheterna att i längden upprätthålla en fungerande demokrati är i sin tur kopplade till stödet i ett samhälle för tolerans och jämlikhet. Om detta stöd är lågt kan det enligt författarna innebära att demokratin är svårare att upprätthålla.

En studie av Yilmaz Esmer bekräftar dessa resultat. Det finns kulturella skillnader mellan muslimska befolkningar och befolkningar med andra trosriktningar, även inom länder. För det första visar studien att religionen är viktig för muslimer, kanske viktigare än i samhällen med andra trosriktningar. Ett annat utmärkande drag är det svaga stödet för jämställdhet och sexuella rättigheter i muslimska samhällen. Detta faktum påverkar naturligtvis livet i den muslimska världen.

3.2 Livsstil

Det är påtagligt för en utomstående besökare i muslimska samhällen att religionen har stor betydelse för samhällets organisation och människors identitet, liv och vardag. Religionen är för den genomsnittlige muslimen mer integrerad i vardagen än för den genomsnittlige västerlänningen. Leif Stenberg, universitetslektor i islamologi vid Lunds universitet, menar att muslimer uppfattar människans identitet som primärt religiös. Detta i kontrast till dagens västeuropeiska samhällen där identitet ofta uppfattas som något flyktigt och socialt konstruerat. I väst kan identiteten växla beroende på vilken roll vi

för tillfället tar. Ibland tar yrkesidentiteten överhand; i andra fall kan rollen som fotbollstränare eller kristen vara det som är aktuellt och lyfts fram. Denna flyktiga identitet växlar också över tid. Generationstillhörigheten blir betydelsefull, och man kan påstå att detta synsätt på identitet är förknippat med hur samhällen utvecklats i Västeuropa.

I motsats till detta finns det enligt Stenberg i den muslimska världen en vanlig föreställning om människan som religiöst konstruerad, eller t.o.m. konstituerad. Religionstillhörigheten utgör i ett sådant tänkande den första och främsta identiteten, och ibland den enda identiteten. Det är också detta som utgör en människas främsta identifikation.

En analys baserad på en opinionsundersökning gjord av Mansoor Moaddel och Taghi Azad i Egypten, Jordanien och Iran visar att i stort sett alla är anhängare av en religion och nästan alla uppgav att religion var väldigt viktigt i deras liv. Dessa siffror är långt högre än motsvarande i västvärlden. I Egypten uppgav 98 % att de är "en religiös person". I Jordanien var siffran 85 % och Iran 82 %. Motsvarande siffra för Sverige är 33 %. Värt att notera i sammanhanget är att 82 % av de svarande amerikanerna ansåg sig vara religiösa. Moaddel och Azad menar dock att religionens uttryck är mer intensiva och ställer mer genomgripande krav i muslimska samhällen och påpekar att religiösa institutioner är mer tydligt skilda från politiska, ekonomiska, sociala och andra institutioner i väst än i den muslimska världen.

Samma undersökning visar att man i flera länder i den muslimska världen ser religion som en viktigare bas för identiteten än nationalitet. I t.ex. Egypten sade 79 % av befolkningen att de först och främst var muslimer medan bara 10 % beskrev sig som först och främst egyptier. Det ansågs också viktigare för barn att lära sig sin religion än att bli självständiga, arbeta hårt, vara toleranta, ta ansvar, vara osjälviska etc. Samma undersökning visar ett stort stöd för äktenskapet och att det anses vara viktigt för en kvinna att ha barn för att känna sig tillfreds. Synen på jämställdhet är patriarkal.

En vanlig uppfattning är att en generell skillnad mellan muslimska och västliga samhällen rör synen på familjen. I västliga samhällen återfinns i större utsträckning en betoning av det individuella. I den muslimska världen finns i stället en tendens att betona familjen som samhällets minsta, och odelbara, enhet. Denna skillnad i betoning kan dock inte härledas till att kristendomen som lära skulle omfatta en radikalt annorlunda syn på familjen. Kristendomen är också starkt inriktad på familjen som ideal, även om en mer öppen syn på samlevnad numera präglar många kyrkor och samfund.

Inom islam intar det sociala ansvaret en central roll. Allmosan är t.ex. en av islams fem pelare. Det finns också bland många muslimer en känsla av brödraskap och sammanhållning med andra muslimer i världen.

Förklaringarna till att individualismen är starkare i väst och att betoningen av familjen är starkare i den muslimska världen är ytterst svåra att fastställa. Individualismen som filosofisk inriktning har djupa rötter i den europeiska idétraditionen och har etablerat sig som en central del av det västliga tänkandet. En skillnad i sammanhanget är att de familjekonservativa i väst också

typiskt sett kombineras med en allmän kulturkonservatism. Detta behöver inte vara fallet i muslimska länder där familjekonservativa samtidigt kan förfäktat radikala sociala eller ekonomiska program.

Även om alla muslimer naturligtvis inte har samma inställning är det vanligt att man i den muslimska världen slår vakt om traditionella könsroller och är motståndare till homosexualitet. Man anser att heterosexuella äktenskap påbjuds av Gud och att sexuella avvikelser är ett brott mot Gud. Liknande synsätt återfinns också inom kristendomen, men slår i väst inte igenom i värderingar på samma sätt som i den muslimska världen.

En relativt vanlig föreställning i den muslimska världen är att kvinnor och män är lika inför Gud men olika av naturen. Kvinnan anses t.ex. vara känslig, svag och ömsint och har därmed egenskaper som gör henne bättre lämpad än mannen att ta hand om hemmet och barnen. En åsikt som följer av detta är att män och kvinnor skall ha olika roller och uppgifter i samhället. Traditionella regler om segregering av könen och anständig klädsel accepteras och tillämpas i varierande omfattning.

Vissa muslimer menar att kvinnans liv i huvudsak bör levas innanför hemmets väggar. Männens betraktas enligt det traditionella synsättet som kvinnornas beskyddare med det övergripande ansvaret för familjen. Mannen arbetar utanför hemmet, är familjens religiöse ledare och har uppdrag i samhället. Kvinnan är enligt detta traditionella synsätt ofta att betrakta som mannens egendom.

Vissa muslimska debattörer har hävdade att frågan om jämställdhet mellan könen är irrelevant eftersom män och kvinnor inte är lika. Det är "som att diskutera jämställdheten mellan en ros och en jasmin". Man menar vidare att islam ger män och kvinnor kompletterande, inte konkurrerande, uppgifter i samhället. Det finns dock konkurrerande perspektiv i den muslimska världen. Vissa menar t.ex. att islam bör tolkas som en kvinnobefriande religion. Enligt detta synsätt stärkte islam kvinnornas ställning i förhållande till den situation för kvinnor som rådde vid religionens tillblivelse. Ett annat synsätt är att islams kvinnoförtryck har betingats av historien och inte är ett drag i religionen som behöver kvarstå när samhället förändras.

Exempel på de konkreta skillnader mellan män och kvinnor som återfinns i den traditionella rättsordningen har av Jan Hjärpe och Jonas Svensson beskrivits på följande sätt:

Accepterandet av dessa skillnader är ofta kopplat till ett accepterande i varierande omfattning av den islamiska rätten i mer traditionell tolkning, idealt härledd ur de två källorna Koranen och sunna. Enligt denna räknas mannen som familjens "imam"; de religiösa plikterna åvilar männen i högre grad än kvinnorna (så räknas t.ex. deltagandet i fredagens middagbön i moskén traditionellt som en plikt enbart för män). I familjerättsligt avseende räknas barnen till faderns familj och bestämmanderätt, även om vårdnaden (*hadana*) under deras minderårighet är moderns. En man kan gifta sig även med icke-muslimska kvinnor (av tillåten religion, t.ex. kristendom eller judendom), medan en muslimsk kvinna inte kan ingå äktenskap med en icke-muslim. I traditionell rätt har mannen ovillkorlig rätt till skilsmässa, medan hustrun inte har samma rätt (om hon

inte tillerkänts det i äktenskapskontraktet). Mannen kan ha upp till fyra hustrur (Koranen, sura 4:3). Kvinnan, även i äktenskapet, har full ägorätt till sin egendom, sin arbetsinkomst och sin *mahr* ('morgongåva', dvs. den garantisumma som mannen i äktenskapskontraktet har förbundit sig att betala till hustrun). Mannen däremot har skyldighet att försörja familjen. Den traditionella tolkningen av koranvers (4:34/38) har blivit omdiskuterad och kritiserad i modern tid. Versen har tidigare ofta uppfattats som ett rättfärdigande av mannens överhöghet, men också som en tillåtelse för män att aga sin hustru. Omdiskuterat är också att den traditionella rätten förutsätter att mannen har rätt att förbjuda hustrun att resa ensam eller att arbeta utom hemmet. Även i andra rättsliga avseenden förutsätts skillnader mellan män och kvinnor. I vissa fall får kvinnor lindrigare straff än män. Två kvinnors vittnesmål motsvarar en mans. Syster ärver hälften mot bror.

I en studie baserad på WVS (Ronald Inglehart och Pippa Norris, "Rising Tide") undersöks skillnader i synen på jämställdhet mellan västerländska och muslimska samhällen. Studien visar att attityden till jämställdhet mellan könen påverkas av religionen och inte endast är en produkt av att dessa samhällen uppvisar en annan ekonomisk utvecklingsnivå. De muslimska samhällena utgör en extrempunkt när det gäller synen på jämställdhet och sexuell frigörelse. Ett annat resultat från studien är att unga människor i väst ansluter sig i allt högre utsträckning till jämställdhetsideal och sexuell frigörelse. De yngre i muslimska samhällen är dock lika traditionella som sina föräldrar. Detta leder därför till ett växande gap när det gäller grundläggande värderingar mellan unga människor i väst och den muslimska världen. Författarna kommer med statistiska metoder fram till att attitydskillnaderna när det gäller jämställdhet också slår igenom när det gäller kvinnors faktiska möjligheter i samhället. Författarnas slutsats är att ett islamiskt religiöst arv är ett av de mest kraftfulla hindren mot jämställdhet mellan könen.

Denna betydelse av islam för jämställdhet och konsekvenserna när det gäller kvinnors rättigheter diskuteras både inom och utanför den muslimska världen. Den muslimska världen kritiseras också ofta av väst för den bristande respekten för kvinnors rättigheter. Vissa tecken på förändringar kan dock skönjas i den muslimska världen. Kvinnors rättigheter debatteras mer med särskild tonvikt på våld mot kvinnor. Några få konkreta reformer har också genomförts. I januari 2004 genomdrevs i Marocko en för arabvärlden progressiv lag om kvinnors rättigheter. Grundprincipen är att män och kvinnor ges en jämbördig ställning med gemensamt ansvar för familjen (se vidare under avsnittet Aktuell politik om Marocko). En rad andra aktuella initiativ har dock misslyckats i t.ex. Kuwait, Jordanien och Iran.

Synen på samlevnad, sexualitet och droger

Muslimska och västliga samhällen skiljer sig generellt sett åt när det gäller synen på sexuella och reproduktiva rättigheter och synen på alkohol. Den sexuella revolutionen som ägde rum i väst från det sena 1960-talet har inneburit stora förändringar i synen på sexuell moral och sexuell beteende i väst. Kopplat till denna revolution var utvecklingen och användningen av effektiva

preventivmedel, främst p-pillret. Den sexuella revolutionen innebar att de moralvärden som den judisk-kristna traditionen företrädde tappade i betydelse och efterträddes av en mer tillåtande attityd när det gäller sexuell frihet. En annan sida av denna revolution var framväxten av en ungdomskultur i västerlandet som tog avstånd från det etablerade. I västerlandet är det numera en allmänt accepterad tanke att en individ under framför allt sin ungdom kan ha flera sexuella relationer, prova alkohol och söka självförverkligande.

På denna punkt skiljer sig muslimska samhällen starkt från de västliga, som av många muslimer skulle betecknas som en dekadent njutningskultur där religionens inflytande i samhället har gått förlorad och familjens ställning underminerats. I muslimska samhällen är sexualiteten något som är förbehållet man och kvinna inom äktenskapet, och alkohol och andra droger är oftast inte tillåtna och accepterade. Denna skillnad mellan väst och den muslimska världen är väsentlig för att förstå de farhågor som finns i den muslimska världen inför ett starkt västligt inflytande.

4 Politik i den muslimska världen

Det politiska livet i den muslimska världen präglas av en auktoritär politisk kultur och regimerna uppvisar i olika grad brister när det gäller demokrati och respekt för mänskliga rättigheter. Det stora flertalet länder styrs av mer eller mindre auktoritära regimer med en koncentrerad maktelit. Dessa använder polisen och säkerhetstjänsterna i repressivt syfte. Rättsväsendet är svagt och ofta kontrollerat av regimen. Förvaltningsapparaten är toppstyrd, överdimensionerad och inte sällan korrupt.

I de länder där demokratiska reformer har genomförts uppvisar demokratin ändå stora brister i jämförelse med västerländska demokratier. I många av den muslimska världens länder lever stora delar av befolkningen i fattigdom, och i vissa delar, t.ex. i Afghanistan, är analfabetismen hög. Den arabiska regionen har världens högsta arbetslöshet, och den ekonomiska tillväxten är låg, trots att länderna tillhör världens rikaste med sina enorma oljeresurser. Dessa faktorer sätter naturligtvis gränser för politiken i området.

Den muslimska världen uppvisar en spännvidd när det gäller hur Koranen och profetens sunna skall uttolkas politiskt. Bland politiskt aktiva, intellektuella, debattörer, reformanhängare och teologer pågår en diskussion om hur islam skall kombineras med demokrati. Den övergripande frågan är om islam med dess syn på Koranen och sunna går att förena med demokratiskt beslutade regler och hur dessa i sådana fall skall förhålla sig till religionens regelverk. Jan Hjärpe noterar i Nationalencyklopedin följande:

Förhållandet mellan sharia och lagstiftningen i staten är en starkt debatterad fråga i den muslimska världen. I några stater utgör en viss tolkning av sharia enligt någon av islams rättsskolor landets lag (t.ex. i Saudiarabien) eller överordnas landets lagstiftning (så t.ex. i Iran); i andra utgör "sharias principer huvudkällan för lagstiftningen" (så enligt Egyptens grundlag). Även i stater med sekulär lagstiftning kan särskilt familjerätten utgöra en tolkning och tillämpning av regler ur sharia. S.k. islamistiska rörelser (se fundamentalism) kräver att statens lagar skall vara i enlighet med sharia, medan sekularistiska opinioner kräver en åtskillnad mellan statens lagar och det religiösa regelsystemet, som då anses gälla individens egen etik.

Ingmar Karlsson menar att det i huvudsak kan urskiljas fyra sätt att tolka islams politiska budskap. Det traditionalistiska synsättet innebär att Koranen ger alla svar. Den är given av Gud och skall därför åtlydas till punkt och pricka. Den enda legitima styresformen utgörs av kalifatet i dess ursprungliga form under de fyra första kaliferna. En person skall som Muhammeds ställföreträdare utöva all exekutiv och juridisk makt. Detta har inte kunnat omsättas i praktiken sedan 600-talet.

För de fundamentalistiska grupperna är islam i sig en konkret samhällsordning. Islam bör vara både religion och stat. Detta innebär i sin tur att sharia (dvs. Koranen och sunna) skall utgöra landets lag. Styrandet skall ske i samråd med sharias erkända uttolkare, ulama. Utveckling är möjlig, men då inom ramen för islams anda. Enligt fundamentalister måste den politiska eliten vara

muslimer. Sharia är en evigt gällande lag, och stora avvikelser är inte möjliga. Lagstiftande församlingar och partier blir därmed inte möjliga.

Modernisterna utgår ifrån Koranen, sederna och traditionen, men betonar nytolkning. För en modernist är islam inte en absolut samhällsordning utan innehåller i stället en rad värderingar och principer som kan appliceras på vår moderna verklighet. Islam kan omstöpas för att passa den moderna människans behov. Enligt detta synsätt är demokrati möjlig genom en nytolkning av islams lagar. Man menar att de lagar som infördes i islams begynnelse syftade till att förbättra människans villkor och innebar en klar förbättring av dessa. En nytolkning måste därför ha samma utgångspunkter. Modernister kritiserar ofta av fundamentalister för att ursäka sekularisering och allmän moralisk slapphet.

Sekularister menar till skillnad från modernister att statens ideologi skall kunna omfattas av såväl troende som icke-troende. Religionen kan inte vara en samhällsordning enligt detta synsätt. Enligt en sekularist har alla människor samma rättigheter oavsett religiös tillhörighet. Sekularismen kämpar allmänt i motvind i den muslimska världen.

Dessa fyra synsätt ger olika ramar för politiken. Traditionalister och fundamentalister avvisar demokrati, vilket inte modernister och sekularister gör. Synsätten relaterar också till en bredare diskussion i den muslimska världen och i västvärlden, nämligen om islam går att förena med ett modernt samhälle präglad av vetenskaplig rationalitet. En del debattörer har hävdat att islam inte kan anpassas till det moderna samhället, medan andra hävdar motsatsen. En tredje position är att vissa delar av islam kan anpassas till ett modernt samhälle, medan andra delar av det moderna samhället av muslimer upplevs som främmande och oförenliga med islam. Vilket av dessa perspektiv man anammar avgör till viss del hur man ser på framtiden för islam och den muslimska världen. Den s.k. islamismen anammar flera av de ovan beskrivna synsätten på hur islam skall tolkas politiskt. Inom islamismen återfinns fundamentalister, traditionalister och kanske vanligast modernister. Islamister är dock per definition inte sekulära.

4.1 Islamism

De historiska rötterna till politisk islam kan sökas i 1800-talets andra hälft då en kritisk diskussion uppstod bland framstående muslimska teologer om islams traditionella koncept och tolkningar. Som en reaktion mot kolonialismen och den muslimska världens relativa underutveckling startade en intellektuell och filosofisk rörelse för islamisk renässans som betonade reform, återupplivande av islam och återvändande till religionens ursprung. Dessa anhängare var modernister i det att de menade att det inte fanns någon motsättning mellan islam och modernitet, religion och vetenskap. De första islamistiska rörelserna bildas efter det osmanska imperiets och kalifatets upplösning. Kampen mot den koloniala överhögheten var central för dessa rörelser.

Självständigheten efter andra världskriget innebar i många stater i den muslimska världen att statsledningarna tog avstånd från islam till förmån för mer sekulära modernitetsprojekt efter västerländsk modell inkluderande t.ex. socialism och kapitalism. Anhängare av sekulära projekt beskrev islam som otidsenlig och oförenlig med det moderna. Islam motarbetades och beskrevs som en religion som hindrade utveckling, modernitet och civilisation.

De islamistiska rörelserna vände (och vänder) sig mot beskrivningen av islam som otidsenlig och betonade i stället att islam är ett allomfattande system som skall reglera såväl privat- som samhällsliv. Den muslimska världens anammande av system som socialism, kommunism och kapitalism förmådde heller inte förbättra livet för den stora massan, och det blev i det sammanhanget lättare att propagera för ”islam” som det enda återstående alternativet eller som en tredje väg mellan socialism och kapitalism.

Islamismen är inte någon homogen riktning utan består av en mängd politiska rörelser som strävar efter att islamisera samhället och dess styrelseformer. Termen islamism används i stället för islamisk fundamentalism (som är vanligt i den allmänna debatten) eftersom fundamentalism som begrepp är kontroversiellt då det har sitt ursprung i en kristen kontext. En vanlig definition, enligt Anne Sofie Roald, är att islamism är islamisk politisk aktivism, alltså islamiska handlingar med politiska förtecken. Jan Hjärpe menar att islamism är det som har att göra med rörelser, grupper eller individer som ser religionen (också) som en politisk ideologi, eller politisk ordning. Mattias Gardell, professor vid Uppsala universitet, använder en bred definition av begreppet och menar att termen ”islamist” omfattar alla som utgår från islam i konstruktionen av en politisk ideologi:

Den omfattar således inte endast ”radikaler” utan också ”moderater”, ”revolutionärer” såväl som ”reformister”, ”demokrater” och ”antidemokrater”. En ”islamist” tänker politiskt i termer och metaforer hämtade från ”islam” och dess urkunder, koranen och de traditionssamlingar som återger vad profeten sagt eller gjort vid olika tillfällen. Med få undantag är islamism en motståndsideologi, där ”islam” används som en berättelse om att en annan värld är möjlig.

Gemensamt för majoriteten av islamister är åsikten att islam innehåller de principer som bör vägleda ett modernt samhälle. Islam ses som en progressiv, dynamisk och rationell religion som är relevant för ett modernt liv och att islam kan ligga till grund för en modern identitet. Islams regelsystem och rättstradition kan och bör utgöra statens ordning. En vanlig föreställning hos islamister är att orsaken till problemen i den muslimska världen står att finna i att muslimerna har avvikit från det sanna, ursprungliga i islam. Med detta avses dock vanligen inte att företräde skall ges till konservativa eller traditionella tolkningar av islam. Tvärtom anser de flesta islamister att islam kan inlemma ny teknologi, nya innovationer och nya idéer. Många islamister förutsätter i stället nytolkning, dvs. att man utgår ifrån islams underliggande mening. Man menar t.ex. att de lagar som infördes i islams begynnelse syftade till att förbättra människans villkor och innebar en klar förbättring av dessa. En nytolkning måste därför ha samma utgångspunkter. Demokrati kan

inlemmas genom en nytolkning av islams lagar. Den moderna civilisationen skall bejakas i övertygelsen om att islam är förenlig med, och möjlig att forma efter, modernitetens krav och utmaningar.

Traditionalister (t.ex. talibanregimen i Afghanistan) är visserligen också islamister men bibehåller och väljer medvetet att följa en tidigare sed när man står inför olika alternativa handlingsmönster. I valet mellan gammalt och nytt väljer man det gamla med hänvisning till traditionen, som alltså betraktas som normerande. En vanlig missuppfattning är att islamister skulle vara fundamentalister i betydelsen bokstavstroga, vilket endast få muslimer är. Enligt Anne Sofie Roald är däremot nästan alla muslimer fundamentalister i bemärkelsen att den religiösa skriften anses vara ofelbar och att de händelser som omtalas i Koranen är historiska fakta, inte symboliska. Anne Sofie Roald menar att islamismen inte är anti-modern, men en reaktion på moderniseringen. Hon menar vidare att de flesta av dagens islamistiska rörelser kan betecknas som moderna eftersom de både använder modern teknologi och har en modern ideologi.

Extrem och moderat islamism

Islamismen är som ovan påtalats en heterogen grupp av rörelser. Även om det finns vissa gemensamma nämnare som betoningen på islam som rättesnöre, menar Mattias Gardell och andra forskare att det finns stora skillnader mellan islamistiska organisationer om man ser till hur rörelserna vill förverkliga det islamiska samhället i praktiken. Islamister vill ha ett samhälle präglad av islam, men det råder ingen konsensus om hur ett sådant samhälle skall nås, se ut eller vilka styrelseformer det skall präglas av.

Azza Karam (World Conference of Religions for Peace) menar att islamistiska rörelser kan placeras längs med en skala från moderata till radikala rörelser. En särskiljande faktor är synen på de medel som kan och bör användas för att uppnå en ökad islamisering av samhället. En huvudsaklig skiljelinje går här mellan de islamister som benämns militanta, extrema eller jihadister och de som benämns moderata, moderna, eller reformerta islamister. Det sistnämnda fenomenet definieras också som islamism som använder och förordar politiska och fredliga medel.

Anhängare av den extrema eller militanta islamismen ser våldet som en legitim metod att islamisera samhället. De moderata krafterna vänder sig mot våld och revolutionära metoder och inriktar sig på att underifrån islamisera samhället. Ett viktigt instrument för detta är den socialt inriktade verksamheten. Det förtjänar också att påpekas att flera islamistiska rörelser förenar extrema inslag eller strategier med mer moderata. Flera rörelser, t.ex. Hamas och Hizbollah, har gjort sig kända för att utöva både social verksamhet och terrorverksamhet. En diskussion som i dag förs är i vilken utsträckning dessa verksamheter kan ses som separata.

Inom islamismen, men kanske särskilt den extrema, ges en negativ bild av väst och man kritiserar framför allt västerländska regimer, men också västerländsk kultur, globaliseringen och det moderna projektet i allmänhet. En

vanlig uppfattning bland både de extrema och mer moderata islamisterna är att globaliseringen är en homogeniseringsprocess, ledd av USA för att nå global hegemoni och därmed också en dominans över den muslimska världen och dess resurser. Fördelningen av resurser i världen kritiserar också. Palestinafrågan är central för islamisters världsbild, och västs ageranden tolkas ibland som ett ställningstagande mot araber och islam.

Extrema islamister underblåser den gamla föreställningen om en historisk antagonism mellan den muslimska och den västerländska civilisationen. Enligt detta synsätt är islam utsatt för ett angrepp från väst, och jihad är därför varje persons skyldighet att bjuda motstånd. Detta konfrontationsscenario bidrar till föreställningen om att ett ”civilisationernas krig” är den ofrånkomliga utvecklingen när det gäller förhållandet mellan väst och den muslimska världen. Extrem islamism är också generellt sett den ideologiska basen för internationell terrorism med muslimska förtecken. Ibland kläs våldet i termer av självförsvar, men extrema islamister menar också att de har en legitim rätt att slå till mot islams fiender, främst USA och Israel.

De moderata islamisterna har ofta en social agenda och menar att utbildningsinsatser, sociala insatser och övertalning är det bästa sättet att rekrytera anhängare och islamisera samhället underifrån. Dessa rörelser ställer generellt också upp i val (om de tillåts). Mattias Gardell framhåller den mångfald som finns inom politisk islam och att denna också inrymmer en rad reformister och demokrater. Han talar om en ”folkhemislam” som utför de tjänster som staten antingen är oförmögen eller ovillig att leverera såsom sjukvård, arbetsförmedling, socialbidrag, bostadsförmedling, katastrofhjälp och utbildning. En annan term för denna rörelse är den islamiska mittfäran. Gardell menar att dessa rörelser har ett antal gemensamma perspektiv som skiljer mittfäran från andra tendenser inom politisk islam:

- Den islamiska staten kan endast förverkligas genom en evolutionär process.
- Endast icke-våldsmetoder accepteras.
- Demokrati betraktas som ett islamiskt ideal.
- Mänskliga rättigheter är ovillkorliga.
- Privat och offentlig moral sammanlänkas.
- Alla människor har ett gemensamt ansvar för varandras välfärd.

Gardell menar att huvudfäran inom politisk islam arbetar för en demokratisering av de muslimska staterna och anser att politisk pluralism, yttrande- och åsiktsfrihet, parlamentarisk flerpartidemokrati och mänskliga rättigheter för alla, oberoende av kön, religion, klass eller etnicitet är oundgängliga hörnstenar i ett islamiskt samhällsbygge. Demokrati ses som en naturlig följd av islam, eller till och med att islam är demokrati. Den tar enligt Gardell avstånd från tanken på att gripa makten med våld liksom från tanken att det islamiska samhället kan byggas ovanifrån genom dekret. I stället förordas en gradvis islamisering underifrån genom folkrörelseengagemang och ett utbyggt civilsamhälle.

Enligt Gardell lyfter man i denna miljö fram de skandinaviska demokratierna som exempel på nu existerande samhällen som liknar det man eftersträ-

var. Dessa betraktas enligt Gardell ha kommit så nära förverkligandet av en islamisk samhällsordning som någonsin tänkas kan.

Islamismen inrymmer alltså dels konfrontationsinriktade grupper som med odemokratiska och våldsamma metoder strävar efter omedelbara och radikala förändringar, dels grupper som betonar gradvisa förändringar och som vill delta i allmänna val. Malin Wimelius, fil.dr i statsvetenskap vid Umeå universitet, stöder Mattias Gardells syn på de moderata islamisterna som utgörande en majoritet. Hon påpekar att de militanta islamisterna fått stor uppmärksamhet på senare år men att de politiska eller moderata islamisterna är en majoritet totalt sett. Denna majoritet är också på väg att integreras i den ”normala” politiken enligt Wimelius. Hon påpekar dock också att forskare är oense om hur de politiska islamisterna skall betraktas. Det faktum att islamistiska rörelser faktiskt kämpar för demokrati och mänskliga rättigheter kan enligt vissa förstås mot bakgrund av att de själva utgör opposition och att deras medlemmar regelbundet är utsatta för kränkningar av de mänskliga rättigheterna. Skeptiker menar också att erfarenheten visar att det gått illa för demokrati och mänskliga rättigheter när islamister fått makten. Två exempel är talibanernas Afghanistan och den islamiska republiken Iran.

Malin Wimelius påpekar också vidare att islamister menar att ”allt ifrån lagstiftning till maktutövning, individuell frihet och minoritetsskydd måste äga rum inom de gränser som islam sätter”. Dessa reservationer är problematiska för förhållandet mellan islamism och demokrati. Frågan är också var islamister drar frihetens gränser, hur de ser på kvinnors rättigheter och vilken status minoriteter skulle ha i de politiska ordningar som islamister säger sig vilja upprätta. En central fråga är vidare vad som händer när en islamistisk rörelse kommer till makten i demokratiska val. Kommer de att fortsatt respektera demokratins spelregler? Lämnar de över makten om de förlorar ett val? Malin Wimelius menar dock att ”större uppmärksamhet borde fästas vid den del av islamismen som sätter mänskliga rättigheter och demokrati på sin dagordning, inte minst för att motverka ingrodda föreställningar om hur ’de andra’ tänker om politiken och framtiden”.

Islamistiska organisationer

I den muslimska världen finns det flera islamistiska organisationer som med olika medel strävar efter att islamisera samhället. Islamismen har efterhand fått alltför sympatisörer och spritt sig över stora delar av den muslimska världen. Islamistiska partier har också rönt framgångar i lokala och nationella val i flera muslimska länder. Uppgifter tyder också på att deras syn på västvärlden delas av många. I en undersökning av Mansoor Moaddels och Taghi Azads framkom att 64 % av egyptierna, 85 % av jordanierna och 55 % av iranierna ansåg att en kulturell invasion från väst var ett allvarligt problem för deras land.

En av de största globala islamistiska rörelserna någonsin är Muslimska brödrskapet. Många rörelser av i dag har sina rötter i Muslimska brödrskapet eller hämtar åtminstone inspiration där. Rörelsen som grundades av Hasan

al-Banna 1928 är en del av den sunnitiska grenen av islam. Rörelsen sprack och delades i en moderat och en militant gren som i dag är varandras motståndare. Den större moderata grenen har regionala organisationer, i form av tillåtna eller otillåtna politiska partier, i de flesta av arabländerna. I Egypten gick brödraskapet starkt framåt i parlamentsvalet den 1 december 2005 och tog 88 av 444 valbara platser (se mer under Aktuell utveckling i några länder).

De militanta eller jihadistiska utbrytarna ur brödraskapet utvecklade kritik mot de arabiska regimerna, kallade dem avfällingar och förklarade att jihad (i denna kontext heligt krig – i andra sammanhang andlig kamp) var tillåtet mot dessa. Ur denna gren avsköndrades Islamiska jihad och andra grupper som bl.a. låg bakom mordet på Egyptens president Anwar as-Sadat 1981. Vissa av dessa grupper står i dag Usama bin Ladin nära.

Den islamistiska rörelsen Hamas som bildades i de palestinska områdena i samband med intifadan 1987 har sina rötter i Muslimska brödraskapet. Hamas förenar motstånd mot Israels ockupation samt palestinsk och arabisk nationalism med krav på reformer av det palestinska samhället i islamistisk riktning. Palestina betraktas som muslimskt land och Israel som inkräktare. Det finns därmed för Hamas stöd i islam för våld mot ockupanten Israel. Hamas är motståndare till en tvåstatslösning, och i rörelsens stadgar förespråkas ett utplånande av staten Israel. Rörelsen skiljer sig från det muslimska brödraskapet i det att den förespråkar väpnad kamp i stället för förhandlingar. Hamas motsatte sig tidigt fredsavtalet i Oslo och genomförde under 1990-talet en rad spektakulära självmordsattacker mot israeliska mål, både militära och civila. Dessa attacker skördade många liv. Rörelsen har också drivit en utifrån finansierad social verksamhet med insatser i flyktinglägren, på sjukhus och i skolor. Hamas har som politiskt parti rönt stora framgångar i både lokala val och valet till den palestinska lagstiftande församlingen i början av 2006. Hamas vann 74 av den lagstiftande församlingens totalt 132 platser, dvs. en egen majoritet. Hamas finns med på EU:s lista över terroristorganisationer.

Hizbollah är en shiitisk islamistisk organisation. Den proiranska rörelsen bildades i samband med den israeliska invasionen av Libanon 1982. Rörelsens mål var att driva ut de israeliska trupperna från Libanon och att grunda en islamisk stat. Hizbollah som har nära förbindelser med Iran har en historia som inkluderar attacker mot israeliska trupper och terrorhandlingar mot israeliska och västerländska civila. Sedan 1990-talet har rörelsen utvecklat sin sociala verksamhet. Hizbollah har också sedan inbördeskrigets slut blivit en kraft i libanesisk politik och har rönt framgångar i både lokalval och parlamentsval de senaste åren. I valen 2005 erhöll Hizbollah i allians med ett annat shiitiskt parti (Amal) 35 av församlingens 128 platser. Hizbollah fick också den betydelsefulla energiministerposten med ansvar för vattenfrågor i den tillträdande regeringen. Även Hizbollah anses av EU vara en terroristorganisation.

Vid sidan av de islamistiska organisationerna finns ett fåtal stater som gör anspråk på att vara strikt islamistiska, t.ex. Iran, Saudiarabien och Sudan. Förhållandet mellan dessa stater präglas av rivalitet, och trots sina anspråk har

de inte undgått opposition från islamistiskt håll. Inte minst Saudiarabien har mött kritik från oppositionella islamister, som hävdar att den saudiska monarkin inte lever upp till sina självpåtagna islamiska ideal (mer om detta återfinns i avsnittet Aktuell politik).

4.2 Demokrati och de mänskliga rättigheterna

Det räcker med en ytlig betraktelse av tillståndet för demokratin i den muslimska världen för att konstatera stora brister. Det finns t.ex. ingen demokratisk stat i arabvärlden såsom vi i väst definierar demokratier. Även om de flesta regeringarna har ratificerat de viktigaste konventionerna om de mänskliga rättigheterna införlivas normerna sällan i vare sig lag eller praxis. Allvarliga kränkningar av de mänskliga rättigheterna förekommer i flera länder i regionen. Dödsstraff finns och tillämpas enligt Amnesty International av i stort sett alla länder i den muslimska världen.

Arab Human Development Report

I en uppmärksammas serie rapporter författade av erkända arabiska forskare har utvecklingen inom arabvärlden analyserats. Tre s.k. "Arab Human Development Reports" (AHDR) utkom 2002, 2003 och 2004 och har publicerats av FN:s utvecklingsprogram, UNDP. Rapporterna finns tillgängliga på tre språk, däribland arabiska, och riktar sig därmed också till muslimer.

I AHDR från 2002 beskrivs de senaste 30 årens utveckling, eller avsaknaden av sådan, i 22 länder i arabregionen. Författarna menar att regionen allmänt präglas av brister i ländernas institutionella strukturer. Dessa tre brister sammanfattas som tre s.k. underskott: underskott för politiska rättigheter, underskott i kunskap och underskott för kvinnors rättigheter. Författarna menar att respekten för mänskliga fri- och rättigheter är en hörnsten i ett styrelseskick och att kvinnors rättigheter måste stärkas. Kunskapsalstrande och användningen av kunskap måste också förbättras. Rapporten beskriver arabvärlden som den mest ofria regionen i världen.

I rapporten från 2003 fokuseras på kunskapsunderskottet, och det konstateras att den arabiska världen ligger långt efter andra delar av världen när det gäller vetenskaplig och teknologisk utveckling. I regionen finns endast 371 vetenskapliga forskare på en miljon invånare medan motsvarande siffra globalt är 979 forskare per en miljon invånare. Rapporten visar att såväl utbud som efterfrågan och spridning av vetenskap präglas av ineffektivitet och brist på innovation. I den arabiska regionen bor 5 % av jordens befolkning, men bara ca 1 % av världens böcker produceras där och det sker få översättningar av utländska böcker till arabiska.

I den senaste AHDR från 2004, "Towards Freedom in the Arab World" analyseras klimatet för politiska reformer i de arabiska länderna och bristen på frihet i regionen. Rapportens innehåll sträcker sig fram till juli 2004. I rapporten analyserar författarna tänkbara anledningar till att arabvärlden är

den mest ofria regionen i världen. Dessutom diskuteras hur frihet i arabvärlden skall uppnås. Författarna menar att situationen är akut och att omfattande reformer är nödvändiga.

Författarna räknar upp hinder mot friheten, såsom hinder för fri opinionsbildning, inskränkningar i organisationsrätten, bristen på fria val med flera kandidater och avsaknad av reella val av lagstiftande församlingar. Dessutom begås övergrepp mot den personliga friheten, såsom avlyssning och annan övervakning. I vissa fall dödas människor med regimens goda minne. Extremisters terrordåd och misstänkta terroristers försvinnanden i fängelser är också exempel på övergrepp, liksom bristen på garantier för rättvisa rättegångar. Till allt detta kommer ekonomiska och sociala brister som leder till ofrihet som undernäring och bristen på utbildning. Kvinnor är som grupp särskilt utsatt, menar författarna.

Frihet i arabvärlden hindras av odemokratiska regimer och tradition (stamtänkande som ibland kläs i religiösa termer). Författarna menar dock att det inte finns några kulturella hinder för frihet i arabvärlden. Författarna pekar på att World Values Survey (se nedan) visar på att stödet för demokrati är starkt bland befolkningarna i regionen.

Freedom House demokratiindex

För att uppskatta graden av demokrati i ett land används s.k. demokratiindex. Ett index väger samman de faktorer som krävs för att folkstyre, politisk jämlikhet och frihet skall kunna sägas råda. Ett vederhäftigt och etablerat index i statsvetenskaplig forskning är Freedom House demokratiindex. Freedom House är en obunden organisation som sedan 1978 genomför årliga undersökningar där världens självständiga stater och andra politiska enheter bedöms och klassificeras utifrån graden av demokrati och frihet. Freedom House index används även av AHDR som ett av flera verktyg för att mäta graden av frihet i arabvärlden.

I en rapport från 2005 analyseras särskilt regionen Mellanöstern och Nordafrika. Enligt organisationen är den övervägande majoriteten av stater i regionen att betrakta som ofria och en liten del som delvis fria. Den enda fria staten med fria val och rättigheter för medborgarna är Israel. Regionen uppvisar i jämförelse med övriga världen nedslående siffror. I Mellanöstern och Nordafrika lever 86 % av befolkningen i ofria länder jämfört med 32 % för övriga världen. Freedom House anser att regionen med god marginal är den minst fria i världen.

Av världens totalt ca 1,2 miljarder muslimer bor ungefär hälften i demokratier, och det finns enligt rapporten nio demokratier där muslimer är i majoritet. Dessutom bor stora muslimska minoriteter i Indien och västra Europa och har där demokrati och politiska fri- och rättigheter. Detta, menar författarna, indikerar att det inte finns någon inneboende motsättning mellan islam och demokratiska, öppna politiska system.

I de muslimska länderna i Mellanöstern och Nordafrika finns dock inga demokratier. Av de 17 länderna i regionen med muslimsk majoritet är åtta

monarkier (Bahrain, Jordanien, Kuwait, Marocko, Oman, Qatar, Saudiarabien och Förenade arabemiraten). Tre stater domineras enligt rapporten av ett parti som använder staten för att förhindra framväxten av opposition (Algeriet, Egypten och Tunisien). En stat styrs av en diktator (Libyen) och en av ett totalitärt parti (Baathpartiet i Syrien). I bara tre stater finns något som liknar ett system där flera politiska krafter kan konkurrera (Jemen, Iran och Libanon). Av dessa menar organisationen att det bara är Jemen som tydligt rör sig i demokratisk riktning. Irak var under den tidsperiod studien gjordes ockuperat (2004).

Organisationens undersökning visar att bristen på demokrati och politiska och civila fri- och rättigheter inte har ett direkt samband med regionens låga ekonomiska utveckling. När länderna i Mellanöstern och Nordafrika jämförs med länder på en liknande utvecklingsnivå kvarstår det faktum att de förstnämnda är långt mer ofria. Regionen uppvisar dessutom mycket små eller inga framsteg när det gäller fri- och rättigheter, detta i kontrast till övriga världen där antalet fria länder har fördubblats de senaste 30 åren.

Även om rapporten inte söker förklara brister i fri- och rättigheter räknas ett antal faktorer upp som betydelsefulla:

- Makten är ofta koncentrerad. Bristen på maktindelning leder till frånvaro av kontrollmekanismer och insyn.
- Självständiga lagstiftande och rättsliga organ saknas. Detta leder till stater där oppositionen förtrycks av staten.
- Korruption och nepotism frodas, vilket hämmar den ekonomiska utvecklingen.
- Inåtvända stater har förhindrat framväxten av marknadsekonomi.
- Bristen på demokratiskt ansvarsutkrävande har lett till att ineffektiva och korrupta regeringar har kunnat fortleva.
- Kvinnors deltagande i det ekonomiska, civila och politiska livet hindras. Samhällen kan inte bli fria om hälften av befolkningen förnekas sina rättigheter.
- Inkomsterna från olja och gas har varit negativa för den ekonomiska och demokratiska utvecklingen.
- Flera av staterna i regionen är monarkier.
- Extrema rörelser som islamism och wahhabism har fortsatt inflytande i regionen.
- Det sovjetiska inflytandet har stimulerat pan-arabisk socialism och baathism.
- De auktoritära och totalitära ideologierna i regionen främjar anti-demokratiska värderingar.
- Det koloniala arvet har resulterat i stater utan legitimitet. Europa och USA har historiskt lierat sig med tyranner i regionen och har underlåtit att arbeta för mänskliga rättigheter och demokrati.
- Europa, USA och det internationella samfundet har misslyckats med att hjälpa till att lösa konflikten mellan israeler och palestinier. Detta minskar den demokratiska världens möjligheter till inflytande i regionen och stärker anti-västliga och antidemokratiska krafter.

- Israel–Palestinakonflikten används av auktoritära regimer i regionen för att föra uppmärksamheten bort från egna problem.

Organisationen menar dock att det finns ett demokratiskt tryck i regionen. Opinionsundersökningar har de senaste åren visat på ett starkt stöd för demokrati och mänskliga fri- och rättigheter. Dessutom finns reformrörelser i Iran, Irak, de palestinska områdena, Jemen och Jordanien. Författarna ser även små tecken på demokratisk utveckling i Gulfstaterna, bl.a. Bahrain, Kuwait och Qatar.

Freedom House har också i 2006 års rapport, som alltså avser utvecklingen under 2005, beskrivit utvecklingen i Mellanöstern. Enligt organisationen har folken i det arabiska Mellanöstern fått en blygsam, men potentiellt betydelsefull ökning av sina politiska och civila friheter under 2005. Även om de ofria staterna fortfarande dominerar är utvecklingen över den senaste femårsperioden positiv, och regionen får i organisationens index sitt högsta värde någonsin, detta trots att förändringarna ägt rum i en besvärlig regional och global miljö. Freedom House nämner särskilt några händelser:

- Det syriska tillbakadragandet från Libanon som följdes av ett val och ett utökande av civila rättigheter.
- Yasir Arafat blockerade enligt organisationen demokratisk utveckling och hans bortgång har därmed möjliggjort fria val i de palestinska områdena.
- Parlamentsvalen i Egypten var de friaste i landets historia, trots repressiva åtgärder från regimen. Organisationen menar att externt tryck från EU och USA kan ha bidragit till Mubaraks tillåtelse av mer pluralism.
- I Irak kan blygsamma framsteg skönjas, och även om våldet har fortsatt har val och en folkomröstning kunnat hållas.
- I Kuwait fick kvinnor rösträtt och mediaklimatet och forskningens frihet har förbättrats i Saudiarabien.
- Turkiet uppvisar också förbättringar av politiska och civila rättigheter de senaste fem åren.

Organisationen påpekar dock att de framsteg som märks är bräckliga och kan vändas till bakslag. Våldet i Irak kan leda till konflikt mellan sunniter, shiiter och kurder. I Libanon kan de olika befolkningsgrupperna återfalla i interna stridigheter, och framstegen inom Palestinska myndigheten äventyras enligt organisationen av de styrandes oförmåga att kontrollera våldsamma miliser som Hamas (en situation som kan komma i annat ljus till följd av valresultatet i de palestinska områdena). Våldet i samband med de egyptiska valen är också bekymmersamt.

Freedom House menar att den positiva utvecklingen de senaste fem åren visar att det inte finns något motsatsförhållande mellan islam och demokrati. I stället är det huvudsakliga hindret för fortsatta framsteg i regionen en etablerad kultur av politisk auktoritarianism. Organisationen anser också att framstegen i Mellanöstern tyder på att det är möjligt för USA och EU att med politiska instrument främja framväxten av fria institutioner och att dessa instrument borde både stärkas och förfinas.

I rapporten utfärdas också en varning för att icke-liberala krafter kan utnyttja den nyvunna politiska friheten till vad som ytterst är odemokratiska syften. Den demokratiska världen bör därför så långt som möjligt söka stödja de krafter som vill åstadkomma förändringar med fredliga medel och bygga grunden för stabila och demokratiska samhällen.

Islam och demokrati

I den senaste undersökningen av World Value Survey (WVS) från 2002 inkluderades 14 huvudsakligen muslimska samhällen. De flesta av dessa klassas som låginkomstländer. I en särskild rapport "Islam, Gender, Culture and Democracy" analyserar forskare förhållandet mellan islam och kultur med utgångspunkt i materialet i WVS.

Forskarna menar att det inte går att påvisa att islam och demokrati är oförenliga. Majoriteten i de undersökta länderna är både muslimer och positiva till demokrati. En av författarna, Mark Tessler, menar att det står klart att kulturella förklaringar som gör gällande att islam motverkar eller till och med förhindrar framväxten av demokrati är vilseledande.

I rapporten diskuterar författarna ett antal förklaringar till den bristande utvecklingen för demokrati och frihet:

- Under 1900-talet lade sig stormakter med regimer och valde då att bortse från situationen för de mänskliga rättigheterna i dessa länder.
- De övergrepp som begåtts i kampen mot terrorism har försvagat möjligheterna att verka för demokrati och frihet.
- Breda, folkliga organisationer och rörelser som prioriterar frihet saknas.
- Islam har, trots att religionen i stället kan tolkas som stöd för demokrati, använts för att rättfärdiga tyranniska härskare.
- Argumentet att ett fritt val skulle bli det sista fria valet (vinnarna skulle avskaffa demokratin) har använts för att motivera bristen på demokrati.
- Sharia används som ett sätt att ursäkta avsteg från de mänskliga rättigheterna med hänvisning till den speciella arabiska kontexten.

Författarna diskuterar också brister i den juridiska arkitekturen avseende yttrandefrihet, organisationsfrihet och rättssäkerhet. När det gäller de politiska strukturerna beskrivs de arabiska staterna som "svarta hål" med vilket avses starka centralistiska stater som helt dominerar samhällets alla funktioner. Staten använder sina maktmedel för att antingen hindra opposition eller påverka olika politiska krafter. Ett annat problem är den politiska korruptionen som leder till ekonomisk korruption. Arabländerna har också problem som återfinns i den sociala strukturen, däribland problem som förknippas med stamsamhällen och klantänkande.

Regimernas bristande folkliga legitimitet leder till att de i stället åberopar andra källor för legitimitet: traditionen (religion och stamtillhörighet), revolutionen (nationalism, befrielse) eller använder patriarkaliska argument som betyder att auktoritet skall ges till "familjeöverhuvudet". En annan källa till

legitimitet för regimerna är enligt författarna att utmåla sig som det sista försvaret mot hotande kaos och fundamentalistisk tyranni.

Författarna menar avslutningsvis att regionens problem inte kan begripas utan att hänsyn tas till den globala och regionala kontexten. Bland annat kritiserar USA för att försvara för FN:s säkerhetsråd att verka för fred i området. Israels ockupation av territorium och byggandet av separationsbarriären kritiserar och sägs leda till att risken ökar för att människor utan hopp söker sig till extremism. Kriget mot terrorism sägs stigmatisera araber och ge regimerna en ursäkt för ännu strängare inskränkningar av de mänskliga rättigheterna. Delar av västvärlden accepterar, eller till och med stöder, auktoritära regimer i utbyte mot politisk stabilitet och tillgång till energiresurser.

Frånvaron av fredliga och effektiva mekanismer för att bemöta orättvisor och för att nå politiskt inflytande kan komma att leda till massiva protester och social oro. Detta kan enligt författarna i sin tur framkalla en situation av uppror och kaos som tvingar fram maktskiftet som riskerar att bli blodiga. Det är dessutom högst osäkert om våldsamma statskupper automatiskt skulle leda till bättre styrelseformer.

Författarna rekommenderar att arabländerna ratificerar de traktat som utgör den internationella rätten och införlivar dem i sina egna lagsystem samt att de gradvis går över till representativt styre. Ett första steg är att låta det civila samhället få större kraft och att tillåta åsikts-, yttrande- och organisationsfrihet. Viktigt är att alla parter lika värde respekteras i processen och att de arabiska folken själva är drivande i processen.

Den nya reformismen

I den muslimska världen har ett antal grupperingar och individer, främst i den intellektuella och utbildade eliten, de senaste decennierna allt livligare diskuterat möjligheterna till samhällsreformer. Enligt Anne Sofie Roald är det särskilt inom tre områden som den nya reformismen gjort sig gällande, nämligen kampen om kvinnans rättigheter, kampen för demokrati och kampen för de mänskliga rättigheterna. Gemensamt är att individens frihet och deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna står i fokus, vilket är en brytning mot mer traditionellt kollektiva utgångspunkter.

Roald menar att en av faktorerna bakom detta är en medvetenhet om att teologin är en produkt av lokala eller specifika teologier vid en viss tidpunkt i historien som fått genomslag av maktpolitiska orsaker. Denna medvetenhet om det specifika i den ”universella” teologin har öppnat för nya tolkningar av islams källor. Bland annat har diskussionen om kvinnans plats i samhället rönt stor uppmärksamhet under hela 1900-talet. Det har skrivits ett antal böcker i ämnet, och Roald menar att debatten har utvecklats enormt under det senaste decenniet. En faktor bakom detta är att kvinnor fått tillgång till högre utbildning.

Kampen för social rättvisa har enligt Roald ingått i den islamistiska rörelsens agenda redan från början. I denna kamp har Koranens term *shura* stått i fokus. *Shura* står för samråd eller överläggningar och har från mitten av 1990-

talet i allt större utsträckning kommit att tolkas som detsamma som västerländsk demokrati. Roald menar också att satellitkanalerna haft betydelse för att demokratikravet vuxit sig allt starkare i den muslimska världen.

Enligt Roald har ett rättighetstänkande på individnivå slagit igenom i den offentliga debatten. Detta trots motstånd.

Många muslimska länder har i det längsta försökt bortse från formuleringarna i deklARATIONEN, eftersom deras nationella lagar präglats av ett kollektivistiskt synsätt. Det är i synnerhet resonemangen kring individens politiska frihet, kvinnans och mannens likhet inför lagen samt de religiösa minoriteternas ställning som flera länder har haft svårt att acceptera.

Roald menar att frågan om kvinnans och mannens likhet inför lagen är ett annat problem eftersom familjerätten vanligen domineras av sharia. Denna bygger på både de traditionella rättsskolorna och på lokala patriarkaliska strukturer. Hedersmord har inget stöd i sharia, men är en lokal patriarkalisk sedvänja som kan hänföras till sharia genom en snäv tolkning.

Roald lyfter fram de muslimska konvertiterna i väst som brobyggare mellan de muslimska invandrarna och majoritetssamhället. Dessa blir enligt Roald viktiga i förändringsprocessen eftersom de har en tendens att tolka islams källor i ljuset av det västerländska samhällets värderingar. Konvertiterna blir ofta en sorts vägledare för både muslimer och icke-muslimer, och Roald menar att deras roll som förmedlare inte bör underskattas.

AHDR om den ekonomiska utvecklingen i arabvärlden

I den första AHDR från 2002 analyseras den ekonomiska utvecklingen i arabvärlden. Av rapporten framgår att ökningen i inkomsten per capita endast varit 0,5 % årligen, en mycket långsam tillväxt och betydligt lägre än i andra regioner. Arbetskraftens produktivitet är låg och sjunkande vilket i sin tur hämmar tillväxten. Den köpkraftsjusterade inkomsten sjönk mellan 1975 och 1998 till en nivå som motsvarar en sjundedel av genomsnittet för OECD.

Extrem fattigdom är ovanlig i arabländerna, men en av fem araber lever enligt AHDR på mindre än 2 dollar per dag. Ett allvarligt problem är arbetslösheten som i 2002 års AHDR anges till 12 miljoner eller 15 % av arbetskraften. Om den fortsätter att öka i samma takt kommer det att innebära 25 miljoner arbetslösa år 2010.

I AHDR framförs att det finns stora strukturella hinder mot skapandet av arbetstillfällen i arabländerna och att arbetsmarknaderna inte fungerar. En enkätundersökning i AHDR visar också att de unga i arabvärlden oroar sig för att inte få arbete – nära hälften av de tillfrågade unga uppgav att de vill flytta från regionen vilket tyder på en misstro om framtida möjligheter i hemländerna. I AHDR från 2004 uppges följande arbetslöshetssiffror för ett urval av länder:

Arbetslösheten i % i ett urval av länder i Mellanöstern och Nordafrika

Land	Totalt	Män	Kvinnor
Algeriet	29,8	33,9	29,7
Egypten	9,2	5,6	22,6
Jordanien	14,5	13,4	20,8
Marocko	11,6	11,6	12,5
Palestina	31,3	33,5	17,1
Saudiarabien	4,6	3,9	9,1
Syrien	11,7	8,3	24,1
Tunisien	14,9	...	...
Jemen	11,5	12,5	8,2

Källa: Arab Human Development Report 2004, s. 243.

Som framgår av tabellen är arbetslösheten extremt hög i t.ex. de palestinska områdena. Arbetslösheten och den snabba befolkningstillväxten parat med det faktum att en hög andel av befolkningen i arabvärlden är under 15 år genererar ett problem som inte kommer att försvinna utan åtgärder. Det är ingen tvekan om att hög arbetslöshet och fattigdom i vissa delar av arabvärlden, särskilt i de palestinska områdena, utgör en grogrund för missnöje och frustration. Enligt AHDR 2004 lever nästan 60 % av palestinierna under fattigdomsgränsen.

Ett annat allvarligt problem för utvecklingen i arabvärlden som AHDR tar fasta på är den utbredda korruptionen som har blivit en institutionaliserad del av politiken och näringslivet i arabvärlden. Politisk och ekonomisk korruption är så vanligt i regionen att undersökningar i fem arabländer visar att 90 % av de svarande tror att korruption genomsyrar deras samhällen. En annan undersökning visar att allmänheten i fem arabländer anser att landet styrs för att gynna en liten inflytelserik elit.

Det civila samhället

Sedan mitten av 1990-talet har det civila samhällets betydelse för demokratisk utveckling uppmärksammas. Med begreppet avses vanligen olika typer av organisationer på en nivå mellan staten och familjen. Dessa organisationer utför någon typ av service eller söker påverka samhället och baseras på frivillighet och autonomi från staten. Det kan t.ex. röra sig om fackföreningar, kvinnogrupper, religiösa samfund, miljögrupper, kvarterskommittéer, fotbollslag, teatergrupper, fria medier etc. Dessa benämns i den internationella diskursen som non-governmental-organizations eller NGO:er. Det civila samhället är generellt sett svagt i den muslimska världen, både till omfattning och möjlighet att påverka. Ännu så länge går det knappast att tala om ett civilt samhälle eller genuina folkrörelser i arabvärlden med undantag av Libanon.

Censur och statlig kontroll lägger hinder i vägen, även för religiösa grupper som Muslimska brödrskapet.

I flera "Arab Human Development Reports" har det civila samhällets betydelse för utveckling uppmärksammats. I AHDR 2002 sägs att folkets röst måste mobiliseras för att människors förmågor skall kunna frigöras. Detta kräver enligt rapporten framsteg på tre kritiska områden: det lokala samhällets institutioner måste stärkas, det civila samhällets organisationer frigöras och fria och ansvarstagande medier måste främjas.

Tyvärr är dock det civila samhället i stor utsträckning kringskuret av statlig lagstiftning, kontroll och övervakning. Enligt AHDR är två reformer nödvändiga för att stärka det arabiska civila samhället: för det första måste de juridiska och administrativa hinder som hindrar etablerandet av organisationer, och att de kan arbeta effektivt, tas bort; för det andra måste det civila samhällets organisationer rikta sig till större delar av befolkningen och agera kollektivt.

I AHDR 2004 sägs att arabiska regimer begränsar det civila samhället för att förhindra att det blir en politisk kraft som utmanar det rådande systemet. I värsta fall har många regimer makten att upplösa organisationer och förhindra dem att verka. För de aktiva kan detta innebära fängelse eller böter. AHDR påpekar att många länder har kränkt rätten att bilda föreningar, t.ex. Algeriet, Egypten, Jordanien och Tunisien. Många av dessa aktioner har enligt rapporten riktat sig mot gräsrotsorganisationer som arbetar med mänskliga rättigheter. Det förekommer också att regimer för att dränka det civila samhällets röster bildar egna, falska, NGO:er, vilka förklädda som NGO:er i själva verket arbetar åt regimen för att tillgodose dess intressen.

I AHDR från 2004 hävdas också att det civila samhällets begränsningar är mycket problematiskt eftersom de leder till att medborgarna i arabvärlden är utlämnade till det traditionella och smalare klansamhället, vilket i sin tur stärker den inverkan klanerna har i de arabiska samhällena.

Mycket tyder på att det efter den 11 september har tillkommit nya regelsystem där säkerheten alltmer betonas. Nya potentiella NGO:er undersöks noggrant, ledare förhöras och måste i länder som Egypten redovisa alla medel de erhållit från utlandet, från vem de erhållit medel och till vilket syfte. Bland annat vill man undvika att organisationer får stöd av Israel. Den nya lagstiftningen har i många arabiska länder gjort det svårare för nya NGO:er att registrera sig.

I den muslimska världen har trots svårigheterna de senaste decennierna ett antal enskilda organisationer bildats som är inriktade på social välfärd, miljö eller mänskliga rättigheter. Från det civila samhället har kommit allt starkare påtryckningar för ökad yttrande- och föreningsfrihet, ökad representation och deltagande i samhällets beslutsfattande och mot diskriminerande behandling av kvinnor i lag och praxis. Panarabiska konferenser om civilsamhällets roll, om mänskliga rättigheter generellt, om kvinnors rättigheter, om demokratiska institutioner, om etablering av ombudsmannainstitutioner m.m. har hållits.

Det finns dock också skäl att vara vaksam på hur det civila samhället utvecklas. Det finns i den muslimska världen exempel på att det kan komma att omfatta både demokratiska och icke-demokratiska krafter. Flera av de NGO:er som verkar i Mellanöstern är islamiska, i vissa fall islamistiska. I Egypten utgör det muslimska brödrskapet en mycket stor del av det civila samhället, vilket också gäller för Hamas och Hizbollah i Palestina respektive Libanon. Dessa rörelser vinner stöd eftersom de, förutom sin terrorverksamhet, också driver skolor, sjukvård och annan social service i Libanon och i de palestinska områden där staten inte klarar detta. En utmaning för väst ligger i att se till att man ger stöd åt den del av det civila samhället som kan bli en konstruktiv kraft för utvecklandet av demokrati och mänskliga rättigheter i den muslimska världen.

En fråga som debatteras i den muslimska världen är om det civila samhällets roll för en demokratisk utveckling kan komma att se annorlunda ut än i väst. Kan det civila samhället inrymmas i en specifikt muslimsk samhällsmodell där religionen förutsätts prägla även det civila samhället? Dessa frågor kräver att väst i sitt stöd till det civila samhället närmar sig det civila samhället med respekt för den muslimska världens egna kulturella och religiösa förutsättningar.

Deklarationer

Flera reforminitiativ har de senare åren presenterats av regionala eller nationella aktörer. Det kanske mest omfattande är ”Declaration on the process of reform and modernisation” som antogs vid det arabiska toppmötet i maj 2004. Det bygger på ett förslag från Arabförbundet som syftar till en gemensam arabisk reformprocess och mekanismer för denna. Deklarationen uppmanar till handling för ”att stärka grunden för en demokratisk utveckling och bredda deltagandet i det politiska livet och annat beslutsfattande parallellt med att stärka principer för rättsstaten, jämställdhet mellan medborgare och icke-diskriminering, öka respekten för mänskliga rättigheter och yttrandefrihet samt slå vakt om rättsväsendets oberoende.

Det civila samhället har också tagit flera initiativ till reformer, bl.a. antogs en deklaration i Sanaá i början av 2004 i anslutning till en regional konferens om demokrati, mänskliga rättigheter och den internationella brottmålsdomstolens roll. I deklarationen slås fast att demokrati och mänskliga rättigheter är en odelbar enhet som återfinns i olika trosriktningar och kulturer. Där hävdas också att olikheter och skillnader mellan kulturer inte är en källa till konflikt, utan till berikande och som sådan en startpunkt för en dialog som syftar till att bygga broar för kommunikation och ömsesidig förståelse mellan religioner och civilisationer. Deklarationen innehåller också en rad uttalanden om vad demokrati syftar till och hur det skall uppnås. I deklarationen kopplas skapandet av demokrati samman med respekt för mänskliga rättigheter. Dessutom betonas fria medier och föreningsfrihet som viktiga för demokratin.

I mars 2004 hölls i Alexandria en konferens med representanter för det civila samhället i arabvärlden. På konferensen diskuterades frågor om reformer

i arabvärlden, och en deklaration antogs. Där sägs inledningsvis att reformer är nödvändiga och brådskande. Interna reformer betonas samtidigt som en lösning också måste sökas på regionala problem, t.ex. ”en rättvis lösning av det palestinska problemet”. Deklarationen fördömer all form av terrorism och religiös fanatism.

Alexandriadeklarationen innehåller också en lista med prioriteringar där politiska reformer syftande till demokrati kommer först. Dessa reformer skall utgå ifrån respekten för de mänskliga fri- och rättigheterna. Konstitutionella och rättsliga reformer är nödvändiga liksom reformer av institutioner och strukturer. En rad friheter måste ges folken i arabvärlden, t.ex. rätten att bilda partier och pressfrihet. Deklarationen innehåller också krav på ekonomiska, sociala och kulturella reformer. Här märks bl.a. kritik av att religion används för att rättfärdiga terrorism.

Avslutningsvis föreslås ett antal mekanismer för genomförande av reformer. Det slås fast att ansvaret vilar på både det civila samhället och regeringarna för att reformer kommer till stånd i arabvärlden. Den konferens som avgav Alexandriadeklarationen var början på en process som sedan dess fortsatt med fler arabiska konferenser, bl.a. med ungdomar som huvudaktörer.

4.3 Väst och den muslimska världen i dag

Det är naturligtvis svårt att ge en bild av relationerna mellan väst och den muslimska världen. En sådan bild är beroende av vem som är betraktare och vilken del av relationen som studeras. Som inledningsvis nämnts är det också tveksamt om man kan tala om en relation mellan ett enhetligt väst och en muslimsk värld. Den stora variationen inom både väst och den muslimska världen gör att tudelningen blir en förenkling. Dock finns i dag en mycket omfattande litteratur om den muslimska världen och dess relationer till väst.

I boken ”The Clash of Civilizations and the remaking of world order” från 1996 hävdar författaren Samuel Huntington att striden mellan kommunism och kapitalism har ersatts av en civilisationernas kamp vars främsta frontlinje går mellan islam och kristendom. Genomslagskraften för Huntingtons teser har sagts bero på att de ger en generell förklaring som låter trovärdig i en värld av snabb omvandling och svarar mot en oro som många känner inför islam och asiatiska värderingar. Vissa menar att Huntingtons teser har bekräffats av händelseutvecklingen det senaste decenniet.

Huntington delar upp världen i sju civilisationer, från den europeisk-nordamerikanska, via den hinduiska och latinamerikanska, till den slaviska kulturen. Han anser att kultur, till skillnad från politiska åsikter, är närmast oföränderlig och att det därför är ofrånkomligt att civilisationerna kommer att befinna sig i en ständigt pågående kamp. Motsättningarna kommer dessutom att växa sig starkare. Den snabba globaliseringen medför fler möten mellan kulturer och därmed ökade kontakt- och konfliktytor. Moderniseringsprocessen rycker upp mängder med människor från hembygd och rötter och tvingar

in dem i storstädernas anonymitet, vilket i sin tur ytterligare ökar känslan av alienation. I denna situation blir religionen för många en trygghet.

Huntingtons teser har mött kraftig kritik i forskarsamhället, bland debattörer och politiker. Huntington beskriver de muslimska staterna som en starkt sammanhållen enhet trots att det är tveksamt om en sådan islamisk enhet existerar.

En känd och delvis också omstridd amerikansk islamolog är professor Bernard Lewis vid Princetonuniversitetet. Han har i ett antal böcker analyserat den muslimska världen och dess relationer till väst. Lewis menar att det finns en ilska i den muslimska världen som kan härledas ur att väst som civilisation utvecklades snabbare och gick om den muslimska civilisationen som tidigare varit den mer utvecklade. Den muslimska världen har enligt Lewis reagerat på detta genom att utse ett antal syndabockar i stället för att söka förklaringar hos sig själv. Lewis menar också att den muslimska världen misslyckats med att möta det moderna som USA symboliserar mer än något annat land. Det västerländska tänkandet, livsstilen, institutionerna får symbolisera Satan som förleder härskare i den muslimska världen att förråda islam för makt och rikedom.

Lewis diskuterar också några skillnader mellan den muslimska världen och väst. Lewis menar att nationalstaten är den centrala byggstenen för samhällen i väst. Nationen är sedan delad eller organiserad på olika sätt. Muslimer å andra sidan utgår ifrån en religion som är delad i nationer. Kristna har enligt Lewis vant sig vid en sekulär uppdelning av samhället som innebär att lydnad mot den världsliga makten är separerad från tron. Få muslimer som är anhängare av den av Gud givna lagen kan enligt Lewis acceptera denna uppdelning mellan det världsliga och det andliga. Slutligen menar Lewis att det i väst inte finns någon motsvarighet till jihad, det heliga kriget som enligt hans tolkning av muslimsk tradition skall fortsätta tills världen är muslimsk.

Lewis har kritiserats för att ge en svepande och generell bild av muslimer. Vilka är de som hyser denna ilska, hur många är de och vad är deras nutida betydelse för utvecklingen i muslimska samhällen? Finns det en risk att konflikten mellan väst och den muslimska världen överdrivs?

En annan känd islamolog är John L. Esposito som är professor i islamiska studier vid Georgetown University. Esposito är en internationellt erkänd expert på islam. Han har författat en lång rad böcker, bl.a. den uppmärksammade ”Unholy War: Terror in the Name of Islam”. Esposito menar att relationerna mellan den muslimska världen och väst präglas av ömsesidiga nidsbilder där väst ser islam som en svärdets religion och muslimer sätter likhetstecken mellan kristendom, korståg och en vilja att dominera hela världen. Europeisk kolonialism och USA:s agerande under efterkrigstiden har underblåst muslimers bild av ett dominant väst. Esposito visar på den antieuropeism och anti-amerikanism som finns i den muslimska världen och kopplar det till missnöje med modernisering, europeisk kolonialism och USA:s politik i regionen.

Esposito pekar också på det släktskap som finns mellan våra religioner och att väst och den muslimska världen är pluralistiska och inte enhetliga. Han

pekar på att religioner, liksom samhällen, utvecklas och förändras. En ”clash of civilizations” är därmed inte oundviklig, menar Esposito. Väst har stirrat sig blint på terrorism och extremism – vägen framåt är att stödja de krafter i regionen som arbetar för dialog och reformer.

Liknande argument återfinns i t.ex. Aimin Saikals ”Islam and the West: Conflict or Cooperation?” Saikal betonar den gemensamma historien och den tidvis fredliga samvaron mellan väst och den muslimska världen. Saikal menar dock att tre stora händelser i modern tid har präglad synen på väst och förstärkt effekten av den redan negativa synen till följd av den europeiska kolonisationen och USA:s inblandning i regionen. Han menar att revolutionen i Iran, situationen i Palestina och händelserna i Afghanistan bidragit till att radikalisera krafter i den muslimska världen. Saikal diskuterar också interna förklaringar till problemen i den muslimska världen. Bristen på demokrati är här en viktig faktor, och västs politik bör därför fokusera på att stödja krafter för demokratisering.

Beverley Milton-Edwards diskuterar också betydelsen av korstågen, det ottomanska imperiets fall, antiamerikanism och ömsesidiga nidsbilders betydelse för en känsla av fiendskap mellan den muslimska och den västliga världen. I boken ”Islam and Politics in the Contemporary World” varnar författaren för stereotypa bilder av den andre och för en monolitisk syn på den muslimska världen. Författaren pekar också på den muslimska världens egna, interna problem som en förklaring till de antivästliga stämningarna.

Den framlidne palestinsk-amerikanske litteraturforskaren Edward Said är kanske främst känd för sin kritik av den s.k. orientalismen. I boken *Orientalism* från 1978 analyseras västvärldens stereotyper av Orienten. Denna porträtterades som trög, opålitlig, irrationell, utvecklingsfientlig och despotisk. Orientalismen är enligt Suids synsätt präglad av ett maktförhållande där väst ser på öst utifrån och ovanifrån. Detta synsätt har i sin tur använts för att rättfärdiga kolonialism och imperialism.

Said menar 25 år efter publiceringen av *Orientalism* att förståelsen av Mellanöstern, araberna och islam inte har förbättrats, särskilt inte i USA. Han är starkt kritisk till vad han anser är förenklade schablonbilder av *en* muslimsk värld. Said anser att USA:s imperialism ytterst bygger på föreställningen om araber som annorlunda, oförmögna att förstå logik, tala sanning och att de i grunden är omstörtande och mordlystna. Said vänder sig mot generaliseringar och att det skulle kunna finnas en gräns mellan väst och islam. Dessa etiketter leder enligt Said vilse och förvirrar försöken att begripa en komplex verklighet som inte låter sig kategoriseras så lättvindigt.

Edward Said är starkt kritisk till Huntingtons teser om en kamp mellan civilisationer och varnade för att tolka bin Ladins attacker som en bekräftelse av dessa teorier. Said var också starkt kritisk mot Bernard Lewis synsätt (som diskuterats ovan).

I sin bok ”Occidentalism” undersöker Mohammad Fazlhashemi idéer om väst och modernitet bland muslimska tänkare. Fazlhashemi menar att bilden av väst har spelat en mycket viktig roll i den muslimska världens politiska

och kulturella liv och har pendlat mellan ideal eller skräckexempel. Ett intresse för den europeiska modellen ledde i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet till framväxten av konstitutionella rörelser runt om i den muslimska världen, och reformer genomdrevs. Förväntade framsteg inom politik, ekonomi och de sociala och kulturella områdena uteblev dock. Moderniseringsprojektet antog då antireligiösa drag, vilket väckte häftiga protester mot hela moderniseringsprojektet, enligt Fazlhashemi. Dessa protester ledde till en motreaktion (occidentalismen) som från mitten av 1900-talet ledde till ett bakslag i synen på väst, modernitet och den europeiska modellen. Modernisering framställdes som ett angrepp på islam, globaliseringen som ett sätt att krossa kultur och civilisation. Fazlhashemi pekar på att man inom occidentalismen framställer skillnaden mellan islam och väst som absolut och systematisk. Väst ses som en brutal civilisation vars framsteg bygger på destruktivitet och lögn. I dessa föreställningar finns en djup indignation där man ser sig själv som förorättad och underordnad. Islamistiska rörelser underblåser occidentalismen och förespråkar en oförsonlig hållning mot väst. En av hörnpe-larna i islamismen är att visionen om det goda samhället bygger på en motbild av en tänkt västerländsk samhällsmodell.

Vad Fazlhashemi kallar postislamistiska tänkare har i skarp kontrast till detta synsätt fört debatten från andra utgångspunkter. De förkastar occidentalismens världsbild och slår an en annan ton när det gäller förhållandet till västerlandets kultur, civilisation, vetenskap och modernitet. Enligt dessa är islam en progressiv, dynamisk och rationell religion vilken är relevant för ett modernt liv och kan ligga till grund för en modern islamisk identitet. En harmonisering mellan islam och det moderna förespråkas av dessa tänkare som också försvarar demokrati, mänskliga rättigheter, ett civilt samhälle och religiös pluralism.

I boken "Transnational Political Islam" diskuterar bl.a. Dr. Azzam Karam, expert på politisk islam och verksam vid World Conference of Religions for Peace, relationen mellan politisk islam och väst. Hon menar att islamister ser globaliseringen som ett sätt för väst att dominera fattigare folk, däribland muslimer. USA betraktas som en imperialistisk makt och ansvarig för många av den muslimska världens problem. Dessutom tycks det för många muslimer som om USA har dubbla måttstockar för islam och andra. Hon menar att händelserna i Irak får muslimer att undra varför inte Israel ställs till svars i kärnvapenfrågan. Nordkorea har kärnvapen, men i denna fråga satsas på diplomati. Enligt Karam ignoreras Israels våld mot palestinier. Kriget mot terrorn har stärkt islamisterna som ses som försvarare av islam i frånvaron av att islamiska regimer fyller den rollen.

Avbildning av profeten Muhammed

Inom islam råder generellt en motvilja mot att avbilda profeten Muhammed. Det finns dock inget direkt bildförbud i Koranen. Däremot är gudabilder och bilder av avgudar förbjudna. Ett argument mot avbildning är att dessa bilder kan bli besjälade, vilket kan leda till avgudadyrkan.

En dansk dagstidning publicerade i slutet av september 2005 tolv teckningar, snarast nidbilder, av profeten Muhammed. Dessa uppfattades som mycket kränkande och väckte efter en tid stor upprördhet i den muslimska världen, och ett antal protester och demonstrationer påbörjades i februari 2006. Några av dessa demonstrationer utmynnade i attacker på utländska beskickningar, främst i Syrien och Libanon, med materiell förstörelse som följd. Förutom attacker mot de danska, norska och österrikiska ambassaderna attackerades bl.a. den svenska ambassaden i Damaskus varpå den svenska utrikesministern framförde en protest till sin syriske kollega med hänvisning till att det inträffade uppenbart var ett brott mot Wienkonventionen om diplomatiska förbindelser. Tumultet ledde även till ett flertal dödsfall bland lokalbefolkningen, bl.a. i Afghanistan, Somalia och Libanon.

Jan Henningsson, direktör på Svenska institutet i Alexandria, menar att karikatyrerna var ett övergrepp på muslimernas djupaste identitet, och många muslimer kände sig förödmjukade och förnedrade. Henningsson anser att behandlingen av palestinier i Västbanken och Gaza samt händelser i Irak bidragit till denna känsla av förnedring. Muslimerna känner sig kränkta och åsidosatta. Påhoppet på Muhammed måste enligt Henningsson förstås i denna kontext.

Jan Hjärpe menar också att muslimerna känner sig personligen kränkta:

I den islamiska traditionen utgör berättelserna om profeten och hans familj och följeslagare en mycket stor del. Berättelserna är välkända, också för den vanliga människan. För den troende är ett muslimskt livsmönster att följa profetens *sunna*, det vill säga göra så som Han handlade eller skulle ha handlat i en viss situation.

Även om man inte själv är praktiserande muslim så förknippar man lika fullt en muslimsk identitet med berättelserna om Muhammed. Är man troende är alltså idealet att se sig som en som imiterar profeten. Ett angrepp på dessa ideal är något som förnedrar en själv. I det läget vill man försvara profeten eller kan man hänvisa till normen att profeten inte får avbildas. Men att den psykiska reaktionen uppkommer och blir så stark kan bäst förklaras med att man själv känner sig förnedrad.

Det avgörande för reaktionerna i den muslimska världen på bilderna i JP var alltså inte att teckningarna föreställde profeten, utan att det var fråga om nidteckningar, karikatyrer, som framställde Muhammed på ett sätt som inte stämmer med den egna föreställningen om honom, och som upplevs som att ens ideal förhånas.

Hjärpe bekräftar också Henningssons perspektiv och menar att det redan existerar en dualistisk bild om en motsättning mellan islam och västvärlden. I den kännetecknas de västliga ledarna av arrogans och muslimer känner sig missaktade. Fallet med de s.k. karikatyrteckningarna bekräftar för muslimerna en spridd nidbild av Europa.

Salam Karam, journalist och Mellanösternexpert, anser att vreden över Muhammedbilderna beror på att många muslimer betraktar Muhammed som den finaste människa Gud har skapat. Det Muhammed har gjort och sagt är inom islam en tradition, sunna, som alla bör efterleva i tal och handling.

Att angripa Muhammed är enligt Karam därför i muslimernas ögon att angripa islam. Karam menar att denna vrede utnyttjats av diktatorerna för att

rikta folkets frustration i en annan riktning, dvs. mot västvärlden. Enligt Karam är de våldsamma protesterna i själva verket mer än en reaktion på karikatyrer – det är ett resultat av mer än 50 års brutalt förtryck i Mellanöstern.

Mohammad Fazlhashemi påpekar att det inte bara är en fråga om bildförbud utan också i vilken kontext bilderna publicerats och hur frågan har skötts. Det faktum att bilderna publicerades i Danmark och sedan i ett antal europeiska länder har förvandlat saken till en kamp mellan väst och den muslimska världen.

Islamofobi

Islamofobi avser en rädsla för islam som inkluderar överdrivna föreställningar om att islam är en religion som leder till negativa beteenden och att muslimer närvaro i ett samhälle utgör en fara. Islamofobin kombineras ofta med idéer om en stor muslimsk konspiration som avser att störta det västerländska samhället. Islamofobin har, liksom rasism och antisemitism, historiska rötter och bottnar ytterst i föreställningen om att muslimer som grupp skiljer sig från andra och att de värderingar som företräds av muslimer skiljer sig från de som återfinns i väst.

I denna rapport diskuteras vår relation till den muslimska världen. Denna färgas naturligtvis av förekomsten av islamofobi i väst, inklusive det svenska samhället. Det är därför relevant att här kort redogöra för resultaten av Integrationsverkets integrationsbarometer. I barometern från 2004 mäts bl.a. svenskars syn på islam, och det framkommer t.ex. att två tredjedelar av de svarande anser att värderingar inom islam *inte* är förenliga med grundläggande värderingar i det svenska samhället, 30 % är kategoriskt negativa och övriga svarar att värderingarna ”till stor del” inte är förenliga.

Fyra av tio svarar positivt på påståendet ”Svenska muslimer är som svenskar i allmänhet”, även om endast 7 % instämmer helt. 54 % svarar negativt på påståendet. Endast en tredjedel vill underlätta utövandet av islam i Sverige samtidigt som en majoritet på 65 % är negativ till detta. På liknande sätt instämmer endast 26 % (helt eller delvis) i att man bör stödja utbildningen av imamer i Sverige samtidigt som 71 % anser att man inte bör göra detta.

I rapporten redovisas också inställningen till byggandet av moskéer i Sverige. Av de svarande är 16 % positiva medan totalt 37 % är negativa, därav 19 % mycket negativa. Så många som 35 % är varken positiva eller negativa. När man ställer en fråga om moskébyggande ”i det område där du bor” är det dock ännu fler som är negativa.

Allmänheten i Sverige har ingen större acceptans för att muslimska kvinnor bär slöja, även om bärandet av slöja är mer acceptabelt i vissa situationer än i andra. Det är t.ex. mer acceptabelt att muslimska kvinnor bär slöja på gatan än att de bär slöja på arbetsplatsen, i skolan eller som anställda i stat och kommun. Sammantaget är 35 % emot att muslimska kvinnor bär slöja på gatan, och endast 24 % är för. Ganska många (nästan 40 %) svarar att de inte tar ställning i frågan. En majoritet på mellan 53 och 57 % är emot slöja på arbetsplatsen, i skolan och som offentliganställd. Mest negativ är man till att

muslimska kvinnor bär slöja på ID-kort; 66 % är emot detta medan endast 10 % är positiva.

Integrationsverkets undersökning visar att det finns fog för att anta att det i Sverige finns de som betraktar muslimer som något främmande och t.o.m. något skrämmande. Även om man inte av Integrationsverkets studie direkt kan sluta sig till att det finns islamofobi i Sverige, ger den ändå anledning att vara vaksam på sådana tendenser.

4.4 Aktuell utveckling i några länder

I den muslimska världen har under senare år vissa positiva tendenser kunnat skönjas när det gäller utvecklingen mot demokrati. I den internationella debatten har ibland talats om en ”arabisk vår”. Nedan beskrivs utvecklingen i några av de länder där händelseutveckling är särskilt intressant att följa ur ett demokratiperspektiv. Framställningarna är i hög utsträckning hämtade från Landguiden från Utrikespolitiska institutet.

Egypten

Egypten är enligt grundlagen en parlamentarisk demokrati med ett oberoende rättsväsen. Undantagslagar, som råder sedan 1981 (efter mordet på Anwar al-Sadat), åsidosätter emellertid delar av det grundlagsskydd som finns och ger myndigheterna möjlighet att hänskjuta juridiska ärenden till militär- och specialdomstolar. Det statsbärande partiet, Nationaldemokratiska partiet (NDP), dominerar starkt det politiska livet, och mycket av makten är koncentrerad kring presidenten Hosni Mubarak.

Politiken har under de senaste decennierna präglats av en hårdför kamp mot islamistiska grupper och mot terrorism. Irakkriget blev en utlösande faktor för en mer vågad opposition mot Mubaraks stöd till USA och USA:s stöd till Israel, men också mot Egyptens arbetslöshet, fattigdom, korruption och inte minst undantagstillståndet. Kritiken mot Mubaraks regim har också riktats mot demokratiska brister. Den egyptiska regimen har försökt lugna sina kritiker bl.a. genom ekonomiska reformer och en lag om att avskaffa säkerhetsdomstolarna. Under hösten 2003 frigavs också över 2 000 fångar av vilka omkring hälften var islamister. Ett stort antal politiska fångar är dock fortfarande i fängelse.

Krav på demokratiska reformer i Egypten har ställts av bl.a. USA. President Mubarak föreslog i början av 2005 en ändring i författningen som innebär att kandidater till presidentposten väljs direkt av folket. Reformen kritiserades dock för att bara kandidater från tillåtna partier tilläts delta. Dessa kandidater måste också möta vissa kriterier och religiösa politiska partier är förbjudna.

Presidentval hölls i september 2005. Enligt det officiella valresultatet fick Mubarak nästan 89 % av rösterna medan de närmast följande kandidaterna fick 7 respektive nästan 3 % av rösterna. Många potentiella kandidater blev

dock inte godkända att ställa upp mot Mubarak och flera bedömare menar att valet inte skedde på lika villkor. Det positiva med valet var dock att kampanjen ledde till en mer öppen debatt än tidigare om flera nationella problem, bl.a. arbetslösheten, korruptionen och den bristfälliga socialpolitiken.

Ett ytterligare steg i demokratisk riktning var de parlamentsval som ägde rum i slutet av 2005. Valen som bedöms vara de mest fria hittills blev dock också våldsamma. Muslimska brödraskapet är som rörelse formellt förbjuden och dess kandidater ställde upp som oberoende. NDP blev som väntat största parti med 311 av 444 valda platser. Kandidater från det förbjudna Muslimska brödraskapet ökade dock sin representation i parlamentet sexfaldigt till 88 platser. I sammanhanget är det värt att notera att brödraskapet endast i begränsad omfattning deltog i valet. Man ställde enbart upp med 137 kandidater. Som en konsekvens av valresultatet utgör nu brödraskapets kandidater det största oppositionsblocket i parlamentet. NDP behåller dock den två tredjedelsmajoritet som behövs för att ändra i konstitutionen. För de sekulära partierna var valet ett bakslag.

Under 2005 har en alltmer intensiv politisk debatt om kontroversiella frågor hållits, diskussioner som skulle ha varit otänkbara för några år sedan. Samtidigt har myndigheterna också agerat mer kraftfullt mot Muslimska brödraskapet och organisationer som arbetar för mänskliga rättigheter lyder fortfarande under restriktioner.

Jordanien

Jordanien är en monarki där kungen har stort inflytande över politik och samhällsfrågor. Kungen är överbefälhavare, utnämner premiärministern och utser medlemmarna i senaten. Partipolitiken är svag. Samtidigt är Jordanien ett av arabvärldens mer demokratiska och reformorienterade länder. Såväl regenten som regeringen har under de senaste decennierna verkat för att modernisera landet.

Abdullah ibn Hussein al Hashemi tog i februari 1999 över makten i Jordanien sedan hans far kung Hussein avlidit. När den nye kungen tillträdde propagerade han för demokratiska, administrativa och ekonomiska reformer. Han upphävde censuren av utländsk press, och 500 fångar fick amnesti och frigavs. Allmänna val hölls senast i juni 2003. Demokratiutvecklingen har de senare åren dock lidit bakslag. Regeringen drev med hänvisning till säkerheten igenom en rad lagar med begränsningar av press- och mötesfriheten. Den nya regeringen har också bekämpat islamistiska grupper med metoder som i vissa fall varit tveksamma från demokratisynpunkt och mänskliga rättighetsperspektiv. Landet har också under senare år skakats av våldsamma demonstrationer och upplopp.

I det politiska livet råder ett stort underskott på kvinnligt deltagande. Generellt är dock kvinnors ställning i Jordanien bättre än i många andra länder i regionen.

Iran

Den islamiska republiken grundades 1979 då ayatolla Khomeyni som Irans ledare bildade en provisorisk regering och en folkomröstning gav stöd för grundandet av en islamisk republik. Grundlagen 1979 skapade ramen för ett styrelseskick baserat på en kombination av ”en gång för alla av Gud fastlagda islamiska principer” och av republikanska principer. Khomeyni dog 1989 och efterträddes av ayatolla Khamenei. Denne har den verkliga politiska makten fastän det finns en president, för närvarande Mahmoud Ahmadinejad. Iran kallar sig för en religiös demokrati. En islamisering av allt samhällsliv har ägt rum sedan 1979. I islams namn har svåra övergrepp begåtts mot oliktänkande. Iran arbetar också aktivt för att sprida sin syn på islam och hur samhället bör organiseras.

Politiken i Iran har under de senaste åren uppvisat en maktkamp mellan reformanhängare och konservativa. Reformanhängarna vill se en demokratisering och en öppning mot omvärlden, medan de konservativa vill ha en sluten gudsstat. Under några år fram till 2005 gav väljarna sitt stöd till reformvännerna och president Mohammed Khatami. Denne kunde trots flera motgångar bl.a. genomföra större pressfrihet. Han försökte också förbättra relationerna med västvärlden. Väljarnas förhoppningar på Khatami var höga, men reformanhängarna ansåg att resultaten varit magra, och de tappade tron på Khatamis möjligheter att inifrån reformera det existerande systemet.

De konservativa krafterna dominerar efter presidentvalet 2005 alla institutioner. Irans högste religiöse ledare ayatolla Khamenei står oftast på de konservativas sida, liksom landets rättsväsende och flera politiskt mäktiga institutioner, som expertrådet och väktarrådet. De konservativa makthavarna har på olika sätt försökt hindra reformer.

De konservativa fick en mycket stark dominans i det nya parlamentet som öppnades i slutet av maj 2005. Det konservativa religiösa vann ännu en viktig seger när Ahmadinejad besegrade Ali Akbar Rafsanjani i den avgörande omgången av presidentvalet i juni 2005. Under valkampanjen lovade Ahmadinejad att sätta stopp för de begränsade liberala reformer som den avgående president Khatami lyckats genomföra.

Under ett framträdande i mitten av december 2005 gjorde president Ahmadinejad för tredje gången uttalanden som väckte stort uppseende i omvärlden. Han kritiserade länder som stöder Israel, vilka sades ha fabricerat en myt om massakrer på judar under andra världskriget. Under ett besök i Saudiarabien hade Ahmadinejad sagt att han inte trodde på att Nazityskland dödade miljoner judar, men även om det skulle vara sant vore det inget skäl för européerna att stödja ockupationen av Jerusalem. Presidenten föreslog att européerna skulle skänka några provinser i exempelvis Tyskland och Österrike, så att sionisterna där kunde skapa sin stat i stället för i Palestina där ockupanterna inte har några rötter. I oktober hade Ahmadinejad sagt att staten Israel borde utplånas från kartan, ett språkbruk som ibland användes av ayatolla Khomeyni och andra iranska ledare de första åren efter revolutionen 1979.

Libanon

Republiken Libanons politiska system baseras på maktindelning mellan landets olika religiösa grupper. Enligt författningen, som antogs 1926 skall landets president vara maroniterkristen, premiärministern sunnimuslim och parlamentets talman shiamuslim. I praktiken har Syrien fram till 2005 haft ett avgörande inflytande över politiken. Politikernas band till den syriska regeringen har varit mer avgörande för deras inflytande än den makt författningen gav dem och inga viktiga beslut fattades utan samförstånd med Syrien. Rafiq al-Hariri ledde de flesta regeringarna i Libanon sedan början av 1990-talet fram till han dödades 2005. President Emile Lahoud, parlamentets talman Nabih Berri och premiärminister al-Hariri utgjorde landets styrande trojka.

FN:s säkerhetsråd antog den 2 september 2004 resolution 1559 som kräver att alla utländska militära styrkor skall lämna Libanon och att fria val skall genomföras utan påverkan från andra länder. Resolutionen var underförstått riktad till Syrien som med en flera decennier lång närvaro av syrisk militär och underrättelsetjänst utövade ett starkt inflytande över den politiska i Libanon. Vidare sägs i resolutionen att alla libanesiska miliser skall upplösas eller avväpnas.

Händelseutvecklingen eskalade när premiärminister Rafiq al-Hariri mördades i februari 2005. Mordet på al-Hariri har utretts av FN:s internationella utredningskommission som kritiserat den syriska regeringen och utpekat den som inblandad i al-Hariris död.

Som en följd av mordet tilltog protesterna i Libanon mot Syriens inblandning i landet. Det internationella trycket ökade också på Syrien att dra tillbaka sina trupper och sin personal inom underrättelsetjänsten från Libanon. I början av mars 2005 meddelade Syriens president Bashar al-Asad att syriska trupper skulle dra sig ur Libanon. Detta tillbakadragande var fullbordat i april samma år. Val till det libanesiska parlamentet avslutades i juni, och i juli tillträdde den nya regeringen.

Den nya regeringen innehåller medlemmar från den anti-syriska koalitionen, inklusive Saad al-Hariri, den mördade premiärministerns son. Regeringen har för första gången i landets historia en kvinnlig minister. Även Hizbollah deltar i regeringen. Organisationen har som politisk kraft stöd bland shiiterna i södra Libanon. Från flera håll har anklagelser om terroristhandlingar riktats mot Hizbollah. Påståenden finns att Hizbollah skulle stödja extremistiska palestinska organisationers våldsdåd. Hizbollahs konfrontation med Israel har dock minskat sedan Israel drog sig tillbaka från södra Libanon och fångutväxling skett mellan Israel och organisationen. I ett nyligen utgivet memorandum har Hizbollah uttalat att dess beväpning är berättigad så länge Israel ockuperar en del av Libanon.

Politiskt motiverade våldsdåd förekommer alltså i Libanon. Den 12 december 2005 mördades Jibril Tuani i ett bombattentat. Tuani var parlamentsriker, redaktör och utgivare av en liberal tidning. Tuani var en ledande röst mot den syriska inblandningen i Libanon.

Syrien

Enligt 1973 års författning är Syrien en socialistisk folkrepublik med den exekutiva makten hos presidenten, som måste vara muslim och som väljs vart sjunde år i allmänna val. Den lagstiftande makten innehas av ett enkammarparlament, vilket tillsätts i allmänna val vart fjärde år. I praktiken har presidenten med sina omfattande befogenheter den avgörande makten. Det sekulära Baathpartiet är enligt konstitutionen garanterat majoritet i parlamentet och andra statliga institutioner.

Efter Hafiz al-Asads död i juni 2000 valdes hans son Bashar al-Asad till president i en folkomröstning där han var enda kandidaten. Det första halvåret av den nye presidentens styre skedde en öppning i det offentliga samtalet, och presidenten lovade ett antal reformer, bl.a. av ekonomin och mot korruption. Han frigav även ett antal fängslade medlemmar av Muslimska brödraskapet och det förbjudna kommunistpartiet. Organisationer som arbetar för medborgarliga rättigheter blev mer aktiva, och regeringen tillät att föreningar och grupper bildades för att diskutera samhällsfrågor och politik.

I början av 2001 svängde emellertid regimen och återinförde restriktioner av medborgarnas friheter. Reformrörelsen hotades och trakasserades, och ledande reformister arresterades och dömdes till långa fängelsestraff. I spåren av kampen mot terrorismen har ett stort antal personer som uppges ha kopplingar till radikal islamism arresterats. De ekonomiska reformerna kom också av sig.

Behandlingen av oliktankande präglas för närvarande av godtycklighet. Tortyr och summariska rättegångar förekommer, och säkerhetstjänsterna är fortsatt verksamma och inflytelserika. Trakasserier av journalister förekommer, liksom censur. Regimen har dock frisläppt ett antal politiska fångar de senaste åren. Ett skäl till det senare kan vara påtryckningar från EU.

Efter den syriska arméns reträtt ur Libanon våren 2005 uttryckte flera syriska oppositionella krav på inrikespolitiska reformer. Enligt syriska medlemmar i människorättsgrupper greps dock flera dussin personer under några veckor fram till mitten av maj. De flesta gripna sades vara islamister med kopplingar till Muslimska brödraskapet.

Baathpartiets kongress fattade 2005 beslut om flera reformer: De undantagslagar som rått i över 40 år skall mildras och endast gälla brott som hotar statens säkerhet, politiska partier skall tillåtas om de inte grundas på religion eller etnicitet och landet skall bli en social marknadsekonomi. Relationerna till både Libanon och Irak skall förbättras. Reformerna väntas dock inte rubba Baathpartiets totala kontroll, och den syriska oppositionen vill ha mer långtgående reformer. Efter godkännande i parlamentet väntades reformerna träda i kraft tidigast under 2006.

I den FN-utredning som utförs av en internationell oberoende undersökningskommission utpekas den syriska regimen som inblandad i mordet på Libanons premiärminister al-Hariri (se ovan om Libanon). Resolution 1636 som antogs av säkerhetsrådet i slutet av oktober 2005 uppmanar Syrien att fullt ut samarbeta med kommissionen och varnar för vidare åtgärder om så

inte sker. Säkerhetsrådet insisterar att Syrien inte lägger sig i Libanons interna angelägenheter, varken direkt eller indirekt. FN:s säkerhetsråd beslöt i mitten av december 2005 (resolution 1644) att ge utredarna ytterligare sex månader för att slutföra arbetet. Syrien uppmanas åter att ge kommissionen all information den begär.

Kvinnors situation i Syrien är med regionala mått god, men t.ex. sharialagen verkar i flera fall diskriminerande mot kvinnor i bl.a. civilrättsliga frågor såsom äktenskap, skilsmässa och vårdnad av barn. Lagen förutser strafflindring vid hedersmord och straffrihet för våldtäktsmän som gifter sig med sitt offer. Kvinnorepresentationen i parlamentet är den högsta i regionen.

Saudi arabien

Den politiska makten i Saudiarabien ligger hos kungafamiljen Saud. Politiska partier är förbjudna och landets medborgare saknar rätt att i demokratiska val byta regering eller påverka landets styrelseskick (med undantag av den införda möjligheten att i begränsad utsträckning delta i kommunala val). Det råder inte församlings- eller religionsfrihet och medierna är hårt kontrollerade.

Kronprins Abdullah övertog kungatronen efter det att kung Fahd avlidit i augusti 2005. Wahhabitisk islam och det officiella prästerskapet har stort inflytande i Saudiarabien. Den egna tolkningen av den islamiska lagen, shariah, tar som regel över annan lagstiftning också när det gäller de mänskliga rättigheterna.

Terrordåden i USA den 11 september 2001 fick politiska återverkningar i Saudiarabien. De styrandes förmåga att kontrollera religiös extremism ifrågasattes internationellt. Kritik riktades mot saudiska donationer till islamistiska grupper runtom i världen. Regimen gav löften till USA om samarbete i kampen mot internationell terrorism men gick inte formellt med i den USA-ledda antiterroralliansen. Den västvänliga saudiska politiken och närvaron av amerikansk militär i Saudiarabien väckte dock starkt motstånd i islamistiska kretsar. Antiamerikanska demonstrationer har på senare år förekommit i Saudiarabien. Dessutom har det politiska förtrycket, kungafamiljens lyxliv och växande sociala orättvisor länge närt ett missnöje under ytan i samhället.

Oppositionen, som utgörs av både sunni- och shiamuslimer, verkar öppet endast i exil. Rörelsen för islamisk reform, Mira, står för en hård kritik av regimen. Ledaren för rörelsen för Saad al-Faqih är vid sidan av Usama bin Ladin en av få oppositionspolitiker som öppet kräver regimskifte i Saudiarabien.

Generellt sett är folkets politiska och medborgerliga rättigheter starkt begränsade av den saudiska regimen. Särskilt bekymmersam är situationen för kvinnor i Saudiarabien. Rörelsefriheten för kvinnor är begränsad genom klädtvång, förbud mot att köra bil samt förbud mot att resa utan tillstånd. Kvinnans politiska ställning är fortfarande synnerligen begränsad.

I början av 2003 hade för första gången en oberoende människorättsorganisation släppts in i Saudiarabien. En delegation från Human Rights Watch (HRW) besökte under två veckor landet för att diskutera rättsväsendet och

kvinnornas rättigheter. Bland de mer framstegsvänliga av kungahusets prinsar förekom enligt uppgifter samtidigt diskussioner om behovet av reformer.

Bedömare menar att folkmajoriteten såväl som de härskande skulle vilja befrias från det ok som wahhabitisk islam utgör. Men regimen anses inte våga utmana wahhabiterna, då den inte har någon annan politisk legitimitet att bygga på än sin påstådda trohet mot islam.

Ett försiktigt steg i demokratisk riktning togs under 2005 då kommunalval hölls i tre omgångar. Av Saudiarabiens befolkning på över 23 miljoner är bara drygt 3 miljoner röstberättigade. Bland de övriga finns inte bara kvinnor och barn utan också ca 5 miljoner utländska gästarbetare. Kvinnor kan komma att få möjlighet att spela en större roll 2009 när det åter blir kommunval.

Marocko

Marocko är en monarki där kungen har långtgående maktbefogenheter. Hösten 2002 hölls det första parlamentsvalet sedan kung Mohammad VI tog över makten 1999. Kungen månade om ett fritt och rättvist val som en del av en moderniseringsprocess. Trots nya lagar och ett nytt valsysteem var de radikala islamistiska grupperna förbjudna. Med hjälp av särskilda vallistor ökade antalet kvinnor i parlamentet från 2 till ca 30.

När parlamentet öppnade hösten 2003 föreslog kung Mohammad genomgripande förändringar i familjerätten, bl.a. höjd giftasålder för kvinnor och begränsningar av månggiftet. Ett tidigare försök av kungen att förbättra kvinnans ställning hade stoppats sedan traditionella islamister arrangerat stora protestdemonstrationer.

Marocko är av tradition ett patriarkaliskt samhälle med mannen som familjens klara överhuvud. En aktiv kvinnorörelse har dock under senare år vunnit stöd för ökad jämställdhet mellan könen. Fokus har legat på att modernisera familjelagstiftningen (den s.k. Moudawanan) som reglerar kvinnans civilrättsliga ställning. Moudawanan lagfästes ursprungligen 1958 och baserades då i stort på muslimsk rätt. I början av 1990-talet inleddes ett reformarbete som ledde till att ett antal ändringar presenterades 1993. Bland annat fick modern rätt till vårdnaden över sina barn i den händelse fadern dog och kvinnor behövde inte längre tillstånd från sina makar för att lönearbeta. Sammantaget var ändringarna en besvikelse för många eftersom de ansågs otillräckliga.

Det viktigaste var snarare att kungen visat att Moudawanan inte var skriven i sten, att det fanns en politisk möjlighet att ändra lagen trots att den vilade på muslimsk rätt. Efter ett antal år av kamp redovisade så kung Muhammad VI i ett tal i oktober 2003 ett förslag för en reformering av Moudawanan. Förslaget godtogs med endast smärre ändringar av parlamentet i början av 2004 och innebar något av en revolution inom civilrätten i Marocko.

Grundprincipen är att män och kvinnor ges en jämbördig ställning med gemensamt ansvar för familjen. En kvinna som uppnått myndighetsåldern skall inte längre stå under sin makes eller, om hon är ogift, någon annan mans förmyndarskap. Giftermålsåldern för flickor höjs till vad som gäller för pojkar, dvs. 18 år. Domstol kan i speciella fall medge lägre ålder. Månggifte

kringgärdas med så många villkor att det bedöms som i princip omöjligt (bl.a. måste det godkännas av domstol). Skilsmässa skall kunna ske under domstols överinseende på för mannen och kvinnan likartade villkor.

Reformen av Moudawanan innebär ett juridiskt paradigmskifte i det att man nu betraktar individer som rättssubjekt och inte tar utgångspunkt i familjen. Även om den nya Moudawanan prisats som en social revolution är det dock långt ifrån säkert att kvinnans ställning avsevärt kommer att förbättras på kort tid. Kvinnors utsatthet och den diskriminering de utsätts för, har inte bara en juridisk grund utan är i hög grad kopplat till en samhällskultur där mannen satts som ideal och norm. Kvinnor är underrepresenterade på beslutande positioner inom både politik och näringsliv. Nästan samtliga socioekonomiska indikatorer pekar fortfarande på negativ särbehandling för kvinnor, med lägre utbildning, högre analfabetism, lägre löner och sämre möjligheter att göra karriär. Kvinnors arvsrätt förblir endast hälften av männens. Icke-muslimska kvinnor har ingen arvsrätt efter sina (muslimska) män. Hustumisshandel uppges vara vanligt förekommande men anmäls sällan. Våldtäkt eller sexuella övergrepp straffas hårt enligt marockansk lag, men den sociala stigmatisering som följer av övergreppen gör att många offer tiger. Likaså riskerar en kvinna som anmäler en våldtäkt att själv straffas för sex utanför äktenskapet (ett brott som kan ge fängelse), eller för prostitution om hon inte kan uppfylla de mycket stränga beviskrav som finns vid en våldtäkt (i princip att det finns tillförlitliga vittnen). En förövare som gifter sig med sitt offer slipper straff, något som ibland används av föräldrar som på så sätt anser sig rädda dotterns och familjens ära. Våldtäkt inom äktenskapet är inget brott.

I januari 2004 benådade kungen ett antal journalister och politiska fångar. Ett ökande internationellt tryck på Marocko att kompromissa om Västsahara innebar inrikespolitiska problem för regimen från hösten 2003. Det märktes en växande kritik från allmänheten mot hur Västsaharafrågan hanterats.

Kort efter en terrorattack i Casablanca antog parlamentet en ny lag mot terrorism. Lagen mötte kritik från organisationer för mänskliga rättigheter, bl.a. för att utgöra ett hot mot yttrandefriheten.

Turkiet

Under de senaste åren har, som ett led i närmandet till EU, en lång rad positiva reformer genomförts i Turkiet, vilket starkt bidragit till att man 2005 kunnat inleda medlemskapsförhandlingar. Fortfarande saknas dock på många områden, såsom i konstitutionen och strafflagstiftningen, klara gränser för statens möjligheter att begränsa medborgarnas rättigheter och friheter. Trots den höga ekonomiska tillväxten lever en stor del av befolkningen i fattigdom, vilket inte uppfattas som en rättighetsfråga. Genomförandet av såväl lagstiftning som andra politiska reformer är i högsta grad ojämn.

Enligt den, i flera steg, reviderade konstitutionen har internationella konventioner om mänskliga rättigheter överhöghet över nationell lagstiftning, och Turkiet har ratificerat centrala konventioner om mänskliga rättigheter.

Turkiet har deklarerat nolltolerans mot tortyr och har genomfört en rad lagreformer för att uppnå detta mål. Bland dessa märks snabb behandling av mål som rör tortyr, förhindrande av att tortyrbrott preskriberas eller att fängelse-domar omvandlas till böter samt att överordnades samtycke inte längre krävs för att väcka åtal för tortyr. En annan metod för att bekämpa tortyr är utbildning i mänskliga rättigheter för poliser, åklagare och domare och förbud för polisen att närvara när läkare undersöker påstådda tortyroffer. Omfattningen av tortyr har gradvis minskat sedan lagstiftningen reformerades.

En lång rad positiva beslut har på senare tid fattats av åklagare och domare, speciellt i fråga om tortyrförbudet samt angående religions- och yttrandefrihet. Åtalade har fått bättre tillgång till såväl advokater som läkare och strafftiden för mindre allvarliga brott har blivit mer proportionella.

Enligt konstitutionen råder yttrandefrihet, dock med vissa undantag, framför allt med hänvisning till statens säkerhet och integritet. Även den reviderade strafflagstiftningen innehåller artiklar som ger stort utrymme för tolkning och som syftar till att skydda statens integritet, eller beivra förolämpningar av staten, dess högsta företrädare, organ och dess flagga. Dessa artiklar har framför allt använts för att åtala personer som uttryckt synpunkter om den armeniska respektive kurdiska frågan.

Det finns ett stort utbud av tidningar samt radio- och tv-kanaler, och bredden av åsikter inom medier är stor. Debattklimatet har förbättrats, även om själva hotet om rättsliga ingripanden innebär att medier ibland tillämpar en viss självcensur. Enligt konstitutionen råder föreningsfrihet. Det finns dock stort utrymme i lagstiftningen för begränsningar i lagen om politiska partier och i lagen om föreningar, trots att den senare nyligen reviderats.

På lagstiftningsområdet är utvecklingen för kvinnors rättigheter positiv. År 2001 ändrades civillagstiftningen så att kvinnan nu har samma rättigheter som mannen i fråga om äktenskap och barn.

Det finns ett visst motstånd mot reformprocessen från tjänstemän på olika nivåer, inte minst inom rättssystemet. En administrativ domstol sökte t.ex. förhindra arrangerandet av en akademisk konferens om behandlingen av armenierna under det osmanska imperiets slutskede. Militären åtnjuter ett stort inflytande i Turkiet i frågor som anses vara av betydelse för säkerheten.

5 Kanaler för lyssnande, dialog och påverkan

I den allmänna debatten framställs ofta relationerna mellan väst och den muslimska världen som konfliktfyllda och präglade av bristande kommunikation och förståelse. Dock finns i dag ett flertal kanaler där dialog och samarbete sker mellan väst och den muslimska världen. Dessa kanaler är viktiga instrument för att skapa och upprätthålla goda relationer mellan väst och den muslimska världen.

5.1 Barcelonaprocessen

Barcelonaprocessen har till mål att skapa ett område runt Medelhavet med fred och stabilitet, delat välstånd och förstärkt samarbete i sociala och kulturella frågor. Det officiella namnet är Partnerskapet Europa-Medelhavet (Euro-Mediterranean Partnership, EMP).

Processen upprättades i Barcelona 1995 av utrikesministrarna från EU:s då femton medlemsstater och tolv Medelhavspartner: Marocko, Algeriet, Tunisien, Egypten, Israel, Jordanien, Syrien, Libanon, Turkiet, Cypern och Malta samt Palestinska myndigheten. Sedan den 1 maj 2004, då EU utvidgades med tio nya medlemsstater, omfattar Barcelonaprocessen 35 stater, dvs. 25 EU-länder och tio partnerländer. Cypern och Malta, som tidigare var partnerländer, blev då fullvärdiga EU-medlemmar. Libyen är inte medlem i Barcelonaprocessen, men deltar som observatör. När FN-sanktionerna hade hävts under våren 1999 erbjöds Libyen att bli medlem på villkor att landet accepterade Barcelonadeklarationen och det regelverk som har utvecklats. Libyen har ännu inte uppfyllt EU:s villkor.

Grunden för partnerskapet är Barcelonadeklarationen som består av tre kapitel. Det första omfattar politisk dialog, säkerhetspolitik, främjande av demokratiska institutioner och respekt för mänskliga rättigheter, liksom förtroendeskapande åtgärder såsom civil räddningstjänst m.m. Det andra kapitlet gäller ekonomiskt och finansiellt samarbete med och stöd till partnerländerna och syftar bl.a. till att upprätta ett frihandelsområde i regionen till år 2010. Det tredje kapitlet omfattar kulturellt och socialt utbyte samt dialogen mellan kulturer och civilisationer. Målet är att upprätta samarbete på så många plan som möjligt: mellan regeringar, regionala och lokala myndigheter, handelskammare, NGO:er och andra organisationer.

De viktigaste områdena för Sverige i Barcelonaprocessen är demokrati, mänskliga rättigheter, jämställdhet, frihandel som inkluderar jordbruksprodukter, miljö- och vattenfrågor samt dialogen mellan kulturer och civilisationer. Utan demokrati och mänskliga rättigheter kan inte länderna i Medelhavsregionen utvecklas till moderna samhällen. Utan jämställdhet ställs hälften av deras invånare utanför.

Dialogen mellan kulturer och civilisationer syftar till att motarbeta och förhindra intolerans, rasism och främlingsfientlighet. Sverige är, genom Svenska institutet i Alexandria, en av de två värdarna för Barcelonaprocessens Anna Lindh-stiftelse. Därigenom ökar våra möjligheter att främja dialogen mellan kulturer och att påverka den i positiv riktning.

Ett toppmöte med stats- och regeringschefer hölls för första gången i staden Barcelona 27–28 november 2005 med anledning av processens tioårsjubileum. Mötet antog ett arbetsprogram för de kommande fem åren samt en uppförandekod beträffande kampen mot terrorism. Utrikesministrarna och fackministrar möts regelbundet. Det senaste utrikesministermötet hölls i Luxemburg den 30–31 maj 2005 och dessförinnan i Haag i november 2004. Nästa utrikesministermöte kommer att hållas i november 2006 i Tammerfors under det finländska ordförandeskapet.

Barcelonaprocessen är unik genom sin betoning på gemensamma värderingar såsom demokrati och mänskliga rättigheter samt på ett delat ägarskap mellan EU och partnerländerna. Till största delen finansieras samarbetet genom EU:s Medelhavs bistånd (se nedan). Samarbetet är unikt genom sin betoning på gemensamma värderingar, såsom demokrati och mänskliga rättigheter samt på ett delat ägarskap mellan EU och partnerländerna.

Barcelonaprocessen är inte en del av fredsprocessen i Mellanöstern utan drivs parallellt och självständigt, även om den politiska utvecklingen i regionen givetvis påverkar båda processerna. Det är för närvarande det enda forum, förutom FN, där israeler och araber möts på ministernivå, senast vid utrikesministermötena i Luxemburg den 30–31 maj 2005 och i Haag den 29–30 november 2004.

I Barcelonadeklarationen åtar sig länderna att arbeta för utbyte på alla nivåer inom kultur-, forsknings- och utbildningsområdena. Kontakter mellan folken skall främjas, t.ex. genom turism, ungdomsutbyte och samverkan mellan nätverk, föreningar och organisationer. Länderna skall samarbeta på det audiovisuella området och medieområdet samt på hälso- och välfärdsområdet. De skall enskilt och tillsammans motarbeta rasism, intolerans och främlingsfientlighet. Ett sätt att göra detta är att bredda och fördjupa en dialog mellan olika kulturer och civilisationer.

Kommissionen lämnar Meda-bistånd till det civila samhället i både EU-länder och i partnerländer. Bland den tämligen omfattande verksamheten kan nämnas stöd till NGO:er inom olika områden, t.ex. det Köpenhamnsbaserade Euro-Mediterranean Human Rights Network. Andra exempel är Algeriet, där stöd utgår till NGO:er som arbetar med kvinnors och ungdomars rättigheter, miljövard och hållbar utveckling samt Marocko, där NGO:er får bistånd för att etablera nya nätverk inom landet och bygga kontakter med motsvarande kontaktnät i Europa och i andra länder.

Någon tid före varje utrikesministermöte hålls större möten för NGO:er, s.k. Civil Forums. Slutsatserna från dessa "Civil Forum" brukar därefter presenteras för det efterföljande utrikesministermötet.

I samband med Civil Forum-mötet i Luxemburg den 13 april 2005 upprättades Euro-Med Non-Governmental Platform, vars syfte är att stärka det civila samhällets roll inom Barcelonaprocessen och fungera som en länk mellan aktörer från det civila samhället och representanter för regeringar och myndigheter. I plattformen ingår ett brett spektrum av nätverk och organisationer, t.ex. fackföreningar och organisationer inom miljö, mänskliga rättigheter, utvecklingsbistånd, kultur, kvinno- och ungdomsfrågor. Organisationen har antagit en stadga ("The Platform Charter") med gemensamma värderingar, mål och arbetsprinciper.

Vid ett möte i Neapel i december 2003 beslöt Barcelonaprocessens parlamentariska forum att, med ett uttalat stöd från ett samtidigt utrikesministermöte, omvandla sig till en konsultativ parlamentarisk församling: Europa-Medelhavspartnerskapets speciella parlamentariska församling (EMPA). Församlingen ersätter det parlamentariska Europa-Medelhavsforumet. Drivande i utvecklingen mot en institutionalisering av det parlamentariska samarbetet har i första hand varit Europaparlamentet samt länderna runt Medelhavet. Församlingen höll sitt konstituerande möte i Aten i mars 2004 och kommer att samlas årligen.

Församlingen är öppen för parlamenten i Barcelonaprocessens 35 medlemsländer. Den har 240 ledamöter, varav 120 från partnerländerna och 120 från EU-ländernas parlament. De 120 EU-platserna fördelas med 75 för de nationella parlamenten som får 3 representanter vardera och 45 för Europaparlamentet. Församlingen skall mötas en gång per år, i något av medlemsländerna. Tre utskott har upprättats, med ett innehåll som i stort sett överensstämmer med vart och ett av kapitlen i 1995 års Barcelonadeklaration, dvs. ett utskott för politik, säkerhetspolitik och mänskliga rättigheter, ett för ekonomi, handel och sociala frågor och slutligen ett för livsstilsfrågor inklusive miljöfrågor, kulturella och migrationsfrågor.

Den parlamentariska församlingens huvudsyfte är att bidra till dialogen mellan EU och partnerländerna i den anda som det tredje kapitlet i Barcelonaprocessens överenskommelse syftar till, dvs. att bidra till ökad förståelse och samhörighet. Tillämpningen av associeringsavtalen, de grundläggande byggstenarna för det planerade frihandelsområdet runt Medelhavet, skall särskilt följas. Det är en konsultativ församling vars beslut och uttalanden inte blir juridiskt bindande. Majoriteten av Barcelonaprocessens medlemsländers parlament har anslutit sig till församlingen.

Anna Lindh-stiftelsen

EU:s utrikesministermöte i april 2002 i Valencia beslöt att inrätta en ny stiftelse för kulturell dialog mellan Europa och länderna runt Medelhavet. Utrikesministermötet i Dublin 2004 beslöt att stiftelsen skulle uppkallas efter Sveriges framlidna utrikesminister Anna Lindh (Anna Lindh Euro-Mediterranean Foundation for the dialogue between cultures) och förläggas till Alexandria med Egypten och Sverige som gemensamma värdar. Stiftelsen skall främja dialogen mellan kulturer genom att koordinera nationella nätverk,

som skall upprättas i vart och ett av de 35 deltagande länderna. Stiftelsen som började sin verksamhet under våren 2005 kommer sannolikt att kunna spela en viktig roll för utvecklingen av relationerna mellan väst och den muslimska världen.

Stiftelsen, som är förlagd till Svenska institutet och Bibliotheca Alexandrina, skall fungera som centralpunkt för de nationella nätverk varje deltagarland byggt upp. En viktig del av nätverkens verksamhet är främjandet av kontakter mellan representanter för det civila samhället i de olika länderna och samarbete i frågor som bl.a. rör utbildning, kultur, vetenskap och kommunikation. Särskild tonvikt ligger på mänskliga rättigheter, demokrati, hållbar utveckling, jämställdhet och ungdomsfrågor.

I ett treårsprogram för perioden 2005–2008 beskrivs stiftelsens verksamhet mer i detalj. Av detta framgår att man ämnar genomföra en rad program och projekt under perioden, bl.a. programmet ”Vår gemensamma framtid” (Our Common Future) som syftar till att nå ut till unga människor. Här märks bl.a. ett musikprojekt för att samla populärmusik som producerats av ungdomar. Syftet är också att sprida denna musik. En rad workshops om kulturellt och konstnärligt skapande inom teater, musik, modern dans och konst skall hållas. Utbyten av konstnärer skall stödjas och en festival skall hållas i Köpenhamn sommaren 2006. Existerande universitetsnätverk i Euro-Medelhavsområdet skall kopplas samman.

Stiftelsen syftar också till att organisera eller stödja workshops om det civila samhällets deltagande i moderniseringen av utbildning, kultur, vetenskap och informationsteknik. Särskild uppmärksamhet kommer att ägnas bibliotek, stöd till böcker och läsning, översättning, kvinnor och ungdomar. I samarbete med bl.a. internationella kvinnonätverk kommer minst tio nationella och bilaterala utbildningsprogram för kvinnor att öppnas för deltagande av kvinnor från Euro-Medelhavsländerna. Särskild uppmärksamhet kommer att tillägnas genderfrågor.

Bland övriga program märks utbildning för lärare och andra skolprojekt. Stiftelsen har en flerspråkig undervisningsserver med t.ex. material om kulturell mångfald och mänskliga rättigheter.

För den första treårsperioden består stiftelsens styrelse av Barcelonaprocessens Euromed-kommitté, där samtliga 35 länders regeringar är representerade. Vid sidan om styrelsen har stiftelsen även en rådgivande kommitté med 12 ledamöter, varav 6 från EU-länderna och 6 från partnerländerna. Stiftelsen samfinansieras av de 35 länder som deltar i Barcelonaprocessen och EU-kommissionen.

5.2 EU:s grannskapspolitik

EU:s grannskapspolitik, som på engelska först kallades "Wider Europe" och senare European Neighbourhood Policy (ENP), föreslogs av kommissionen 2003 utformas med sikte på EU:s förbindelser med alla grannländer efter

utvidgningen den 1 maj 2004. I Mellanöstern berör den nya grannlandspolitiken samtliga partnerländer utom Turkiet, som har ställning som kandidatland.

Inom ENP, som omfattar såväl EU:s grannländer i Östeuropa som Barcelona-processens partnerländer, skall särskilda nationella handlingsplaner utarbetas i samråd med respektive partnerland. Sådana planer har hittills antagits för Tunisien, Israel, Marocko, Jordanien och Palestinska myndigheten och kan sägas vara en fördjupning av dessa länders bilaterala associeringsavtal med EU.

Inom EU:s strategiska partnerskap med Medelhavet och Mellanöstern, som antogs av Europeiska rådet i juni 2004, är Barcelona-processen och ENP de viktigaste instrumenten för Medelhavsregionen.

Det strategiska partnerskapet skall ta hänsyn till befintliga instrument samt baseras på ett långsiktigt partnerskap med deltagarländerna. Strategin omfattar länderna inom Barcelona-processen och Gulf Co-operation Council (GCC) samt Libyen, Mauretanien, Jemen, Iran och Irak. Inom EU råder det konsensus om att EU:s strategiska partnerskap för Mellanöstern skall vara klart och tydligt åtskilt från andra internationella initiativ. EU och USA skall samarbeta och dra nytta av sina komparativa fördelar och pågående aktiviteter, men EU:s initiativ skall ha en egen distinkt profil. USA:s initiativ syftar till att främja demokrati, good governance och mänskliga rättigheter i regionen ("Broader Middle East and North Africa Initiative"). USA inkluderar även Afghanistan och Pakistan i sitt initiativ. USA har använt några av toppmötena med EU, G 8 och Nato för att driva frågorna vidare.

Alla partnerländer inom Barcelona-processen omfattas av ENP, tillsammans med EU:s grannländer i Östeuropa. För alla ENP-länder skall utarbetas en handlingsplan med konkreta åtgärder, som skall finansieras genom European Neighbourhood Partnership Instrument, ENPI, som fr.o.m. 2007 kommer att ersätta Meda-biståndet. ENPI är i princip en sammanslagning av EU:s tidigare Medelhavs- och Östeuropabistånd. Tillämpningen av handlingsplanerna kommer att följas av den mötesstruktur som upprättats för associeringsavtalen, dvs. associeringsråd på utrikesministernivå och associeringskommitté på tjänstemannanivå.

EU:s bistånd och associeringsavtalen

EU:s Medelhavs- och Östeuropabistånd (Meda) till partnerländerna för perioden 2000–2006 uppgår till 5,35 miljarder euro. Biståndet skall gå till ekonomisk omvandling, till stärkande av den socioekonomiska jämvikten och stöd för utveckling av det civila samhället samt till regionalt samarbete. Biståndet utgår efter nationella och regionala strategier som baseras på partnerländernas prioriteringar och i enlighet med målen och syftena i Barcelonadeklarationen och EU:s särskilda förordning för Medelhavs- och Östeuropabiståndet (Meda-förordningen). Från och med 2007 kommer Meda-biståndet att ersättas av European Neighbourhood Partnership Instrument, som kan sägas vara en sammanslagning av EU:s tidigare Medelhavs- och Östeuropabistånd.

Bilateralt Meda-bistånd lämnas till Algeriet, Egypten, Jordanien, Libanon, Marocko, Syrien, Tunisien och Palestinska myndigheten. Israel och Turkiet är alltför ekonomiskt utvecklade för att kvalificera sig för bilateralt bistånd, men kan ingå i regionalt bistånd till olika projekt.

EU:s associeringsavtal med partnerländerna är de grundläggande byggstenarna för det frihandelsområde runt Medelhavet som planeras vara fullt utbyggt till år 2010. Avtalsförhandlingarna med Syrien avslutades under hösten 2004, men avtalet har ännu inte undertecknats.

Ett frihandelsavtal mellan EU och Gulf Co-operation Council (GCC) förhandlas för närvarande. Länder i regionen har tagit initiativ till olika frihandelsarrangemang, vilka kan bli en grund för att förbättra det ekonomiska samarbetet i regionen. Inom regionen pågår nationella processer med att anta och genomföra avtal antagna inom WTO.

Parliamentary Assembly of the Mediterranean

Vid sidan om det ovan omtalade parlamentariska samarbetet (EMPA) har också den interparlamentariska unionen (IPU) skapat ett eget forum för samarbete.

Konferensen för säkerhet och samarbete i Medelhavsregionen (The Conference on Security and Co-operation in the Mediterranean) bildades vid ett IPU-möte i Malaga i Spanien 1992. Representanterna från parlamenten kom då överens om att regelbundet mötas för att främja en dialog med målet att förbättra säkerhet och samarbete i regionen. Mekanismen (CSCM) är en unik process i vilken parlamenten deltar på lika villkor för att söka lösningar på regionens problem. I Valletta på Malta 1995 och i Marseilles i Frankrike år 2000, upprepade CSCM behovet av att arbeta mot en institutionalisering av CSCM och på sikt en omvandling till en parlamentarisk församling för Medelhavsområdet. Vid CSCM:s konferens i februari 2005 antogs stadgarna för en sådan parlamentarisk församling (Parliamentary Assembly of the Mediterranean).

Enligt en gemensam deklARATION från mötet kommer omvandlingen av CSCM till en församling att ge mer status till den parlamentariska diplomatin i regionen. Det kommer också att ge Medelhavsregionen ett eget unikt parlamentariskt forum som inte är bundet till andra processer. Medlemmarna kommer att kunna sätta och utforska sin egen agenda. Den parlamentariska församlingen kommer att hålla sin första session i Jordanien under 2005.

5.3 Svenskt samarbete i regionen

Sverige har bilateralt samarbete med den region som omfattar länderna Marocko, Algeriet, Tunisien, Egypten, Jordanien, Libanon, Syrien, Irak, Jemen och Iran. Samarbetet baseras på Sidas "Förhållningssätt för utvecklingssamarbetet med Mellanöstern och Nordafrika". I detta lyfts särskilt det regionala samarbetet fram, bl.a. inom områdena mänskliga rättigheter och demokrati.

Förutom med de nämnda länderna har Sverige ett långsiktigt utvecklingssamarbete med Palestinska myndigheten på Västbanken och i Gaza.

I och med Sveriges medlemskap i EU har förutsättningarna för utvecklingssamarbetet delvis ändrats och samarbetet med regionen har ökat successivt, bl.a. med insatser inom forskning och kultur. Målen för det svenska utvecklingssamarbetet med MENA-regionen är att främja demokrati och respekten för de mänskliga rättigheterna, särskilt ökad jämställdhet och att främja fred och säkerhet. Samarbetet skall underlätta och bädda för fler kontakter mellan Sverige och länderna i området.

En stor del av det nuvarande biståndet till regionen går till humanitära insatser till följd av naturkatastrofer och konflikter. Irak har fått humanitärt bistånd sedan början av 1990-talet. Stödet har främst gått till den kurdiska enklaven i norra Irak. Stödet har gått till insatser med fokus på vatten och sanitet, återuppbyggnad av bostäder och till kliniker och sjukhus, grundläggande hälsoutbildning och till minröjningsprogram. Stödet till Palestinska myndigheten har under de senaste åren utökats betydligt beroende på den försämrade humanitära situationen för den palestinska befolkningen. Det humanitära biståndet går framför allt till transporter av förnödenheter och till insatser som skapar sysselsättning eller främjar dialog och fred.

Under de senaste tio åren har Sverige dessutom fattat beslut om u-krediter, med mycket förmånliga villkor, för drygt 770 miljoner kronor till länderna i MENA-regionen. Krediterna är avsedda för investeringar inom infrastruktur. Tunisien har fått u-krediter, framför allt till att utveckla vatten- och avloppsreningsverk. Egypten och Marocko har fått u-krediter för investeringar i telesektorn.

Förslag på en ny samarbetsstrategi för MENA-regionen

Regeringen gav i november 2005 Sida i uppdrag att utarbeta ett förslag till samarbetsstrategi för utvecklingssamarbetet med MENA-regionen. Sedan tidigare finns bilaterala samarbetsstrategier för Västbanken och Gaza samt Irak. Sida har nyligen lämnat ett förslag till strategi till regeringen. Strategin har en tidshorisont på tre år men bör i planeringen av insatser inom samsarbetsområdena ha ett längre tidsperspektiv.

Den bedömning av regionen som strategin utgår ifrån baseras i huvudsak på den bedömning som görs i de tre Arab Human Development Report, som utgivits av UNDP 2002, 2003 och 2004 och som inkluderar en analys av effekterna av pågående konflikter, en bedömning av demografiska förhållanden och en analys av fattigdomen.

Mål för det svenska biståndssamarbetet med MENA-regionen skall vara:

- att främja demokrati och god samhällsstyrning,
- att främja respekt för de mänskliga rättigheterna, inklusive kvinnors och flickors lika rättigheter, villkor och möjligheter.

Samarbetet med MENA-regionen skall utgå från den fattigdom i bred mening som rättighetskränkningar, inklusive frånvaron av fred och säkerhet, innebär. Fokus bör ligga på att motverka bristen på respekt för de mänskliga rättigheterna och demokrati, som är ett av de främsta hindren för utveckling och jämställdhet i MENA-regionen.

Enligt regeringsuppdraget skall strategin innebära att utvecklingssamarbetet med regionen stärks och vidgas i förhållande till nuvarande samarbete, främst genom att öka antalet samarbetsområden från två till fyra. Dessa samarbetsområden föreslås av Sida omfatta:

- demokrati och god samhällsstyrning,
- de mänskliga rättigheterna, inklusive kvinnors och flickors lika rättigheter, villkor och möjligheter,
- omsorg om miljön genom hållbart nyttjande av vattenresurser, särskilt av regional, gränsöverskridande karaktär,
- kapacitetsutbyggnad inom området ekonomiska utvecklingsfrågor av regional karaktär.

För att kunna genomföra en sådan utökning av samarbetsområdena med tillgängliga resurser föreslår Sida att insatserna inom det nya samarbetsområdet miljö koncentreras till regionala vatteninsatser och inom det andra nya området, ekonomisk utveckling, till kapacitetsutveckling. Av kapacitetsskäl föreslås att befintliga mekanismer utnyttjas för det regionala arbetet i sin helhet.

Den MENA-region som avses i uppdraget omfattar 18 länder, de ockuperade palestinska områdena och Västsahara. Det regionala samarbetet föreslås ha sin utgångspunkt i fem länder, Egypten, Jordanien, Libanon, Marocko och Syrien, där projekt med regional ansats redan initierats. Övriga länder föreslås kunna inkluderas, om det bedöms relevant, i ett regionalt eller subregionalt sammanhang. Däri innefattas även Irak, Västbanken och Gaza.

Demokrati kräver demokratiska strukturer parallellt med demokratiska attityder och beteenden hos individer. Strategin föreslår därför att stöd bör ges till insatser som syftar till att sprida demokratiska tankesätt, vanor och uttryck. Kultur och medier är viktiga instrument för detta. Kulturell mångfald och möjlighet till kulturellt deltagande på både struktur- och individnivå är rättigheter som är betydelsefulla för demokratin. I strategin sägs också att den regionala kunskap som finns vid de fyra institutioner med svensk anknytning som verkar i regionen skall tas till vara i arbetet att motverka fattigdomen i bred mening:

- Samarbetet med Svenska institutet i Alexandria bör fortsätta att omfatta ett visst gemensamt planerande och genomförande av insatser inom det regionala programmet. Institutets möjlighet att vidga kontaktytorna i Sverige, i övriga Europa och i hela arabvärlden, dvs. till länder utanför fokus för det regionala programmet, bör tas till vara som ett komplement till biståndsin-satser.
- Sektionen för turkisk-svenskt samarbete vid generalkonsulatet i Istanbul har som huvuduppgift att främja kontakterna mellan Turkiet och Sverige

men strävar därutöver att genom sitt breda kontaktnät främja MR och demokrati i MENA-regionen. Ett samarbete liknande det som påbörjats med Alexandriainstitutet, främst för anordnande av möten och workshops, bör enligt strategin byggas upp med sektionen.

- Forskningsinstitutet i Istanbul syftar till att främja akademisk forskning i såväl Turkiet som resten av Mellanöstern och Nordafrika inom humaniora och samhällsvetenskap. Det samarbete som påbörjats inom MENA-linksprogrammet bör enligt strategin fortsätta.
- I strategin sägs att samarbetet inom biståndsområdet med instituten i Alexandria och Istanbul bör formaliseras i verksamhetsplaner och i verksamhetsuppföljning.
- Förutsättningarna för samarbete inom biståndsområdet med Anna Lindh-stiftelsen för Dialog mellan kulturer bör utredas.

Sida har av sina tidigare erfarenheter dragit slutsatsen att en hållbar uppbyggnad av ett regionalt program inom området demokrati och mänskliga rättigheter förutsätter att det av mottagarna inte ses som ytterligare ett initiativ för att påtvinga förment västerländska värderingar. Sida menar att det regionala programmet måste utvecklas i en kontinuerlig dialog med aktörer i regionen så att ett ömsesidigt förtroende kan byggas upp och förståelse kan utvecklas för de strömningar och initiativ som nu tar form i regionen.

Sida menar att Sverige som givare har trovärdighet och ett gott rykte i regionen, vilket ger Sverige möjlighet att spela en roll. Dock inte genom att vara en stor finansiell givare utan främst genom att i en dialog kunna bidra med idéer, kunskaper, erfarenheter och till en ökad förståelse mellan kulturer och mellan religioner.

Svenska institutet i Alexandria

Svenska institutet i Alexandria inrättades i september 1998. Efter förhandlingar med Egyptens regering slöts ett avtal i september 1999, vari institutets diplomatiska status, uppdrag och verksamhetsformer reglerades. Den officiella invigningen ägde rum i oktober 2000.

Institutet ingår i den svenska utrikesrepresentationen som en självständig myndighet. Knutet till Alexandriainstitutet finns ett råd (International Advisory Committee) som består av forskare och kulturpersonligheter, främst med arabisk bakgrund.

Alexandriainstitutets övergripande uppdrag är att utveckla kunskap och förståelse, främja sociala kontakter mellan Egypten och Sverige och fungera som en plattform för dialogen mellan länderna i Europa och länderna i Mellanöstern och Nordafrika. Verksamheten skall beröra den politiska, ekonomiska och sociala utvecklingen och bidra till ökad ömsesidig förståelse inom kulturens och religionens områden. Institutets aktiviteter skall bidra till Europa-Medelhavspartnerskapet i dess olika aspekter. Institutet har genom sin verksamhet gett ett viktigt bidrag till utvecklandet av relationerna mellan Europa och länderna i Mellanöstern och Nordafrika.

Genom de nätverk som gradvis byggts upp i samverkan med bl.a. Arabförbundet, Europarådet och olika FN-organ bidrar Alexandriainstitutet till utvecklandet av relationerna mellan Europa och länderna i Mellanöstern och Nordafrika.

Institutet arbetar med konferenser, seminarier och workshops, oftast med deltagare från både Europa och arabvärlden, men ibland med enbart arabisk medverkan. Exempelvis får ungdomar utbyta erfarenheter om medier och ungdomspolitik, eller lärare diskutera skolböcker och läroplaner. Tillsammans med Sida ges utbildning i mänskliga rättigheter, demokrati och rättssamhällets principer. I samarbete med arabiska och svenska universitet byggs nätverk mellan forskare. Översättare, författare och dramatiker träffas över språkgränserna. Alexandriabiblioteket är en viktig partner och nydanande mötesplats.

Svenska generalkonsulatet i Istanbul

Vid det svenska generalkonsulatet i Istanbul finns sedan 2001 bl.a. en sektion för turkisk-svenskt samarbete. Sektionen har lämnat viktiga bidrag när det gäller följande:

- Ge stöd till Turkiets strävan mot medlemskap i Europeiska unionen.
- Behandla frågor som är av betydelse för den politiska, ekonomiska och sociala utvecklingen i Turkiet samt främja utbyte mellan Sverige och Turkiet på dessa områden.
- Bidra till ömsesidig förståelse inom bl.a. tradition, kultur och religionens område.
- Uppmärksamma regionala frågor som berör östra Medelhavet, sydöstra Europa, Kaukasus och Centralasien.

Sektionen arrangerar seminarier och workshops med svenska och turkiska deltagare. Sedan verksamheten inleddes har seminarier om exempelvis migration och arbetsmarknader, EU:s lagstiftning, kvinnor i politiken och EU för journalister hållits. Sektionen stöder turkiska experters deltagande i möten arrangerade av svenska institutioner och vice versa. Sektionen har också startat ett stipendieprogram för turkiska studenter som önskar avlägga mastersexamen i European studies vid svenska universitet och högskolor.

Sektionen samarbetar med såväl turkiska som svenska partner, bl.a. Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, Svenska institutet i Stockholm, Sida, svenska ambassaden i Ankara och Exportrådets kontor i Istanbul.

Politiken för global utveckling

Den nya svenska politiken för global utveckling samt FN:s millenniemål utgör en förutsättning för utformningen av politiken även i det nu aktuella sammanhanget. FN:s millennieutvecklingsmål, som antogs år 2000, anger färdvägen för världssamfundet i arbetet med att utrota fattigdomen. Det övergripande målet är att halvera antalet extremt fattiga fram till år 2015 jämfört med 1990. I det målet inkluderas en halvering av dem som lider av hunger.

Därutöver finns ytterligare sju mål gällande 2015: grundskoleutbildning för alla, jämställdhet genom att eliminera utbildningsskillnader beroende på kön, barnadödlighet för barn under fem år skall minska med två tredjedelar, mödradödlighet skall minska med tre fjärdedelar, hiv/aids och malaria och andra smittsamma sjukdomar skall hejdas i spridning, andel människor utan rent vatten halveras, livsvillkor i slumområden tydligt förbättras för minst hundra miljoner människor (till 2020). Det åttonde målet är riktat till de utvecklade länderna. De uppmanas att utveckla ett öppet, rättvist och icke-diskriminerande handels- och finanssystem samt beakta behoven hos de minst utvecklade länderna. Millenniemålen skall enligt den nya politiken för global utveckling gälla hela den svenska utrikesrepresentationen.

Målet för den nya svenska politiken för global utveckling är att bidra till en rättvis och hållbar global utveckling. Det biståndspolitiska området har inom denna ram dessutom målet att skapa förutsättningar för fattiga människor att förbättra sina levnadsvillkor. Politiken skall medverka till att FN:s millennieutvecklingsmål uppfylls. Två perspektiv skall prägla politiken, nämligen ett rättighetsperspektiv och fattiga människors perspektiv. Åtta olika huvuddrag skall genomsyra politiken. De grundläggande värderingarna är: demokrati och god samhällsstyrning, respekt för mänskliga rättigheter samt jämställdhet mellan kvinnor och män. Hållbar utveckling vilar på tre pelare: förvaltandet av naturresurser och omsorg om miljön, ekonomisk tillväxt samt social utveckling och trygghet. Därutöver finns huvuddragen konflikthantering och säkerhet samt globala gemensamma nyttigheter.

I landstrategin för Sveriges utvecklingssamarbete med Västbanken och Gaza är en uttalad ambition att ägna kvinnors rättigheter ökad uppmärksamhet. Stödet till organisationer i det civila samhället som arbetar för främjande av respekt för mänskliga rättigheter och humanitär rätt i Västbanken och Gaza fortsätter.

Euro-Islamprojektet

Dialogen mellan kulturer och civilisationer är sedan länge en svensk profilfråga. Det s.k. Euro-Islamprojektet inleddes 1994. Målet var att långsiktigt arbeta för att hindra internationella och interna spänningar att utvecklas till svårare konflikter. Detta skulle ske genom att ömsesidigt öka förståelsen och toleransen mellan kulturer. Projektet syftade till åtgärder på båda sidor för att förbättra dialogen. Projektet utmynnade 1998 vid en konferens i Stockholm i de s.k. Stockholm Conclusions om dialogen mellan kulturer och civilisationer. Projektet innebar också bl.a. att kultursamarbetet med länderna i Mellanöstern och Nordafrika förstärktes, med Svenska institutet och Sida som organisatörer.

Arbetet för demokrati och respekt för mänskliga rättigheter ingick som en mycket viktig del i den dialog om värdegemenskap som Sverige drev inom ramen för Euro-Islamprojektet. Sverige fortsätter att driva projektets frågor, särskilt inom Barcelonaprocessen.

6 Konflikter i Mellanöstern

I denna rapport ligger fokus på relationen mellan väst och den muslimska världen, med tonvikten på EU:s grannskapsområde. Denna relation påverkas av de konflikter som pågår i framför allt Mellanöstern. Dessa har bl.a. påverkat inställningen till globalisering och till västvärlden samt också synen på och attityderna till utveckling. De har bidragit till att skapa en grogrund för extrema tolkningar av islam, liksom till vidmakthållandet av auktoritära styren i regionen.

Dessa konflikter bör därför ingå i en diskussion om vår relation med den muslimska världen. Arbetsgruppen menar också att flera av Mellanösterns och den muslimska världens problem hänger ihop med dessa konflikter. Arbetsgruppen har därför ansett att det är naturligt att i denna rapport beröra Israel–Palestinakonflikten samt utvecklingen i Irak.

6.1 Israel–Palestina

Konflikten mellan staten Israel och dess judiska befolkningsmajoritet och de palestinska araberna gäller ytterst kontrollen över ett landområde de båda sidorna anser sig ha legitimt anspråk på. Konflikten har historiska rötter som sträcker sig olika långt bakåt i tiden beroende på vilket perspektiv som anammats. Utgångspunkten här är dock de senaste årens händelseutveckling.

Mellanösternkvartetten – FN, EU, USA och Ryssland – offentliggjorde i april 2003 den s.k. Färdplanen för fred. Färdplanens slutmål är en framförhandlad tvåstatslösning, där en oberoende, livskraftig och demokratisk palestinsk stat skall upprättas och existera sida vid sida, i fred och säkerhet, med Israel. Färdplanens mål skall uppnås genom att parterna parallellt vidtar en serie åtgärder. Israel måste t.ex. upphöra med all bosättningsaktivitet och dra sig tillbaka från palestinska områden. Palestinierna måste bl.a. verka för ett slut på terroristdåden och fortsätta det interna reformarbetet. Utvecklingen sedan färdplanen presenterades har dock inte lett till några avgörande genombrott i fredsförhandlingarna. Självmordsattentaten och vedergällningarna har i stället fortsatt.

I oktober 2003 antog Israel riktlinjer för fortsatt utbyggnad av en separationsbarriär mot Västbanken. Murens sträckning skulle nu till vissa delar inkludera palestinskt område. Kritik har framförts från Sverige, EU och Internationella domstolen (International Court of Justice, ICJ) mot att separationsbarriären delvis uppförts på ockuperad mark.

I februari 2004 tillkännagav Sharon en plan för att flytta bosättningar från Gaza, en plan som i oktober 2004 fick Knessets stöd. I augusti 2005 började man utrymma Gaza och fyra mindre bosättningar på Västbanken och i september avslutades Israels militärstyre i Gaza. Området lyder nu enbart under palestinskt styre, men dess folkrättsliga status förblir oklar. Gaza är ingen stat

och Israel fortsätter tills vidare att i huvudsak kontrollera Gazas gränser. På Västbanken fortsätter tills vidare den israeliska ockupationen och det begränsade palestinska självstyret. Israel har heller inte upphört med att bygga bostättningar på Västbanken. Palestinierna vill att självstyret skall omfatta arabiska invånare i östra Jerusalem, men det går Israel inte med på.

Vid ett möte i februari 2005 i Sharm el-Sheik i Egypten utlyste Sharon och den palestinske presidenten Abbas, var för sig, ett informellt eldupphör mellan israeler och palestinier. Detta till trots har våldet fortsatt under 2005 med terrordåd från bl.a. Hamas och Islamiska jihad. Även Hizbollah har angripit Israel som svarat militärt.

Den 15 november 2005 slöt företrädare för Palestinska myndigheten och Israels regering ett avtal om rörlighet och gränspassager, bl.a. avseende gränsstationen i Rafah mellan Gaza och Egypten. Denna gränsstation hade i stort sett varit stängd sedan Israels utträde ur Gaza i september 2005. Avtalet den 15 november innebar att parterna enades om formerna för gränsens öppethållande samt att EU, som neutral tredjepart, skulle ombes övervaka gränsstationens drift. Gränsstationen i Rafah mellan Gaza och Egypten öppnade i slutet av november med EU som övervakande part (European Union Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point). Sverige är en av de största bidragsgivarna till insatsen.

Fredsförhandlingarna har hittills och kommer sannolikt också fortsatt att fokusera på tre centrala tvistefrågor: Jerusalems status, flyktingfrågan och gränserna. Fokus i tvisten om Jerusalems status är en kulle i den gamla staden – Haram al Sharif för muslimer och Tempelhöjden för judar. Här tros ruinerna från judendomens heligaste tempel finnas. Ovanpå dessa står i dag islams tredje heligaste byggnad, klippmoskén. Enligt FN:s delningsplan från 1947 skall Jerusalem vara en internationellt administrerad stad, delad mellan Israel och den palestinska staten. Israel annekterade stadens västra del 1949 och tog kontroll över östra Jerusalem, där klippmoskén står, under sexdagarskriget 1967. En allmänt spridd israelisk ståndpunkt är att Jerusalem är Israels odelbara och eviga huvudstad, medan palestinerna anser att östra Jerusalem skall vara huvudstaden i en framtida palestinsk stat.

Kriget som följde på inrättandet av staten Israel 1948 resulterade i att hundratusentals palestinier flydde eller tvingades bort från sina hem i det tidigare mandatområdet Palestina. Efter krigets slut antogs en FN-resolution som erkände palestiniernas rätt till att återvända till sina hem, men israelisk lag förbjuder dem att göra detta. Palestinierna mottogs i stället av Egypten, Jordanien, Libanon och Syrien. Över 3,7 miljoner palestinier finns registrerade hos FN:s flyktingorgan UNRWA (United Nations Relief and Works Agency). Hälften av palestinerna på Västbanken är registrerade som flyktingar. Ungefär en miljon lever i UNRWA:s läger.

Israeliska förhandlare har motsatt sig att palestinska flyktingar skall få återvända till Israel. En sådan omfattande inflyttning av palestinier skulle utgöra ett hot mot Israel som judisk stat. Många palestinier menar å sin sida

att rätten till återvändande utgår från människors grundläggande rätt att leva i sitt hemland.

Den palestinska sidan insisterar på att en framtida palestinsk stat måste inkludera hela det palestinska territorium som ockuperades av Israel i sexdagskriget 1967, dvs. Gaza och Västbanken inklusive östra Jerusalem. Israel anser att dess säkerhetsbehov kräver en närvaro i strategiskt viktiga delar av Västbanken och att några av de judiska bosättningar som byggts under ockupationen bör införlivas med Israel. Säkerhetsaspekten är också argumentet bakom separationsbarriären, som Israel säger sig bygga för att söka skydda sina medborgare mot terroristattacker från palestinskt område. Barriären byggs delvis på ockuperat territorium, på Västbanken, i syfte att inkludera vissa av bosättningarna där. Internationella domstolen slog i ett rådgivande yttrande i juli 2004 fast att uppförandet av separationsbarriären på ockuperad palestinsk mark strider mot folkrätten, särskilt den humanitära rätten och de mänskliga rättigheterna. Domstolens rådgivande yttranden är inte juridiskt bindande.

Den israeliska högsta domstolen har vid flera tillfällen uttalat att sträckningen av barriären måste ändras så att den påverkar palestinierna mindre. Domstolen menar dock att Israel har rätt att bygga barriären på ockuperad mark av säkerhetsskäl.

Den israeliska premiärministern Ariel Sharon drabbades i början av januari 2006 av en allvarlig stroke med omfattande hjärnblödning. Han har i skrivande stund inte vaknat upp från den medvetslöshet som detta resulterade i och det är mycket sannolikt att han därmed har frånträtt den politiska scenen. Den politiska instabilitet som befarats har dock uteblivit. Ehud Olmert har tagit över efter Sharon, både som tillförordnad premiärminister och ledare för det nya partiet, Kadima.

Det palestinska valet

I slutet av januari 2006 hölls val till den palestinska lagstiftande församlingen. Hamas vann då en överraskande stor seger och fick egen majoritet i parlamentet med 74 av parlamentets totalt 132 platser. En del av förklaringen ligger i valsystemet som gynnade Hamas genom att ge partiet en högre andel av parlamentets platser än vad som motsvaras av dess andel av rösterna.

Det finns i de palestinska områdena ett stort stöd för att göra motstånd mot den israeliska ockupationen. Hamas självmordsattacker har också fått visst stöd i den palestinska befolkningen som sett dessa som ett legitimt svar på Israels ockupation och de metoder med vilka den upprätthålls. Många palestinier tolkade också Israels uttåg ur Gaza som en framgång för Hamas våldsmetoder. Dessutom råder en utbredd besvikelse över att president Mahmoud Abbas och al-Fatah inte förmått leva upp till förväntningarna på en drägligare tillvaro i de palestinska områdena. Hamas sociala verksamhet har bidragit till bilden av att organisationen förmår förbättra vardagen för palestinierna. Stödet för Hamas var också resultatet av missnöje med den omfattande korrup-

tionen inom al-Fatah och den palestinska myndigheten och misslyckandet att skapa respekt för lag och ordning i de palestinska områdena.

6.2 Irak

Efter att Saddam Husseins regim störtats ockuperades Irak från maj 2003 t.o.m. den 28 juni 2004. Då återfick landet sin fulla suveränitet och en interimregering, Iraqi Interim Government, IIG, erkändes genom säkerhetsrådsresolution 1546. I resolutionen noteras att den multinationella styrkan befinner sig i Irak på inbjudan av interimregeringen. Allmänna val hölls i januari 2005 till nationalförsamling samt till regionala och lokala församlingar. En president har utsetts av nationalförsamlingen och en övergångsregering har bildats. Ett utkast till permanent konstitution har arbetats fram och detta utkast godkändes i en folkomröstning den 15 oktober. Allmänna val hölls den 15 december varefter övergångsperioden betraktas som avslutad. Den president och regering som tillträder avses sitta en full mandatperiod om fyra år.

Valet blev som väntat en seger för den shiamuslimskt dominerade partikoalitionen Förenade irakiska alliansen som fick 128 av de totalt 275 mandaten i parlamentet. Detta innebär att alliansen måste söka stöd av andra partier, särskilt för flera viktiga beslut som kräver två tredjedelars majoritet. En möjlig samarbetspartner är Kurdiska alliansen, som vann 53 av parlamentsmandaten. Ett annat alternativ är samarbete med parlamentets tredje största block, den sekulära Irakiska listan som vann 25 mandat, plus något eller ett par småpartier till. De två största sunnimuslimska partierna fick tillsammans 55 mandat.

Perioden före kriget i Irak föregicks av diskussionerna om massförstörelsevapen och FN:s vapeninspektioner. I december 1999 antog FN:s säkerhetsråd en resolution om att upprätta UN Monitoring, Verification and Inspection Commission (UNMOVIC) under Hans Blix ledning. Irak hävdade att det inte fanns några massförstörelsevapen kvar i landet. Blix kunde heller inte bekräfta att några sådana vapen fanns. Från USA:s synvinkel var vetskapen om att Irak tidigare haft ett program för att ta fram massförstörelsevapen, tillsammans med misstanken om stöd för terroristorganisationer som al-Qaida, ett starkt skäl för en militär aktion. Frågan om ett FN-stöd för en sådan aktion var nödvändigt splittrade världssamfundet. En ökad förflyttning av amerikansk militär trupp till Iraks närområde inleddes hursomhelst. Kraven på ett militärt angrepp växte från USA och Storbritannien och i mars 2003 beslöts att invadera Irak trots att man inte fått ett FN-mandat för att genomföra operationen. Den militära offensiven gick snabbt och Saddam Husseins styre kollapsade under mars och april 2003.

Under det kortvariga kriget förstördes en stor del av den irakiska infrastrukturen som broar, vattenverk och elverk. Detta ledde till stora problem för civilbefolkningen. Den lokala administrationen, liksom polisväsendet, upphörde att fungera. En våg av förstörelse och plundring inleddes. Motståndet

mot ockupationsmakten och dess allierade kom relativt snabbt att öka och brutaliseras främst i mellersta Irak, ofta benämnt sunnitriangeln. Själv-mordsattentat kom att ske dagligen, och ockupationsmakten genomförde räder mot olika påstådda eller bevisade motståndsnästen och celler.

Under 2003 utsattes FN:s och Röda Korsets högkvarter i Bagdad för bombattentat. Detta ledde till att FN temporärt drog sig ur landet. Under 2004 skedde många och omfattande attentat med ett stort antal dödade inte bara i Bagdad utan överallt i landet. Ett återkommande mål för bilbomber och självmordsbombare är polisstationer och rekryteringskontor för poliser och säkerhetspoliser. Tusentals personer har dödats i samband med sådana attentat. Under hösten 2003 inleddes ett shiitiskt uppror under ledning av Muqtada as-Sadr.

Våldet intensifierades efter avslöjandena om att fångar i irakiska fängelser, kontrollerade av den amerikanska ockupationsmakten, utsattes för tortyr, sexuell förnedring och andra brott i strid med Genèvekonventionen. Strax därefter började en känd al-Qaida-relaterad irakisk motståndsgroup som leds av Abu Musab Zarqawi att avrätta kidnappade medborgare från de länder som deltar på USA:s sida i ockupationen. Dessa avrättningar har delvis exponerats i globala medier. Allt fler människorov och kidnappningar med ekonomiska motiv har också kommit att äga rum. Den nya irakiska regeringens tillträdan- de 2005 har inte följts av en minskning av våldet. Det mycket allvarliga sä- kerhetsläget i Irak påverkar situationen för de mänskliga rättigheterna nega- tivt.

Det irakiska rättssystemet lider brist på personal, utbildning och utrustning och utsätts för hot och attacker. Svepande arresteringar och övervåld från polis och säkerhetsstyrkor rapporteras. Kritik har framförts mot brister i rätts- processen. Information gör gällande att förhållandena i häkten och fängelser inte är tillfredsställande. Dödsstraffet återinfördes 2004.

Kvinnors situation i Irak har överlag inte förbättrats under 2005. Samtidigt har kvinnor tillerkänts en ökad politisk roll genom att man har tillämpat kvo- tering. Det gjorde man även vid parlamentsvalet i december. Vissa politiker och stora delar av det civila samhället har kritiserat arbetet med utkastet till konstitution för att gå i riktning mot en försämrad legal ställning för kvinnan i Irak. Hedersmord förekommer i hela Irak. Knappt hälften av Iraks befolkning är under 15 år. Det svåra säkerhetsläget har medfört att barn utsätts för våld och kidnappningar och att föräldrar tvekar inför att sända sina barn till skolan.

Den multinationella styrkan i Irak har kritiserats för att varken inhämta uppgifter eller publicera tillräcklig information rörande civila dödsoffer. Tillräckliga åtgärder anses inte ha vidtagits för att minimera riskerna för att civila kommer till skada.

I slutet av februari 2006 genomfördes ett sprängdåd mot Al-Askari- moskén i Samarra. Moskén är en av de viktigaste shiitiska helgedomarna och inrymmer två viktiga imamers gravar som anses vara släktingar till profeten Muhammed. Som svar på dådet attackerades ett antal sunniter och sunnitiska

moskéer. Företrädare för båda sidor manade till lugn, men oroligheterna skördade flera dödsoffer

7 Reflexioner och slutsatser

Arbetsgruppen behandlar i rapporten relationen mellan väst och den muslimska världen, främst med fokus på *Sverige och EU respektive EU:s grannskapsområde*. Arbetsgruppen inser att det upplägg som använts riskerar att leda till förenklingar eftersom variationerna inom både väst och den muslimska världen är stora. Utan detta upplägg vore dock frågan inte hanterlig och den viktiga diskussion som förs i rapporten inte möjlig. Det är dock arbetsgruppens förhoppning att detta upplägg inte bidrar till bilden av ”vi” och ”dom” utan att rapporten visar att väst och den muslimska världen genom historien har haft en relation av tagande och givande. Islam är en del av Europa, både nu och historiskt. Geografiskt har islam återfunnits främst i stora delar av sydöstra Europa, men islam och den islamiska civilisationens vetenskapliga och filosofiska arv är också en del av det vi i rapporten kallar väst. I dag är dessutom islam den näst största religion som människor bekänner sig till i Europa.

Arbetsgruppen vill med rapporten bidra till och stimulera en diskussion som leder till att problem och missförstånd kan undanröjas och att vår relation till den muslimska världen kan utvecklas och förbättras. En grundförutsättning för detta är att vi blir medvetna om ömsesidiga missförstånd som kanske bygger på okunskap. Ömsesidiga nidsbilder där den andre porträtteras på ett negativt, förenklat och respektlöst sätt är ett problem för relationen mellan våra kulturer. Debatten riskerar att bli dessa extrema bilders fångar, och vi glömmer bort att extremisterna på båda sidor är i minoritet. Dialogen blir då inte konstruktiv.

Arbetsgruppen menar att det är av yttersta vikt att vi i vår relation till den muslimska världen söker tillräcklig kunskap om muslimska utgångspunkter så att vi kan bemöta muslimer med respekt och förståelse. Arbetsgruppen menar att vi därför bör söka olika sätt att öka förståelsen och bygga broar mellan våra kulturer. Medierna, både i väst och i den muslimska världen, har också ett ansvar att se till att de beskrivningar som används ger en rättvis bild av både vår och den muslimska kulturen.

I vårt land, liksom i andra västliga länder, förekommer fördomar mot muslimer. Integrationen av människor som invandrat till vårt land från muslimska länder har i många avseenden misslyckats. Arbetslösheten bland muslimska invandrare är alltför hög. Arbetsgruppen har förståelse för att känslor av utanförskap breder ut sig i invandratäta förorter i Sverige och övriga Europa. Arbetet med att integrera invandrare, såväl muslimer som andra, måste därför ges fortsatt hög prioritet. Alla som bor i Sverige skall ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter oavsett etnisk och kulturell bakgrund. Samhällets gemenskap skall ha mångfalden som grund, och samhällsutvecklingen skall präglas av respekt för olikheter inom de gränser som följer av samhällets grundläggande demokratiska värderingar.

Integrationsverkets undersökning som diskuterats tidigare i denna rapport visar att det även i vårt land troligen finns en rädsla för muslimer, eller t.o.m. islamofobi. Sådana tendenser måste tas på mycket stort allvar. Extrem islamofobi kan i vissa fall ta sig uttryck som ligger nära hets mot folkgrupp. I likhet med rasism och antisemitism betraktar arbetsgruppen islamofobi som ett allvarligt samhällsproblem som kraftfullt måste bekämpas.

Vår relation till den muslimska världen påverkas givetvis av hur muslimer uppfattar att de blir behandlade i väst. Även i Sverige handlar det därför om att bygga broar för dialog och ömsesidig förståelse. Det behövs kontaktytor mellan den muslimska delen och andra delar av vårt samhälle för dialog, lyssnande och lärande. De imamer som verkar i Sverige kan t.ex. vara till stor nytta för arbetet med integration och för att medverka till goda relationer med muslimska länder. Det är därför viktigt att imamer och andra bibringas kunskap om det svenska samhället, liksom att de bidrar till att öka vår förståelse för muslimers tro, värderingar och villkor, både i Sverige och annorstädes.

7.1 Religion

Människan har i alla tider bekant sig till religioner av olika slag. Att hysa föreställningar om det som kan tänkas existera bortom den påtagliga världen är en djupt mänsklig företeelse, och för många är religionen en av livets viktigaste hörnstenar. I vår del av världen är kristendomen inte bara en dominerande religion utan också en viktig del av vårt idéhistoriska och kulturella arv. Kristendomen innehåller många etiska värden som våra samhällen alltjämt sluter upp bakom. Den kristna tron tolkas av många som en uppmaning till ett samhällsengagemang för demokrati, frihet, jämlikhet, jämställdhet och solidaritet. På samma sätt finner troende muslimer i sin religion värden som utgör en grund för deras världsbild. Arbetsgruppen har noterat att islam är en källa till identitet, kärlek, glädje och känsla av helhet och sammanhållning i den muslimska världen och som sådan utgör den ett mycket positivt inslag i människors liv.

Religionen är bärare av grundläggande och djupgående värderingar som påverkar mänskligt beteende och handlande, om än i olika hög grad hos olika individer. Arbetsgruppen måste tyvärr konstatera att religion också är en faktor i konflikter och att politik och religion ibland sammanblandas på ett negativt sätt. Generellt sett är det dock inte religionen i sig som brister, utan felet ligger hos dem som inom såväl religionens som politikens sfär använder religionen som ett sätt att tillskansa sig och behålla makt och inflytande. Dessa krafter kan också använda människors vilja och förmåga att tro för destruktiva syften. Detta gäller särskilt anhängare av extrema, ofta bokstavstroga tolkningar av religionerna som inte respekterar andras synsätt.

Arbetsgruppen har noterat att det i den muslimska världen pågår en teologisk diskussion och debatt om möjligheten till nytolkning av islam i modernistisk riktning. Rötterna till denna debatt kan delvis sökas i mötet med det

moderna Europa och blir i takt med globaliseringen en alltmer väsentlig fråga för de muslimska samhällena att ta ställning till. Den internationella terrorismen och utvecklingen i delar av Mellanöstern har fört frågan om extrem kontra moderat islamism högst upp på den internationella agendan även i västvärlden.

Arbetsgruppen ser positivt på den tolkning av islam som medger en institutionell åtskillnad av det världsliga och det religiösa. Religion tolkas av människor och därför bör det finnas utrymme för anpassning efter den övriga samhällsutvecklingen. Detta för att undanröja bl.a. sådana tolkningar av religionen som används för att motivera diskriminering av kvinnor, men också för att den muslimska världen skall kunna utvecklas socialt, ekonomiskt och politiskt. En större öppenhet för samhällsodaning skulle sannolikt gynna den muslimska världen.

Arbetsgruppen menar att det är av yttersta vikt att våra relationer till den muslimska världen präglas av ömsesidig respekt och förståelse. Detta innebär bl.a. att vi i våra kontakter med den muslimska världen har en skyldighet att inhämta tillräckligt med kunskap om den muslimska världen för att förstå centrala värden och utgångspunkter. Detta gäller kanske särskilt i religiösa frågor. De protester mot karikatyrerna eller nitbilderna av profeten Muhammed som publicerats i europeiska tidningar illustrerar vikten av att ha kännedom om islam och vad som i den muslimska traditionen betraktas som heligt och okränkbar. Yttrandefriheten är central för demokratin och innefattar en rätt att diskutera och kritisera även religioner, men det finns också ett ansvar för att det görs på ett sätt som inte förnedrar och kränker anhängare av den religion som kritiseras. Ömsesidig respekt och tolerans är universella värden vi alla gemensamt bör sträva efter att upprätthålla.

Arbetsgruppen menar dock att våldet och hoten mot Sveriges och andra staters medborgare och egendom måste fördömas. Dessa handlingar kan inte accepteras under några omständigheter. Arbetsgruppen välkomnar att muslimska lärde, religiösa och politiska ledare har manat till besinning och har tagit ställning emot de våldsdåd som utförts av en minoritet. Arbetsgruppen vill också uttrycka sin solidaritet med de länder vars medborgare och diplomatiska eller konsulära beskickningar har attackerats. Arbetsgruppen menar, liksom EU, att bojkotten mot enskilda medlemsstater inte kan accepteras.

Fallet med de s.k. Muhammedkarikatyrerna illustrerar vikten av en dialog också när det gäller frågor om kultur och religion och arbetsgruppen konstaterar att EU nyligen har uttalat att ömsesidig respekt och förståelse skall främjas med de medel som står till buds, t.ex. Barcelonaprocessen och Anna Lindhstiftelsen. Rådet påpekar också det särskilda behovet av initiativ som riktar sig till representanter för medier liksom till unga människor. Arbetsgruppen välkomnar att EU och dess medlemsstater också kommer att ha en aktiv roll i debatten om dessa frågor i FN, OSSE och andra multilaterala forum.

Det är endast genom en dialog som vi kan få en djupare kunskap och förståelse om och för varandra. Dialogen mellan kulturer och civilisationer är sedan länge en svensk profilfråga. Ett exempel är det s.k. Euro-Islam-

projektet som inleddes 1994. Arbetsgruppen välkomnar att Sverige fortsätter att driva projektets frågor, särskilt inom Barcelonaprocessen. Arbetsgruppen vill understryka att Sverige bör bidra till att utveckla den kulturella och religiösa dialogen. Här har bl.a. Svenska institutet i Alexandria stor betydelse.

Arbetsgruppen menar avslutningsvis att begränsningar av religionsfriheten inte kan försvaras. Rätten att utöva sin religion utifrån egna övertygelser är central. Samtidigt menar arbetsgruppen att rätten att diskutera religiösa frågor är en naturlig del av både religionsfriheten och yttrandefriheten. Kritik av islam och andra religioner måste accepteras i ett demokratiskt samhälle och tyder i sig inte på islamofobi. Vissa element i islam måste kunna ifrågasättas utan att den som gör det misstänkliggörs. Arbetsgruppen menar att medan islamofobi är obefogad finns starka skäl att kritisera och motarbeta extrem islamism. Erfarenheterna visar att varhelst denna tolkning av islam blir dominerande förekommer systematiska kränkningar av de mänskliga rättigheterna. Extrema islamister sprider också negativa bilder av väst som försämrar möjligheterna för dialog mellan våra kulturer och religioner. Likaså skall de extrema grupper i väst som försöker främja islamofobi och demonisera muslimer kritiserats och fördömas.

7.2 Värderingar och livsstil

Det tycks finnas skillnader i värderingar mellan muslimska och icke-muslimska samhällen. Dessa skillnader återspeglar sannolikt till viss del skillnader i ekonomisk utvecklingsnivå, men beror även på det religiösa och kulturella arvet. Framför allt gäller dessa skillnader synen på religion, kön och kvinnans ställning. Det finns dock på ett grundläggande plan värderingar som inte skiljer sig mellan den muslimska världen och väst. Enligt WVS är stödet för demokrati starkt i den muslimska världen, även om synen på jämställdhet och toleransen för sexuella minoriteter är problematisk ur demokratisk synvinkel.

Vissa grundläggande värderingar och sätt att styra ett samhälle för oss numera är självklara. Med sådana värden avses de grundläggande mänskliga rättigheterna, demokrati, flerpartisystem och rättssamhällets principer. Dessa våra grundläggande värderingar som vi anser är universella är den naturliga utgångspunkten för vårt agerande och brobyggande med andra kulturer och samhällen. Dessa värden har inte alltid varit självklara i våra samhällen. En lång demokratiseringsprocess ligger bakom vår syn på demokrati, rättigheter och friheter. Arbetsgruppen menar att det inte finns något som talar mot att dessa värden också skulle vara, eller komma att bli, centrala värden även i den muslimska världen.

En förutsättning för att vi i vår relation till den muslimska världen skall kunna bidra till att dessa värden accepteras som universella är att vi närmar oss med respekt och en beredskap att lyssna och lära. Vi kan inspirera, informera och stödja, men vi kan inte räkna med framgång om vi försöker pådyvla

våra värderingar med den överlägsnes attityd. En sådan ansats diskrediterar budskapet. I detta sammanhang är den interkulturella dialogen av yttersta vikt. Arbetsgruppen vill därför lyfta fram betydelsen av det arbete som bedrivs av Anna Lindh-stiftelsen, Svenska institutet i Alexandria och på Svenska generalkonsulatet i Istanbul för att främja dialog och förståelse.

Människors livsstil och levnadssätt formas till del av religionen, värderingarna och kulturen i ett samhälle. Arbetsgruppen menar att det finns skillnader mellan väst och den muslimska världen i synen på t.ex. familj och moralfrågor. I detta sammanhang är det viktigt att framhålla principen om individens okränkbarhet och de mänskliga rättigheterna. En religion får inte rättfärdiga övergrepp mot de mänskliga rättigheterna.

I muslimska samhällen förfasas man ibland över en livsstil i västerlandet som man anser är ogudaktig, moraliskt förfallen och dekadent. Kritiken riktas mot vad som uppfattas vara vanligare i väst: översexualisering, prostitution, pornografi, droger, social utslagning, trasiga familjer, ensamhet, stress och psykisk ohälsa. Vi måste vara medvetna om att dessa företeelser är synliga i vårt samhälle och också idka självkritik när vi propagerar för vårt samhälles fördelar. Den muslimska världens farhågor måste respekteras som en legitim kritik av vår livsstil. Detta dock under förutsättning att farhågorna inte används som en ursäkt för att kränka människors grundläggande rättigheter. Denna balansgång är svår, och vägen framåt bygger på dialog och ömsesidig respekt och förståelse. Här handlar det inte minst om att göra upp med ömsesidiga nidsbilder och föreställningar. Föreställningen om att alla muslimer är terrorister är lika befängd som att alla i väst använder droger och saknar moral. Enda botemedlet mot detta är dock kunskap. För att denna kunskap skall kunna nå fram behövs goda relationer.

7.3 Demokrati och de mänskliga rättigheterna

Sedan det kalla krigets slut har ett stort antal stater demokratiserats. Det gäller främst staterna inom det f.d. östblocket, men också en rad utvecklingsländer. Enligt bedömningar har nästan två tredjedelar av världens nationalstater i dag ett konstitutionellt system med representativ demokrati och mer än hälften av jordens befolkning lever i demokratier. Arabvärlden har hittills i stort sett stått utanför denna internationella demokratiseringsprocess. Tillståndet för demokrati, mänskliga rättigheter samt ekonomisk och social utveckling är alltför problematiskt i stora delar av den muslimska världen. Makten i den muslimska världen är ofta koncentrerad och det råder brist på fria medier, kontroll och insyn. Auktoritära regimer kan i avsaknad av ett fungerande rättssamhälle förtrycka oppositionen. Nepotism och korruption är vanligt. Detta hämmar i sin tur den ekonomiska utvecklingen. Auktoritära regimer använder ofta islam som ett sätt att legitimeras sitt styre och ursäkta brister i demokrati och mänskliga rättigheterna, samt som ett sätt att vända befolkningarnas frustration mot

yttre fiender. Arbetsgruppen menar att regimernas ledare självklart bär ansvar för den bristande demokratin och negligerandet av mänskliga rättigheter.

Förklaringarna till tillståndet för demokrati och mänskliga rättigheter kan inte härledas till någon enskild faktor. I stället måste förklaringarna sökas både inom och utom den muslimska världen. Det är av avgörande betydelse att den muslimska världens ledare, intellektuella, forskare, debattörer, representanter för civilsamhället och andra bidrar konstruktivt till att lösa de egna problemen och inte faller för frestelsen att skylla på ”den andre”. För vår relation är det viktigt att inse att det i lika stor utsträckning gäller dem som har inflytande i våra samhällen i väst. Generaliseringar och demoniseringar av muslimer försvårar starkt den konstruktiva dialog som behövs för att vår relation skall kunna utvecklas. En utvecklad och fruktsam relation krävs för att väst på ett positivt sätt skall kunna bidra till den muslimska världens utveckling.

Den muslimska världens nutida problem till del kan sökas i dess historia och omvärld. Kolonialtiden innebar förtryck och övergrepp och resulterade i delvis godtyckliga gränser för de stater som sedan fick självständighet. Dessutom motarbetades självständighets- och demokratirörelser i länderna. I den muslimska världen spelar de koloniala erfarenheterna fortfarande en roll för bilden av väst.

Europa och USA har under 1900-talet och särskilt under det kalla kriget samarbetat med regimer i regionen som underlåtit att arbeta för mänskliga rättigheter och demokrati. Detta har genererat ett trovärdighetsproblem när man från västligt håll i dag betonar vikten av demokrati och mänskliga rättigheter. Auktoritära regimer i den muslimska världen har kunnat peka på diskrepansen mellan ord och handling och har därmed kunnat avfärda demokrati som ett västligt påfund. Arbetsgruppen har erfarit att många muslimer tolkar det som kallas kriget mot terrorismen som ett angrepp på islam. Övergreppen i Abu Ghraib och situationen i Guantanamo har förstärkt denna bild.

Europa, USA och det internationella samfundet har hittills misslyckats med att fullt ut bidra till att lösa konflikten mellan israeler och palestinier. Från muslimskt håll ofta anser att väst tar Israels parti och ensidigt ställer krav på palestinerna. En permanent lösning av denna konflikt skulle öka den västliga världens möjligheter till inflytande i regionen. Israel–Palestina-konflikten och anti-västlig retorik används av auktoritära regimer i regionen för att avleda folkens uppmärksamhet från regimernas egna tillkortakommanden. Uppdämd frustration kan därmed kanaliseras i aggression mot väst och dess demokrati och värden.

Erfarenheterna visar att väst i sina försök att påverka den muslimska världen att demokratisera och modernisera inte tillräckligt har diskuterat initiativen med dem som berörs. Extrema islamister har kunnat hävda att demokratisering, modernisering och globalisering egentligen syftar till att ta kontrollen över muslimska samhällen och tillgångar. Arbetsgruppen välkomnar därför de viktiga och självkritiska instrument som tagits fram och publicerats av arabis-

ka intellektuella, t.ex. UNDP:s rapporter, Alexandriadeklarationen och studier genomförda på Centre for Arab Unity Studies (CAUS).

I statsvetenskaplig forskning betonas betydelsen av institutionella reformer och ekonomisk utveckling för demokrati, men också den politiska kulturens betydelse. I dag förs en livlig debatt inom och utom den muslimska världen om islam och demokrati. Många hävdar att islam som religion per definition inte står i motsättning till demokrati. Tvärtom menar flera reformister att demokrati finns inneboende i islam, framför allt i den princip som kallas shura (rådslag, konsultation). Arbetsgruppen vill uttrycka sitt stöd för dem som anser att islamsk trosbekännelse i sig inte är ett hinder för demokrati. Arbetsgruppen stöder också de krafter som söker moderna tolkningar av islam som möjliggör demokrati även i muslimska samhällen.

Arbetsgruppen menar att folkstyret är grunden för demokratin. De folkvalda måste få stifta de lagar de anser lämpliga. Det är inte förenat med demokratins principer att de lagstiftande organens beslut är underkastade religiösa ramar eller kan överprövas av religiösa auktoriteter. Därmed är dock inte sagt att religionen och dess etiska och moraliska principer inte kan utgöra en inspirationskälla för politiken. Religionen skall kunna påverka politiken, men inte kunna överpröva den. I princip innebär detta att en institutionell åtskillnad måste göras mellan religiösa auktoriteter och lagstiftande folkvalda församlingar.

Det finns skäl att frukta fortsatta konflikter inom den muslimska världen om hur islam skall tolkas. Sådana konflikter står mellan anhängare av extrema islamistiska tolkningar och anhängare av modernistiska eller sekulära tolkningar av islam. Modernister anser att islam kan utvecklas i takt med samhällsutvecklingen. De öppnar också för en utveckling av samhället som inte nödvändigtvis är knuten till islam. Arbetsgruppen understryker vikten av att stödja de progressiva krafter i den muslimska världen som arbetar för demokrati, pluralism och mänskliga rättigheter.

Den extrema islamismen hävdar att islams regelsystem och rättstradition kan och bör utgöra statens ordning och att våld är ett legitimt mål för att uppnå en islamisering av samhället. Arbetsgruppen tar bestämt avstånd från våldet som medel att nå politiska eller andra mål.

Islamister har det gemensamt att de vill lägga sharia till grund för lagstiftningen. Om förverkligandet av denna vision innebär en styrelseform där de folkvalda inte kan fatta beslut som går utanför islams ramar, omöjliggörs den relation mellan religion och folkstyre som anses utgöra grundförutsättningen för en demokrati. Demokratiskt valda islamistiska partier ännu inte har kunnat visa vad islamismen innebär i praktiken. Det är dock arbetsgruppens uppfattning att det är oacceptabelt att med hänvisningar till religionen ursäkta avsteg från demokrati och mänskliga rättigheter. Islamister, såväl extrema som moderata, måste i både ord och handling respektera universella rättigheter.

Det finns krafter inom de islamistiska rörelserna som motverkar sekularisering, demokrati, mänskliga rättigheter och jämställdhet. Framst gäller detta de extrema islamisterna som också sprider starkt negativa och felaktiga bilder

av väst och manar till konfrontation. Dessa extrema eller militanta varianter av islam är ett globalt problem som angår alla som vill se en positiv och fredlig utveckling i regionen och en utveckling av den muslimska världens relationer till omvärlden. Arbetsgruppen vill i sammanhanget poängtera vikten av att skapa kontakter med företrädare för moderata tolkningar av islam. De extrema är i minoritet och det är upp till företrädarna för den överväldigande majoriteten både i väst och den muslimska världen att tillsammans motverka dem som på båda sidor arbetar för en polarisering och demonisering av den andre. Våra intressen av detta sammanfaller eftersom en underlåtenhet att agera drabbar alla.

Arbetsgruppen stöder alla initiativ i muslimska länder till att öppna sig för information, dialog och debatt om demokrati, mänskliga rättigheter, humanism och kristendom, religionsfrihet och jämställdhet mellan könen. Arbetsgruppen menar att demokrati har en stark koppling till mänskliga rättigheter, inkluderande jämställdhet. Ett svagt stöd för dessa rättigheter motverkar eller försvårar demokratins genomslag. Tyvärr har regionens auktoritära regimer inte sällan aktivt motarbetat framväxten av demokratiska värderingar. Arbetsgruppen vill i sammanhanget erinra om att Europas väg till demokrati varit smärtsam och att extrema och våldsamma rörelser fram till i våra dagar har förekommit i Europa. De främsta exemplen är de totalitära nazistiska, fascistiska och kommunistiska regimerna under 1900-talet. Terrorismen är också ett inhemskt europeiskt fenomen. Den islamofobi som vuxit sig starkare på alltfler håll i Europa utgör ett aktuellt exempel på att anti-demokratiska idéströmningar alljämt existerar i Europa.

Arbetsgruppen menar att demokrati och respekt för de mänskliga rättigheterna utgör hörnstenarna i en offensiv utrikespolitik. Ökad spridning av demokrati minskar grogrunden och riskerna för terrorism, krig och väpnade konflikter och leder därmed till ökad internationell säkerhet på lång sikt. Ambitionerna får inte begränsas till kortsiktig politisk stabilitet. Här behövs sammanhållna insatser som kan inkludera konkreta åtgärder som t.ex. stöd till det civila samhället, oppositionella, journalister, fria medier och andra demokratiska krafter.

Målet måste vara fria, stabila och demokratiska länder i den muslimska världen, där respekten för mänskliga rättigheter sätts i främsta rummet. Att omvärlden stöder den inhemska oppositionen i kampen mot regimernas förtryck och för demokratisk utveckling är också av stor vikt. I det hänseendet påverkas regionens framtid särskilt av utvecklingen i tre regioner: Irak, Iran, Israel och de palestinska områdena.

Arbetsgruppen menar att en demokratiseringsprocess är fullt möjlig i den muslimska världen och att det inte finns något inneboende i islam eller den muslimska kulturen som hindrar en demokratisering. Övergången från auktoritära styren till demokrati är dock en process som kräver stora insatser, resurser och tålamod. Arbetsgruppen menar att det är en plikt att stödja denna process. Genom att lyfta fram gemensamma grundläggande etiska och huma-

nistiska värden och betona kulturell öppenhet kan samhällsutvecklingen och politiken påverkas i en positiv riktning.

Arbetsgruppen understryker i sammanhanget att kvinnors deltagande i det ekonomiska, civila och politiska livet är en mycket viktig del av demokratiseringsprocessen. Samhällen är aldrig fria om hälften av befolkningen förnekas sina rättigheter. Arbetsgruppen menar att en förutsättning för en demokratisering är en progressiv och modern tolkning av islam. En demokratisk stat kan inte ha rättsliga regler som tillåter juridisk diskriminering av bl.a. kvinnor och icke-muslimer. Här har det civila samhället en nyckelroll att spela för en positiv utveckling.

Arbetsgruppen kan också konstatera, som tidigare omskrivits i denna rapport, att det under senare tid tagits steg i demokratisk riktning i den muslimska världen. Politiska och rättsliga reformer debatteras mer och mer, vilket t.ex. har blivit tydligt i de palestinska områdena och i Libanon. I de palestinska områdena har såväl presidentval som val till den lagstiftande församlingen ägt rum. Libanon har haft parlamentsval. I Egypten har president- och parlamentsval hållits. Valet i Irak är ett viktigt steg mot en livskraftig demokrati i landet. I Saudiarabien har hållits lokala val för första gången – men bara för män. Marocko har en ny familjelagstiftning som ses som ett föredöme av de flesta kvinnoorganisationerna i regionen. Från det civila samhället i stora delar av regionen kommer allt starkare påtryckningar för ökad yttrande- och föreningsfrihet, för ökad representation och deltagande i samhällets beslutsfattande och mot diskriminerande behandling av kvinnor i lag och praxis.

Arbetsgruppen ser mycket positivt på dessa steg mot ökad demokrati, även om de är små och en lång väg återstår, samt på att utvecklingen mot demokrati drivs av aktörer hemmahörande i den muslimska världen. Det faktum att dessa aktörer är inhemska gör att demokratiseringsprocessen har större möjligheter att nå framgång. Arbetsgruppen menar att det är väsentligt att stödja dessa aktörer och krafter. I sammanhanget vill arbetsgruppen lyfta fram de kanaler för lyssnande, dialog och påverkan som beskrivits i denna rapport. Det är som påtalats tidigare av yttersta vikt att dessa kanaler ges erforderligt stöd och uppmuntran för sitt arbete.

7.4 Kvinnors situation

Kvinnor i den muslimska världen behandlas utifrån vårt synsätt och våra värderingar ofta som andra klassens medborgare. Även om kvinnor inte är helt jämställda män någonstans i världen, är situationen särskilt allvarlig i den muslimska världen. Kvinnor har sämre möjligheter till utbildning, arbete och ägande. De kan ofta inte inneha offentliga uppdrag, delta i politiken eller inneha ledarskapsuppdrag. Diskrimineringen har ofta en rättslig grund och många kvinnor är därför helt oskyddade för våld, inklusive sexuellt våld. Arbetsgruppen menar att det faktum att kvinnor har en så svag ställning i den muslimska världen är ett allvarligt hinder i våra relationer.

Källorna till synen och behandlingen av kvinnor återfinns inom alla områden – religionen, kulturen, traditionen, politiken och juridiken. Bristen på jämställdhet lyfts också fram i alla de tre rapporter som på senare år utgivits med titeln Arab Human Development Report. I rapporterna beskrivs bristen på jämställdhet som ett av arabvärldens främsta problem.

Stater, grupper och individer som kränker de mänskliga rättigheterna har ibland försvarat detta med att just deras land har särskilda förhållanden som gör detta befogat, eller att mänskliga rättigheter inte får hindra utövandet av traditionella kulturella sedvänjor, t.ex. vad beträffar kvinnors och flickors ställning. Åsikten har också framförts att de internationella normerna skulle vara ett västerländskt påfund. Arbetsgruppen menar att dessa argument måste avvisas. Rättigheterna i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948 är universella. De gäller för alla människor, utan åtskillnad, och skall respekteras över hela världen, oavsett land, kultur eller specifik situation.

Respekten för de mänskliga rättigheterna är en så central utgångspunkt för våra värderingar att kompromisser om universaliteten inte är möjliga. Arbetsgruppen menar därför att Sverige oförtrutet måste arbeta för att stärka kvinnors ställning. Arbetet skall dock ske utifrån ömsesidig respekt, lärande, lyssnande och dialog. Även om en underlåtenhet att förbättra kvinnors ofta svåra situation inte kan ursäktas med hänvisning till den muslimska världens förutsättningar, måste arbetet med att förbättra kvinnors situation utgå ifrån dessa förutsättningar.

7.5 Det civila samhället

De muslimska länderna i Mellanöstern och Nordafrika har ett underskott på demokrati och politiska fri- och rättigheter. Totalitära regimer förbjuder och förtrycker det civila samhället som är nödvändigt för en demokrati. Det saknas därför generellt ett väl fungerande och av statsmakterna accepterat civilt samhälle. Arabvärlden är en av de regioner som har den lägsta andelen NGO:er i världen och det civila samhället är i stor utsträckning kringskuret av statlig lagstiftning, kontroll och övervakning. Det civila samhället är därför svagt.

Arbetsgruppen vill betona det civila samhällets roll för demokratisering, modernisering, institutionsbyggande och skapande av en nationell identitet och enhet. Det civila samhället har en särskilt viktig roll att spela som pådrivare i en region där länderna domineras av auktoritära regimer. En viktig del av detta är att bidra till skapandet av gemensamma institutioner, inte minst valsystem, som inte är beroende av odemokratiska strukturer. Arbetsgruppen menar att demokrati som politiskt styrelseskick bäst utvecklas inifrån och inte bör införas utifrån. Här spelar det civila samhället och partiväsendet en viktig roll.

Frågor som drivs av det civila samhället, t.ex. att utrota fattigdomen, värna mänskliga rättigheter och motverka förtryck tillgodoses i dag inte av de auktoritära regimerna i området. Människor litat inte på regeringarna och medborgarskapet ger inga praktiska fördelar. I stället är familjen, släkten och klanen samt den religiösa gemenskapen baser för identitet.

En distribution av välfärd och social trygghet, som är oberoende av stamtillhörighet eller religiösa grupptillhörigheter, är av helt avgörande betydelse för att skapa en lojalitet mot en offentlig sektor styrd genom ett demokratiskt system. Ett fungerande civilsamhälle som överskrider klanlojaliteter och stamstrukturer bör därför prioriteras. Exempel på verksamhet som bör stödjas är kulturaktiviteter, kulturutbyte samt utbildning på såväl primär- som sekundär- och universitetsnivå. En viktig målgrupp för bistånd borde vidare vara oberoende organisationer som ger stöd till kvinnor.

Det finns samtidigt positiva tecken på utveckling inom det civila samhället i den muslimska världen. Egypten har infört ett nationellt råd för mänskliga rättigheter. Under våren 2005 presenterade rådet sin första årliga rapport om MR-situationen i Egypten. Rapporten innehöll rekommendationer till regeringen om genomgripande förändringar. Rådet har dock endast en rådgivande funktion, och det återstår att se i vilken utsträckning dessa rekommendationer kommer att förverkligas. I det strängt traditionalistiska och religiösa Saudiarabien har den senaste tiden ett allt livligare civilsamhälle framfört en mängd krav och petitioner, bl.a. på minoritetsrättigheter.

Det finns en lång medietradition i regionen men medieinnehåll och mediernas infrastruktur är ofta under kontroll av regimerna. Enligt Reportrar utan gränsers årliga granskningar är situationen för yttrande- och åsiktsfrihet i MENA-regionen allvarlig. Det civila samhällets kultur- och medieaktörer utsätts ofta för olika former av förföljelse, vilket bl.a. medfört en stark själv-censur. Detta är enligt arbetsgruppen ett problem för hela regionens utveckling. Det finns dock tecken på en positiv utveckling och de arabiska medierna är nu i allmänhet mer frispråkiga än tidigare. Arbetsgruppen vill i sammanhanget erinra om den speciella roll medier har för att muslimer och människor i väst porträtteras på ett rättvist sätt. Medier kan vara ett kraftfullt instrument i att öka förståelsen för ”den andre”, men kan också bidra till att förstärka fördomar och schablonbilder.

Arbetsgruppen vill avslutningsvis erinra om våra egna historiska erfarenheter som visar på det civila samhällets eller folkrörelsernas centrala betydelse för utvecklingen mot demokrati. Stöd till det civila samhället är således enligt arbetsgruppens mening centralt för vårt samarbete med regionen. Satsningar på ungdomar förtjänar i sammanhanget särskild uppmärksamhet.

7.6 Vår relation till den muslimska världen

Relationen mellan den kristna och den muslimska världen har genom historien präglats av både samarbete och konflikt. Våra kulturer har tagit och gett av

varandra. Antikens filosofiska och vetenskapliga tankevärld inspirerade muslimska filosofer. Den blomstrande islamiska civilisationen efterlämnade en rik kultur och en omfattande kunskap. Medeltida europeiska filosofer kunde sedan tillägna sig denna kunskap och visdom.

Vår gemensamma historia innehåller också krig, kriser och övergrepp från båda sidor. Dessa används i dag av extrema krafter för att underhålla nidsbilder och föda myter om en historiskt och kulturellt given fiendskap. Referenser till korstågen, kolonialtiden och händelser under det kalla kriget används för att skapa misstänksamhet och fiendskap mot väst. I den västliga världen har islam beskrivits som en bakåtsträvande och aggressiv religion. Föreställningar om Orienten har pendlat mellan ytterligheter som exotiserade föreställningar från "Tusen och en natt" och muslimen som blodtörstig terrorist.

Tyvärr har de senaste årens händelser bidragit till myten om en kulturellt betingad fiendskap. Terrordåden den 11 september 2001 och händelser därefter har bidragit till synen på islam som en krigisk religion och tolkningen av jihad som en uppmaning att störta den västliga civilisationen i fördärvet. Den extrema islamismen underblåser föreställningen om en historisk antagonism mellan de muslimska och västerländska civilisationerna. Den extrema islamismen har också blivit den ideologiska basen för internationell terrorism.

Delar av väst har agerat på ett sådant sätt att intrycket av en "civilisationernas kamp" stärkts i den muslimska världen. Inte minst gäller detta det sätt på vilket kampen mot terrorismen har förts. Det faktum att denna kamp har beskrivits som ett krig mot terrorismen har sannolikt också bidragit till känslan av fiendskap. Västs reaktioner på terrorismen har i mångt och mycket varit motiverade, men krigen i Afghanistan och Irak tillsammans med frånvaron av en lösning av Israel–Palestinakonflikten har i den muslimska världen bidragit till en känsla av antagonism. Andra exempel är övergreppen i Abu Ghraib-fängelset och Guantanamo-fångarna. Ett trovärdighetsproblem i sammanhanget är också att väst i det som kallas kriget mot terrorismen har begått övergrepp mot de värden man säger sig vilja främja. Islamister hävdar ofta att väst genom att propagera för "västlig" demokrati och "västliga" mänskliga rättigheter i själva verket syftar till att ta över och dominera den muslimska världen. Västs agerande tycks för många muslimer bekräfta denna bild.

Arbetsgruppen menar att det är angeläget att motverka dessa föreställningar. Bilden av väst måste nyanseras samtidigt som de rädslor och farhågor som finns i den muslimska världen inför moderniteten och det västliga inflytandet skall respekteras. Framför allt gäller detta rädslan för att västligt inflytande leder till moraliskt förfall. Arbetsgruppen menar att det är av yttersta vikt att i dialogen och i insatser för reformer ha förståelse för de religiösa och kulturella förutsättningar som råder i den muslimska världen.

Bilden av den muslimska världen måste också nyanseras, men berättigad kritik av den våldsinriktade eller totalitära islamismens budskap och kränkningar av mänskliga rättigheter måste få föras fram. Arbetsgruppen vill i sammanhanget uttrycka sitt stöd till de människor som offentligt vågar kritisera t.ex. regimer, samhällen, religiösa auktoriteter och extrem islamism.

Dessa får ofta betala ett högt pris: hot, förföljelse, landsflykt och mord. Denna kritik är en förutsättning för reformer och utveckling, något som i många fall är nödvändigt för en förbättring av våra relationer.

Arbetsgruppen menar att ett framtida EU-medlemskap för det muslimskt präglade Turkiet skulle vara ett värdefullt bidrag till att utveckla relationen mellan EU och den muslimska världen.

Den huvudsakliga skiljelinjen för djupgående spänningar beror inte på skillnader mellan religioner utan snarare mellan extremister och sekulariserade grupper inom samtliga religioner. På samma sätt som det finns extrema uttolkare av islam finns det fundamentalistiska kristna grupper inom den kristna sfären med närmast lika kompromisslösa politiska åsikter. Dessa grupper hittar också gemensamma nämnare. Den kristna högern i USA har t.ex. byggt allianser med fundamentalistiska muslimska regimer, liksom den saudiarabiska, både på FN-konferenser och i andra internationella forum i sitt motstånd mot aborter och homosexuellas rättigheter.

Den muslimska världens problem kan delvis kopplas till utebliven ekonomisk utveckling. Försök att imitera Europas väg till utveckling har i flera fall misslyckats och därför lett till en negativ motreaktion. Islamistiska rörelser har i denna situation kunnat använda modernitetens baksidor för att propagera för extrema tolkningar av islam och i förlängningen politisk radikalisering. Bilden av västerlandet som en kontrast och ett hot mot den muslimska världen utgör en av hörnpelarna i den extrema islamistiska ideologin. Detta är allvarligt eftersom det sätt på vilket vi betraktar varandra får betydelse för vår relation.

En lösning av de stora socio-ekonomiska problem som förekommer i delar av den muslimska världen, t.ex. i de palestinska områdena, skulle vara ett mycket värdefullt bidrag till att förbättra människors livssituation. Det finns i stora delar av den muslimska världen känslor av förödmjukelse som kommer ur regimernas förtryck, fattigdom, arbetslöshet, ockupation och en allmänt sett lägre utveckling i jämförelse med den övriga världen. Den höga arbetslösheten och bristen på framtidsutsikter som t.ex. förekommer i de palestinska områdena är en grogrund för frustration och missnöje. Denna frustration kan bli destruktiv och vända sig emot globaliseringen och väst. Detta påverkar i sin tur vår relation till den muslimska världen. Här är fattigdomsbekämpningen och utvecklingsbiståndet viktigt, inte minst när det gäller insatser för ungdomar. I den arabiska regionen drömmer hälften av alla unga om att emigrera. Anledningen är enligt AHDR bristen på möjligheter. Insatser måste göras för att ge ungdomar utsikter om att få ett arbete och en i övrigt dräglig, stimulerande och meningsfull tillvaro. Reformerna krävs också för att skapa den politiska frihet som ungdomar saknar i majoriteten av de muslimska samhällena.

Arbetsgruppen välkomnar i sammanhanget insatser som gör möten mellan ungdomar från olika kulturer möjliga. Det är endast genom möten som den ömsesidiga förståelsen kan öka. Insatserna måste utformas utifrån ungdomarnas egna perspektiv och behov. Anna Lindh-stiftelsens arbete förtjänar att uppmärksammas. AHDR visar att det efter den 11 september 2001 blivit svårare

för muslimer att bo, studera och resa utomlands. Detta leder enligt rapporten till att kulturella utbyten inte kommer till stånd. AHDR ser allvarligt på att studentutbytena har minskat, en åsikt som arbetsgruppen delar.

Det finns trots allt goda skäl att vara positiv om framtida goda relationer mellan väst och den muslimska världen. I denna rapport har arbetsgruppen beskrivit många av de viktiga kanaler för dialog, lyssnande och påverkan som har etablerats under det senaste decenniet. Barcelonaprocessen syftar till att skapa ett område runt Medelhavet med fred och stabilitet, delat välstånd och förstärkt samarbete i sociala och kulturella frågor. Barcelonaprocessen är det enda forum förutom FN där israeler och araber möts på ministernivå. Processen inrymmer betydande möjligheter att utveckla dialogen i olika former.

Inom Barcelonaprocessen har institutioner inom vart och ett av de tre kapitlen i Barcelonadeklarationen byggts upp, såsom en NGO-plattform när det gäller det första kapitlet, associeringsavtal med partnerländerna, enighet om reformer på handelsområdet samt Europeiska investeringsbankens investeringsfacilitet för Medelhavet (Facility for Euro-Mediterranean Investments and Partnership, Femip) beträffande det andra kapitlet och Anna Lindh-stiftelsen för dialog mellan kulturer inom det tredje kapitlet. Det finns även en parlamentarisk församling som arbetar med hela processen (EMPA).

Barcelonaprocessen bidrar redan nu till att ge gynnsamma förutsättningar för ekonomisk och demokratisk utveckling bland staterna i södra och östra Medelhavsområdet. Arbetet med att förverkliga processens mål måste dock gå vidare och intensifieras. Detta gäller inte minst arbetet för ett frihandelsområde. Den ekonomiska utvecklingen är som ovan påtalats viktig eftersom bl.a. regionens höga arbetslöshet leder till missnöje och blir en grogrund för extremism. Regionen lider också av att högutbildade och kvalificerade människor lämnar sina samhällen för väst, en s.k. brain drain. Förhoppningsvis kan det planerade frihandelsområdet bidra till ökad tillväxt i regionen och att människor därmed ser en framtid i sina hemländer. En ökad rörlighet för arbetskraft mellan den muslimska världen och väst i båda riktningarna vore också önskvärd. EU:s viseringsregler utgör ett problem för medborgare från muslimska länder att resa in i EU. Även mindre satsningar inom Barcelonaprocessen är också av vikt, som t.ex. det planerade virtuella Medelhavsuniversitetet. Satsningar på att översätta litteratur till och från arabiska är också en angelägen insats. Frihandel är sedan länge en svensk profilfråga. Sverige har sedan Barcelonaprocessen inleddes drivit frågan att även jordbruksprodukter skall inkluderas i det frihandelsområde som skall upprättas. Sverige har även varit pådrivande vad gäller ursprungsregler, handeln med tjänster samt approximering av lagstiftning beträffande tekniska regler och standard.

Arbetsgruppen menar att de strukturer och det regelverk som har utvecklats inom Barcelonaprocessen i ett mer långsiktigt perspektiv kommer att kunna stödja och underlätta en utveckling mot en hållbar fred i Mellanöstern. Särskilt gäller detta möjligheterna att bidra till en normalisering av förbindelserna mellan länderna i regionen. I sammanhanget vill arbetsgruppen betona vikten av att de kanaler för dialog och samarbete som står till buds används

effektivt. I sammanhanget är de handlingsplaner som utarbetas i samråd med partnerländerna inom EU:s grannskapspolitik ett betydelsefullt instrument. Dessa planer kan också bidra till målet om fria, stabila och demokratiska länder i den muslimska världen, där respekten för mänskliga rättigheter sätts i främsta rummet. När det gäller Sveriges insatser inom Barcelonaprocessen anser arbetsgruppen att denna rapport kan utgöra ett viktigt underlag.

Deltagandet från de nordliga parlamenten i Europa-Medelhavs-partnerskapets speciella parlamentariska församling (EMPA) har hittills varit bristfälligt, särskilt jämfört med partnerländernas deltagande. Riksdagen bör försöka påverka andra EU-länder att i större utsträckning prioritera EMPA:s arbete. Arbetsgruppen anser också att föreliggande rapport bör utgöra ett underlag och tjäna som ett grundläggande synsätt för det svenska arbetet inom EMPA.

Sverige har som ett litet och alliansfritt land med en lång demokratitradition en komparativ fördel som bör tas till vara i relationen till den muslimska världen. Sveriges riksdag bör också bidra till demokratidialogen som ett komplement till regeringens politik.

Arbetsgruppen har erfarit att Sverige och de andra skandinaviska länderna ibland lyfts fram som ett föredöme av demokratiska krafter i den muslimska världen. Partiernas demokratiarbete förtjänar därför att lyftas fram i detta sammanhang. Kontakterna med andra partier är mycket värdefulla för båda parter. Detta gäller inte minst i förhållande till den muslimska världen i EU:s grannskapsområde. Förutsättningarna för att utveckla dessa bör säkerställas. Resurserna för stöd till demokratiuppbyggnad genom svenska partianknutna organisationer bör enligt arbetsgruppen utökas.

Det är arbetsgruppens fasta övertygelse att vägen mot en fredlig samvaro går genom dialog på alla nivåer. Det är arbetsgruppens förhoppning att Sverige åtnjuter förtroende i den muslimska världen och att Sverige i framtiden kan bidra till att skapa ökad förståelse mellan den muslimska världen och väst. Sverige kan – trots begränsade resurser – spela en roll i regionen genom att rikta in stödet mot områden där Sverige har komparativa fördelar och där det i regionen finns en nyfikenhet på svenska erfarenheter, kunskaper och idéer. Ett sådant område är den kompetens på konflikthanteringsområdet som finns i Sverige. Det är dock väsentligt i sammanhanget att vår relation till den muslimska världen präglas av kunskap om muslimsk kultur och religion. Arbetsgruppen noterar i sammanhanget att Sidas förslag till MENA-strategi saknar referenser till den religiösa dimensionen. Religionen har en central roll i den muslimska världen, och vårt biståndsarbete måste bygga på en medvetenhet om religiösa och kulturella värderingar. Mot denna bakgrund anser arbetsgruppen att strategin som nu är under utarbetande av regeringen bör tillföras ett resonemang om dessa värderingar samt att den bör innefatta insatser för att främja den religiösa och kulturella dialogen.

Broar kan byggas av många aktörer i samhället. Om vi skall lyckas med detta måste rörelser av människor, idéer och tankar mellan våra världar stimuleras. Det kan t.ex. handla om insatser för att öka utbyten mellan forskare och

studenter. Det kan också handla om översättning och spridning av litteratur, satsningar på ungdomar och framtagande av pedagogiskt material för undervisning. Det bör bli lättare för människor från den muslimska världen att resa in i EU för att delta i konferenser, politiska möten och utbyten med det civila samhället. Arbetsgruppen välkomnar i sammanhanget Anna Lindh-stiftelsens arbete med att skapa ett virtuellt universitetsnätverk. Här är Arktiska universitetet (The University of the Arctic) ett framgångsrikt exempel att hämta erfarenheter från.

Ett övergripande mål för dialogen mellan våra kulturer måste vara att göra upp med ömsesidiga nidsbilder. Detta arbete kan ta sig konkreta former och t.ex. handla om en interkulturell dialog om innehållet i skolböcker för att tillgodose att de inte förstärker fördomar. Medierna har också ett alldeles särskilt ansvar att se till att en rättvis bild ges av den andre. Den bild av väst som islamister propagerar för i den muslimska världen får inte stå oemotsagd. Genom möten av alla slag, verkliga som virtuella, kan bilden av väst nyanseras. Muslimer kan ges tillfälle att framföra kritik av vår livsstil och möjligheter ges att reda ut missförstånd och fördomar. Bilden av den muslimska världen i väst måste också nyanseras. Alltför stor del av utrymmet i medierna, debatten och politiken ägnas åt krig, kriser och terrorism. Arbetsgruppen vill därför återigen framhäva vikten av en relation mellan vanliga människor i väst och den muslimska världen.

Arbetsgruppen har i rapporten utifrån olika perspektiv visat på vikten av dialog mellan väst och den muslimska världen. Det är arbetsgruppens uppfattning att dialogen som metod har en helt avgörande betydelse för att utveckla våra relationer med den muslimska världen. Sverige har ett antal institutioner för dialogskapande som bör stärkas. Arbetsgruppen menar också mot bakgrund av vad som anförts i rapporten att den svenska diplomatiska representationen bör stärkas i den muslimska världen.

Den MENA-strategi som nu är under beredning i Regeringskansliet kan komma att spela en viktig roll för utvecklingssamarbetet med regionen. Arbetsgruppen menar dock att föreliggande betänkande dessutom tydligt visar behovet av ett komplement i form av en svensk samlad strategi för alla politikområden gentemot den aktuella regionen som sträcker sig längre än MENA-strategin. Denna strategi bör beakta det som framförts i denna rapport, inte minst behovet av sammanhållna insatser för att stärka demokrati och mänskliga rättigheter i regionen.

I avsnitt 7–7.6 anvisas de förhållningssätt som enligt arbetsgruppens uppfattning bör präglade Sveriges politik i relationerna till den muslimska världen i EU:s grannskapsområde. Arbetsgruppen anser att det anförda bör utgöra det grundläggande synsättet för svensk utrikespolitik i tillämpliga avseenden.

7.7 Konflikter i Mellanöstern

Konflikten mellan israeler och palestinier berör arbetsgruppen djupt. Dag efter dag rapporteras om det lidande konflikten orsakar enskilda människor på båda sidor. Om människor skall kunna leva i fred och med förtroende för varandra måste våldet upphöra. Israel–Palestinakonflikten försvårar en utveckling av relationerna mellan väst och den muslimska världen. Konflikten skärper motsättningarna mellan Israel och väst å ena sidan och den muslimska världen å andra sidan. Ökad förståelse och dialog försvåras av de spänningar som uppstår som ett resultat av konflikten.

En fred mellan israeler och palestinier skulle innebära ett annat samarbetsklimat i hela regionen. En lösning kan därmed få en avgörande betydelse för en lång rad andra problem och konflikter i närområdet, såväl som inom övrig internationell politik. En fredlig, hållbar och rättvis lösning av den israelisk-palestinska konflikten skulle underlätta utvecklingen i riktning mot demokrati, stabilitet och ekonomiskt västånd i hela Mellanösternregionen. För att uppnå det måste våldet såväl som ockupationen upphöra. Direkta förhandlingar mellan parterna och insatser från ett samlat världssamfund är nödvändiga förutsättningar för att nå en lösning på konflikten.

Så länge konflikten inte löses kommer den att hämma en positiv utveckling av vår relation till regionen och utgöra en grogrund för terrorism. För att en demokratisering av regionen skall vara möjlig behövs stabilitet och säkerhet. Auktoritära regimer i Mellanöstern använder också Israel–Palestinakonflikten som ursäkt för att inte genomföra de reformer som är nödvändiga för demokrati och för att tillgodose de mänskliga rättigheterna. En lösning av konflikten skulle beröva regimerna denna möjlighet.

Situationen i Irak skapar problem för vår relation till landet och hela den muslimska världen. Såsom konflikten har utvecklats sig försvårar den en utveckling av relationerna mellan den muslimska världen och väst. Arbetsgruppen har noterat att en vanlig tolkning i den muslimska världen av händelserna i Irak är att västvärlden vill dominera den muslimska världen, ta kontroll över dess tillgångar och att väst ser islam som sin fiende.

Relationerna försvåras också av de praktiska omständigheter som följer av konflikten. Möjligheterna till dialog och utveckling av relationerna begränsas av den svåra säkerhetssituationen och det allmänt sett svåra läget i landet. Den fortsatta utvecklingen i Irak är därför viktig för vår relation till den muslimska världen. Exemplet Irak illustrerar svårigheterna med att utifrån införa demokrati. Dock noterar arbetsgruppen att om Irak nu kan utvecklas till ett demokratiskt land kan det komma att utgöra ett positivt exempel för andra muslimska länder och befolkningar på att demokrati är möjlig, även om dess förutsättningar från början är mycket svåra. Om försöken att skapa en irakisk demokratisk stat däremot misslyckas, eller om Irak i värsta fall kastas in i ett söndrande inbördeskrig, kan det påverka stabiliteten och säkerheten i hela regionen och därmed i förlängningen den demokratiska utvecklingen i hela regionen. En sådan utveckling skulle försvåra en konstruktiv relation mellan

EU och den muslimska världen. Arbetsgruppen hyser förhoppningen att staten Irak skall kunna hålla ihop. I dagsläget vore ett sönderfall mycket riskabelt och skulle kunna komma att ytterligare försvåra läget i landet. Ett sönderfallande Irak som i värsta fall skulle störtas in i ett inbördeskrig skulle vara en tragedi, med följder för vår relation till den muslimska världen. En sådan utveckling i Irak skulle sannolikt stärka de extrema krafter i den muslimska världen som menar att demokrati som styrelseskick leder till kaos.

De exilirakier som varit bosatta i Europa och den övriga västvärlden kan spela en viktig roll som brobyggare mellan väst och den muslimska världen. Dessa kan genom sina kunskaper om västliga samhällen bidra till ökad förståelse för våra värderingsmässiga utgångspunkter, samtidigt som vi kan få ökad kunskap om förhållanden i den muslimska världen. Exilirakiernas erfarenheter av arbete inom det civila samhället och demokratiska institutioner i väst kan också vara användbara i den demokratiseringsprocess Irak nu befinner sig i.

Arbetsgruppen menar avslutningsvis att också utvecklingen i Libanon är viktig för vår relation till den muslimska världen. Ett stabilt och demokratiskt Libanon är en mycket god förutsättning för en utveckling av våra relationer till landet och till den övriga muslimska världen i EU:s grannskapsområde. Libanon har i modern tid präglats av konflikter mellan de dominerande folkgrupperna. Denna konflikt har till del bidragit till känslor av fiendskap mellan kristna och muslimer. Den instabilitet som tidigare präglat landet har försvårat dialog och utbyten mellan våra samhällen. Våra relationer till Libanon får nu genom freden och stegen mot demokrati i Libanon en chans att utvecklas.

 RAPPORTER FRÅN RIKSDAGEN 2004/05–

- 2004/05:RFR1 TRAFIKUTSKOTTET
Transportforskning i en föränderlig värld
- 2004/05:RFR2 NÄRINGSUTSKOTTET
Statens insatser för att stödja forskning och utveckling i små företag
Rapport till riksdagens näringsutskott
- 2004/05:RFR3 KONSTITUTIONSUTSKOTTET
Nationella minoriteter och minoritetsspråk
- 2004/05:RFR4 SKATTEARBETSUTSKOTTET
Skatteutskottets offentliga seminarium om skattekonkurrensen den 15 mars 2005
-
- 2005/06:RFR1 JUSTITIEUTSKOTTET
Brottsskadeersättning och skadestånd på grund av brott.
Undersökning av skillnader mellan beslutad brottskadeersättning och av domstol sakprövat skadestånd
- 2005/06:RFR2 JUSTITIEUTSKOTTET
Särskild företrädare för barn
Uppföljning om tillämpningen av lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn
- 2005/06:RFR3 MILJÖ- OCH JORDBRUKSUTSKOTTET
Förutsättningarna för småskalig livsmedelsproduktion – en uppföljning
- 2005/06:RFR4 KONSTITUTIONSUTSKOTTET
Regeringsmakt och kontrollmakt.
Offentligt seminarium tisdagen den 15 november 2005 anordnat av konstitutionsutskottet
- 2005/06:RFR5 KULTURUTSKOTTET
Statsbidrag till teater och dans
En uppföljning av pris- och löneomräkningens konsekvenser
- 2005/06:RFR6 UTRIKESUTSKOTTET
Utrikesutskottets uppföljning av det multilaterala utvecklingssamarbetet
- 2005/06:RFR7 TRAFIKUTSKOTTET
Sjöfartsskydd
En uppföljning av genomförandet av systemet för skydd mot grova våldsbrott gentemot sjöfarten